

ОГЛЯД СУДОВОЇ ПРАКТИКИ

Видання англійською мовою

© Рада Європи - Європейський суд
з прав людини, 2024

Цей документ є витягом із щорічного звіту
Європейського суду з прав людини за
2023 рік, Рада Європи.

Кожен, хто бажає відтворити та/чи
перекласти весь цей документ або його
частину в друкованому вигляді, в мережі
інтернет або в будь-якому іншому форматі,
має звернутися за електронною поштою
publishing@echr.coe.int за подальшими
вказівками

Цитуючи цей документ, необхідно зазначати
як джерело «Річний звіт Європейського суду
з прав людини за 2023 рік, Рада Європи».

Цей документ доступний для завантаження за
посиланням [https://ks.echr.coe.int/web/echr-
ks/overview-of-the-case-law](https://ks.echr.coe.int/web/echr-ks/overview-of-the-case-law)

Цей переклад опубліковано за домовленістю з
Радою Європи, Європейським судом з прав
людини та Верховним Судом (Україна) і
виконано бюро перекладів «Профпереклад».

© Фото: Рада Європи, Страсбург.

Верстка: ЄСПЛ

Зміст

Юрисдикція і прийнятність

- 22 Юрисдикція Держав (стаття 1)
- 23 Прийнятність (статті 34 і 35)
 - Індивідуальні заяви (Стаття 34)
 - Вичерпання національних засобів правового захисту (пункт 1 статті 35)
 - Чотиримісячний строк (пункт 1 статті 35)
 - Юрисдикція *ratione temporis* (підпункт «а» пункту 3 статті 35)
 - Юрисдикція *ratione personae* (підпункт «а» пункту 3 статті 35 [bookmark12](#))

«Основні» права

- 34 Заборона катувань, і нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або [bookmark14](#)покарання (стаття 3)
 - Нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження
- 37 Заборона рабства та примусової праці (стаття 4)
 - Позитивні зобов'язання

Процесуальні права

- 40 Право на справедливий розгляд справи у цивільному процесі (пункт 1 статті 6)
 - Доступ до суду
- 43 Інші права у кримінальному провадженні
 - Ніякого покарання без закону (стаття 7)

Інші права та свободи

- 45 Право на повагу до приватного та сімейного життя, житла та кореспонденції (стаття 8)
 - Приватне життя
- 56 Свобода думки, совісті і релігії

(стаття 9)

Релігія чи переконання

- 57 Свобода вираження поглядів (стаття 10)
 - Свобода вираження поглядів
- 65 Свобода зібрань та об'єднань (стаття 11)
 - Свобода об'єднання

Справедлива сатисфакція (стаття 41)

- 68 Моральна шкода
 - [bookmark45](#)⁶⁹ Матеріальна шкода

Обов'язкова сила рішень та їх виконання (стаття 46)

- 71 Виконання рішень

Інші положення Конвенції

- 73 Відступ від зобов'язань під час надзвичайної ситуації (стаття 15)
- 74 Зобов'язання щодо створення всіх необхідних умов (стаття 38)
- 75 Юрисдикція Суду (стаття 32)
- 77 Припинення членства в Раді Європи (стаття 58)

Міждержавні ("InterState 33)

Консультативні висновки (стаття 1 Протоколу №16)

Регламент Суду

Показчик

Юрисдикція і прийнятність¹

Юрисдикція Держав (стаття 1)

Ухвала у справі «Україна та Нідерланди проти Росії» (*Ukraine and the Netherlands v. Russia*)² стосувалася виключення з юрисдикції воєнних операцій, проведених під час активної фази бойових дій.

У своїх двох міждержавних заявах Уряд України стверджував, що адміністративна практика Росії призвела до численних порушень Конвенції на територіях східної України, що перебувають під контролем сепаратистів. Міждержавна заява, подана Урядом Нідерландів, стосувалася збиття літака рейсу MH17. У своєму рішенні Велика Палата постановила, що з 11 травня 2014 року Росія здійснювала ефективний контроль над усіма територіями, які перебували під контролем сепаратистів, і що оскаржувані факти підпадають під територіальну юрисдикцію (*ratione loci*) Росії в розумінні статті 1, за винятком скарги Уряду України на бомбардування та обстріли територій, які не перебували під контролем сепаратистів. Питання про те, чи підпадала остання скарга під персональну юрисдикцію Росії (влада і контроль представника Держави), було долучено до розгляду справи по суті. Велика Палата підтвердила свою юрисдикцію *ratione materiae* щодо розгляду скарг, що стосуються збройного конфлікту. Вона відхилила подальші попередні заперечення Держави-відповідача (стверджувана відсутність «вимог обґрунтованості заяви» (стаття 33), невичерпання національних засобів правового захисту і недотримання шестимісячного строку) та оголосила прийнятними: скарги

Уряду Нідерландів за матеріальними та процесуальними аспектами статей 2, 3 та 13 щодо збиття літака рейсу MH17, та скарги Уряду України щодо стверджуваної адміністративної практики, яка суперечить статтям 2 і 3, пункту 2 статті 4 та статтям 5, 8, 9 і 10 Конвенції та статтям 1 і 2 Першого протоколу, статті 2 Протоколу № 4 і статті 14 Конвенції у поєднанні зі статтями 2 і 3, пунктом 2 статті 4 і статтями 5, 9 і 10 Конвенції та статтями 1 і 2 Першого протоколу³.

Ухвала Великої Палати примітна тим, що Суд роз'яснив, яким чином слід тлумачити виключення з юрисдикції «воєнних операцій, проведених під час активної фази бойових дій», відповідно до принципу, викладеного у справі «Грузія проти Росії (II)» (*Georgia v. Russia (II)*)⁴.

Велика Палата послалася на своє рішення у справі «Грузія проти Росії (II)» (*Georgia v. Russia (II)*) (згадана вище), згідно з яким перше питання, яке необхідно вирішити у справах, що стосуються збройного конфлікту, полягає в тому, чи стосуються скарги «воєнних операцій, проведених під час активної фази бойових дій». У цій справі на це питання було надано ствердну відповідь, і, як наслідок, скарги по суті на події, що стосуються «активної фази бойових дій», вийшли за межі «юрисдикції» Держави-відповідача для цілей статті 1, в той час як обов'язок розслідувати смерті, що сталися, залишився. Водночас, у цій справі мала місце окрема, єдина, безперервна п'ятиденна фаза інтенсивних бойових дій. Тому Суд зміг виокремити скарги, які він визначив як такі,

¹ Цей огляд вибраних справ за 2023 рік складено Директоратом юрисконсульта; він не накладає жодних зобов'язань на Суд.

² «Україна та Нідерланди проти Росії» (*Ukraine and the Netherlands v. Russia*) (ухв.) [ВП], №№ 8019/16 та 2 інших, прийнята 30 листопада 2022 року та винесена 25 січня 2023 року. Див. також пункт 1 статті 35 (Вичерпання національних засобів правового захисту), пункт 1 статті 35 (Чотиримісячний строк) та статтю 33 (Міждержавні справи) нижче.

³ Велика Палата визнала неприйнятними наступні скарги Уряду України: індивідуальні скарги щодо стверджуваного викрадення трьох груп дітей та супроводжуваних їх дорослих осіб (невичерпання національних засобів правового захисту); та скарги на адміністративну практику, що порушує статтю 11 (відсутність достатніх доказів *prima facie* повторності дій) та статтю 3 Першого протоколу до Конвенції (президентські вибори не підпадають під дію цього положення).

⁴ «Грузія проти Росії (II)» (*Georgia v. Russia (II)*) [ВП], № 38263/08, 21 січня 2021 року.

що стосуються «воєнних операцій, проведених під час активної фази бойових дій», у значенні «збройного протистояння та бойових дій між ворожими воєнними силами, які прагнуть встановити контроль над територією в умовах хаосу». Стверджені напади, що підпадають під цей виняток, охоплювали «бомбардування, артилерійські обстріли та артилерійський вогонь». У цій ухвалі Велика Палата роз'яснила, що рішення у справі «Грузія проти Росії (II)» (*Georgia v. Russia (II)*) не може розглядатися як підстава для повного виключення з-під юрисдикції Держави за статтю 1 певної тимчасової фази міжнародного збройного конфлікту: адже в цій справі Суд встановив наявність юрисдикції щодо затримання цивільних осіб і військовополонених та поведіння з ними навіть під час «п'ятиденної війни». Таким чином, Держава може мати екстериторіальну юрисдикцію щодо скарг, які стосуються подій, що відбулися під час активних бойових дій. На відміну від вищезгаданої справи, переважна більшість скарг, висунутих у цій справі (за винятком тих, що стосуються збиття літака рейсу MH17 та артилерійських обстрілів), стосувалися подій, не пов'язаних з воєнними операціями, що відбувалися на території, яка перебуває під контролем сепаратистів, і тому вони не могли бути виключені з територіальної юрисдикції Росії на підставі цього винятку. Стосовно збиття літака рейсу MH17, яке відбулося під час активних бойових дій між двома протиборчими силами, Суд заявив, що в цьому випадку було б абсолютно некоректно посилатися на будь-який «контекст хаосу».

Він відзначив виняткову і кропітку роботу міжнародної Спільної слідчої групи (ССГ), яка змогла прорватися крізь «туман війни» і з'ясувати особливі обставини цього інциденту. Суд також зазначив, що хаос, який може існувати на місці, коли велика кількість наступаючих сил намагається взяти під контроль територію під шквалом артилерійського вогню, не є неминучим у контексті застосування ракет класу «земля-повітря», які використовувалися для атаки конкретних цілей у повітрі. Крім того, не було жодних доказів ведення бойових дій за встановлення контролю над територіями, що мають безпосереднє відношення до місця запуску ракет або місця її падіння, що перебувають під контролем сепаратистів, а отже, в межах територіальної юрисдикції Росії. Таким чином, юрисдикція Росії щодо цього інциденту не може бути виключена на підставі виключення «активної фази бойових дій».

Стосовно скарги Уряду України на бомбардування та обстріли, то жертви перебували за межами територій, контрольованих сепаратистами, і ці скарги були виключені з територіальної юрисдикції Росії. Велика Палата долучила до розгляду справи по суті питання про те, чи була ця скарга також виключена з персональної юрисдикції Росії (на підставі повноважень представника Держави або контролю) з огляду на вищезазначений виняток, встановлений у справі «Грузія проти Росії (II)» (*Georgia v. Russia (II)*).

Прийнятність (статті 34 і 35)

Індивідуальні заяви (стаття 34)

Рішення у справі «Гросам проти Чеської Республіки» (*Grosam v. the Czech Republic*)⁵ стосувалося розмежування між скаргами та другорядними аргументами і, як наслідок, обмеження здатності Суду перекваліфікувати скаргу.

Дисциплінарна палата Вищого

Адміністративного Суду визнала заявника винним у вчиненні проступку і наклала на нього штраф.

У своїй заяві до Суду він скаржився за пунктом 1 статті 6 на несправедливість дисциплінарного провадження. Він також скаржився за статтю 2 Протоколу №7 до

⁵ «Гросам проти Чеської Республіки» (*Grosam v. the Czech Republic*) [ВП], № 19750/13, 1 червня 2023 року. Див. також статтю 32 (Юрисдикція Суду) нижче.

Конвенції на те, що національне законодавство виключає можливість оскарження рішень дисциплінарної палати Вищого Адміністративного Суду.

Після того, як Уряду-відповідачу було повідомлено про справу, Палата Суду за власною ініціативою запропонувала сторонам подати додаткові зауваження відповідно до пункту 1 статті 6 щодо того, чи відповідає дисциплінарна палата, з огляду на її склад, вимогам «суду, встановленого законом» у розумінні цього положення. У своїх зауваженнях від 5 листопада 2015 року заявник стверджував, що не відповідає. У своєму рішенні Палата перекваліфікувала скаргу за статтею 2 Протоколу №7 до Конвенції як таку, що підлягає розгляду за пунктом 1 статті 6, і встановила порушення цього положення: дисциплінарна палата не відповідала вимогам незалежного та безстороннього суду і, крім того, не було необхідності розглядати прийнятність або суть решти скаргу за пунктом 1 статті 6 (справедливість дисциплінарного провадження).

Велика Палата не погодилася із зазначеним, вирішивши, що аргументи заявника за статтею 2 Протоколу №7 до Конвенції не можна тлумачити як скаргу на те, що дисциплінарна палата не була незалежним і безстороннім судом у розумінні пункту 1 статті 6. Заявник не порушував таку скаргу у своїй заяві, а лише згодом зазначив про це у своїх зауваженнях до Палати, після того, як Палата повідомила про заяву Уряд-відповідача. Тому Велика Палата визнала цю нову скаргу неприйнятною з огляду на те, що вона була подана більш ніж через шість місяців після завершення дисциплінарного провадження щодо заявника (у 2012 році). Продовжуючи розгляд решти скаргу у рамках зазначеної справи, Велика Палата відхилила скаргу за пунктом 1 статті 6 (справедливість дисциплінарного провадження) як явно необґрунтовані і, погодившись з Палатою, що пункт 1 статті 6 підлягає застосуванню відповідно до її цивільного, а не кримінального аспекту, відхилила як несумісну *ratione materiae* з положеннями Конвенції скаргу за статтею 2 Протоколу №7

до Конвенції (поняття «кримінальне правопорушення», що використовується в цьому положенні, відповідає поняттю «обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення» в пункті 1 статті 6).

Рішення Великої Палати заслуговує на увагу, оскільки Суд, що виступає як експерт у питаннях юридичної кваліфікації фактів справи, підтвердив і роз'яснив межі своїх повноважень щодо перекваліфікації скаргу заявника і, таким чином, забезпечив, щоб обсяг справи не виходив за межі скаргу, що містяться в заяві.

Суд повторив, що він може обґрунтовувати свою ухвалу лише «оскаржуваними» фактами, які слід розглядати у світлі правових аргументів, що їх підтверджують, і навпаки, ці два елементи скарги є взаємопов'язаними («*Радомілія та інші проти Хорватії*» (*Radomilja and Others v. Croatia*)⁶). Спираючись на свій підхід у контексті вичерпання національних засобів правового захисту, Суд підкреслив, що «очевидності» порушення Конвенції з фактів справи або поданих заявником документів недостатньо. Замість цього заявники повинні були подати скаргу на певну дію або бездіяльність, що призвела до порушення прав, викладених у Конвенції або Протоколах до неї, у спосіб, який не повинен викликати в Суду сумнівів щодо того, чи було подано певну скаргу, чи ні («*Фарзалієв проти Азербайджану*» (*Farzaliyev v. Azerbaijan*)⁷). Посилаючись на аналогічну позицію Міжнародного Суду ООН (МС ООН - порівняйте рішення у справах «*Ядерні випробування (Австралія проти Франції)*» (*Nuclear Tests (Australia v. France)*)⁸ і «*Спір щодо статусу та використання вод річки Сілала (Чилі проти Болівії)*» (*Dispute over the Status and Use of the Waters of the Silala (Chile v. Bolivia)*)⁹), Суд підкреслив, що він не має повноважень підміняти собою заявника та формулювати нові скарги лише на підставі висунутих аргументів та фактів. Знову ж таки, спираючись на рішення Міжнародного Суду ООН у справі про *ядерні випробування*, Суд пояснив, що необхідно розрізняти скарги (тобто аргументи, що вказують на причину або факт, що є підставою для стверджуваних

⁶ «*Радомілія та інші проти Хорватії*» (*Radomilja and Others v. Croatia*) [ВП], №№ 37685/10 і 22768/12, 20 березня 2018 року.

⁷ «*Фарзалієв проти Азербайджану*» (*Farzaliyev v. Azerbaijan*), № 29620/07, 28 березня 2020 року.

⁸ «*Ядерні випробування (Австралія проти Франції)*» (*Nuclear Tests (Australia v. France)*), рішення від 20 грудня 1974 року, Доповіді МС ООН 1974, с. 253.

⁹ «*Спір щодо статусу та використання вод річки Сілала (Чилі проти Болівії)*» (*Dispute over the Status and Use of the Waters of the Silala (Chile v. Bolivia)*), рішення МС ООН від 1 грудня 2022 року.

порушень Конвенції) і другорядні аргументи.

На цій підставі Суд розглянув питання про те, чи може скарга заявника за статтею 2 Протоколу № 7, сформульована в його заяві, розглядатися відповідно до пункту 1 статті 6 (як скарга на незалежний і безсторонній суд), як це зробила Палата після перекваліфікації її під дію цього положення. У своїй заяві заявник не стверджував, що включення до складу дисциплінарної палати членів, які не були професійними суддями, тягне за собою порушення статті 2 Протоколу № 7. Скоріше, він стверджував, що цей орган не може розглядатися як «найвищий суд» у значенні пункту 2 цього положення, оскільки його непрофесійні члени не підпадають під ті ж вимоги щодо компетентності та незалежності, що й судді. Таким чином, цей аргумент був спрямований лише на виключення застосування винятку, передбаченого пунктом 2 статті 2 Протоколу № 7, згідно з яким право на апеляційне оскарження не застосовується, якщо обвинувачений був засуджений у першій інстанції найвищим судом. Крім того, заявник підкреслив, що склад дисциплінарної палати був нетиповим для судових установ вищої інстанції Чеської Республіки, які зазвичай не залучають народних засідателів (їх участь є поширеною в деяких судах першої інстанції). Коротко кажучи, він не стверджував, що дисциплінарна палата не була «судом», а стверджував лише те, що вона не була «найвищим судом».

На думку Суду, це був другорядний аргумент, який не можна прирівнювати до скарги: адже заявник не стверджував, що склад дисциплінарної палати є причиною або фактом, що становить порушення статті 2 Протоколу № 7. Таким чином, його аргумент не можна тлумачити як скаргу на те, що дисциплінарна палата не була незалежним і безстороннім судом у значенні пункту 1 статті 6. Якщо заявник бажав на цьому етапі поскаржитися на порушення гарантій, викладених у пункті 1 статті 6, він повинен був чітко зазначити про це у своїй заяві, тим більше, що сфера застосування статті 6 є дуже широкою, і скарги за цим положенням повинні містити всі аспекти, необхідні Суду для визначення питання, яке він повинен розглянути («*Рамос Нунеш де Карвальо е Са проти Португалії*» (*Ramos Nunes de Carvalho e Sá v. Portugal*)¹⁰). Хоча заявник сформулював таку скаргу у своїх зауваженнях до Палати, це була нова скарга: оскільки вона стосувалася окремих вимог, що впливають з пункту 1 статті 6, вона не могла розглядатися як така, що стосується конкретного аспекту його первинної скарги за статтею 2 Протоколу № 7.

Відповідно, порушивши питання щодо дотримання вимоги «суду, встановленого законом» за пунктом 1 статті 6, Палата з власної ініціативи розширила рамки справи за межі тих, на які первісно посилався заявник у своїй заяві. Тим самим вона перевищила повноваження, надані Суду статтями 32 і 34 Конвенції.

Вичерпання національних засобів правового захисту (пункт 1 статті 35)

Ухвала у справі «Україна та Нідерланди проти Росії» (*Ukraine and the Netherlands v. Russia*)¹¹ стосувалася, *inter alia*, ефективності національних засобів правового захисту в контексті збиття літака рейсу MH17.

У своїй ухвалі Велика Палата, *inter alia*, відхилила попереднє заперечення Уряду-відповідача щодо невичерпання національних

засобів правового захисту та визнала допустимими скарги Уряду Нідерландів за матеріальними та процесуальними аспектами статей 2, 3 та 13 щодо збиття літака рейсу MH17.

Ухвала Великої Палати заслуговує на увагу, оскільки Суд розглянув ефективність національних засобів правового захисту,

¹⁰ «*Рамос Нунеш де Карвальо е Са проти Португалії*» (*Ramos Nunes de Carvalho e Sá v. Portugal*) [ВП], №№ 55391/13 та 2 інших, § 104, 6 листопада 2018 року.

¹¹ «*Україна та Нідерланди проти Росії*» (*Ukraine and the Netherlands v. Russia*) (ухв.) [ВП], №№ 8019/16 та 2 інших, прийнята 30 листопада 2022 року та винесена 25 січня 2023 року. Див. також статтю 1 (Юрисдикція Держав), що викладена вище, а також пункт 1 статті 35 (Чотиримісячний строк) та статтю 33 (Міждержавні справи) нижче.

беручи до уваги важливий політичний аспект справи.

Суд повторив, що вимога вичерпання засобів правового захисту застосовується до міждержавних заяв про порушення, від яких, як стверджується, постраждали окремі особи («Україна проти Росії (щодо Криму)» (*Ukraine v. Russia (re Crimea)*)¹²). Оцінюючи ефективність національних засобів правового захисту в цьому контексті, Суд зважав на наявність спору щодо фактів, які лежать в основі справи. Наприклад, щодо викрадення та переміщення до Росії трьох груп дітей, про які стверджував Уряд України, російські слідчі органи оскаржували не основні факти (а саме, перетин кордону), а лише насильницький характер викрадення та переміщення. Таким чином, Суд дійшов висновку, що російська влада повинна була надати можливість Уряду України розслідувати свої твердження та зібрані ними докази, зокрема, в контексті судового оскарження. На противагу цьому, що стосується збиття літака рейсу МН17, то на цю скаргу Уряд-відповідач послідовно відповідав категоричним запереченням будь-якої причетності до цього злочину. В останньому контексті Суд також підкреслив політичний вимір справи, оскільки не був впевнений в ефективності національних засобів правового захисту у випадку, коли представники Держави були причетні до скоєння злочину, особливо такого, що був засуджений Радою Безпеки Організації Об'єднаних Націй. У зв'язку з цим Суд послався на свій висновок про порушення процесуального аспекту статті 2 у справі «Картер проти Росії» (*Carter v. Russia*)¹³, яка стосувалася резонансного отруєння російського дисидента за кордоном посередниками Держави. У цій справі Суд вказав на формальну неспроможність російської влади розпочати розслідування твердження про причетність російських громадян до збиття літака рейсу МН17. Дійсно, російська влада неодноразово зверталася до родичів жертв і мала широкі правові можливості розпочати таке розслідування, навіть за відсутності конкретного

запиту. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=01-211972>

Рішення у справі «ФУ Куан, с.р.о. проти Чеської Республіки» (*FU QUAN, s.r.o. v. the Czech Republic*)¹⁴ стосувалося незастосування національними судами принципу *jura novit curia*.

Майно компанії-заявника (переважно товари) було арештовано під час кримінального провадження проти керуючого директора та іншого члена компанії. Після їх виправдального вироку компанія подала цивільний позов про відшкодування збитків, завданих Державою. У задоволенні позову було відмовлено через відсутність *locus standi*, оскільки компанія не була стороною у кримінальному провадженні. Компанія поскаржилася до Суду за пунктом 1 статті 6 та статтею 1 Першого протоколу. Палата вирішила, що суди, застосовуючи принцип *jura novit curia*, повинні були підвести факти справи під відповідні положення національного законодавства для розгляду позову по суті: було очевидно, що компанія вимагала компенсації за знецінення свого товару. Тому Палата відхилила попереднє заперечення Уряду (вичерпання національних засобів правового захисту) і встановила порушення статті 1 Першого протоколу з огляду на невиправдано тривале утримання майна. Палата також вирішила, що немає необхідності виносити окреме рішення за скаргою за пунктом 1 статті 6 щодо стверджуваної відмови у доступі до суду внаслідок формального та обмежувального тлумачення національного законодавства національними судами.

Однак Велика Палата вирішила, що скарга за пунктом 1 статті 6 була основною скаргою компанії-заявника, і відхилила її як явно необґрунтовану. Крім того, з'ясувавши обсяг скарг за статтею 1 Першого протоколу, Велика Палата зауважила, що Палата розглянула лише одну з поданих скарг, хоча загалом їх було три. З огляду на свої висновки щодо скарги про доступ до суду, Велика Палата відхилила дві з цих скарг у зв'язку з невичерпанням національних засобів правового захисту: компанія-заявник не скористалася належним чином можливістю отримати компенсацію за невиправдану затримку у скасуванні постанови про арешт її майна та за стверджувану нездатність органів

¹² «Україна проти Росії» (щодо Криму) (*Ukraine v. Russia (re Crimea)*) (ухв.) [ВП], №№ 20958/14 та 38334/18, 16 грудня 2020 року.

¹³ «Картер проти Росії» (*Carter v. Russia*), № 20914/07, 21 вересня 2021 року.

¹⁴ «ФУ Куан, с.р.о. проти Чеської Республіки» (*FU QUAN, s.r.o. v. the Czech Republic*) [ВП], № 24827/14, 1 червня 2023 року. Див. також пункт 1 статті 6 (Право на справедливий розгляд справи у цивільному провадженні - Доступ до суду) та розділ «Регламент Суду» нижче.

влади подбати про нього.

Стосовно третьої скарги (пошкодження майна внаслідок необґрунтованого кримінального переслідування та утримання під вартою генерального директора та іншого учасника компанії), то така вимога про компенсацію не мала достатнього підґрунтя в національному законодавстві. Оскільки гарантії статті 1 Першого протоколу не були застосовні, Велика Палата відхилила цю скаргу як несумісну *ratione materiae* з положеннями Конвенції.

Рішення Великої Палати заслуговує на увагу, оскільки Суд підтвердив, що здатність судів застосовувати принцип *jura novit curia* не впливає на обов'язок заявників щодо вичерпання національних засобів правового захисту відповідно до пункту 1 статті 35.

Що стосується скарг за статтею 1 Першого протоколу, Велика Палата підтвердила наступні принципи, встановлені у своїй практиці в контексті вичерпання національних засобів правового захисту. Навіть у тих юрисдикціях, де національні суди в цивільному провадженні можуть або навіть зобов'язані розглядати справу за власною ініціативою (тобто застосовувати принцип *jura novit curia*), заявники не звільняються від подання скарги, яку вони можуть мати намір згодом подати до Суду («*Кандаракіс проти Греції*» (*Kandarakis v. Greece*)¹⁵), при цьому, для цілей вичерпання національних засобів правового захисту, Суд має брати до уваги не лише факти, але й правові аргументи, подані в національному суді («*Радомілія та інші проти Хорватії*» (*Radomilja and Others v. Croatia*)¹⁶). Аналогічно, недостатньо «очевидності» порушення Конвенції з фактів справи або тверджень заявника: він повинен фактично скаржитися (прямо або по суті) на таке порушення у спосіб, який не залишає жодних сумнівів у тому, що така сама скарга, подана згодом до Суду, дійсно була подана на національному рівні («*Фарзалієв проти Азербайджану*» (*Farzaliyev v. Azerbaijan*)¹⁷). Велика Палата вважає, що у цій справі, очевидно, не можна стверджувати, що ситуація була саме такою.

Рішення у справі «*Женевське об'єднання синдикальних дій (CGAS) проти Швейцарії*» (*Communauté genevoise d'action*

syndicale (CGAS) v. Switzerland)¹⁸ стосувалося необґрунтованої відмови об'єднання-заявника у задоволенні заявки на проведення публічного заходу з огляду на заборону, пов'язану з COVID-19; статусу потерпілого та дотримання вимоги щодо вичерпання засобів правового захисту.

Заявник – це об'єднання, проголошеною метою якого є захист інтересів працівників та його членських організацій. У травні 2020 року об'єднання утрималося від організації публічного заходу після того, як компетентний орган поінформував їх по телефону про те, що у видачі запитуваного дозволу буде відмовлено з огляду на прийняту федеральну Постанову № 2 про COVID-19 (пандемія COVID-19).

Посилаючись на статтю 11 Конвенції, об'єднання-заявник стверджувало, що ця постанова позбавила його права організувати або брати участь у будь-яких публічних зібраннях у період з березня до травня 2020 року.

У 2022 році Палата Суду визнала заяву прийнятною (об'єднання-заявник могло вважатися потерпілим, оскільки було зобов'язано утримуватися від організації публічних зібрань для уникнення кримінального покарання, передбаченого Постановою, і не мало ефективного засобу правового захисту) і встановила порушення статті 11 Конвенції. Велика Палата не погодилася і визнала заяву непринятною у зв'язку з тим, що не були вичерпані національні засоби правового захисту: заява про винесення попереднього рішення щодо конституційності, подана в рамках звичайного оскарження рішення про застосування федеральних постанов, є засобом правового захисту, який є безпосередньо доступним для учасників судового процесу і дозволяє, у разі необхідності, визнати оскаржуване положення неконституційним.

Хоча це був перший випадок, коли Велика Палата розглядала винятковий контекст пандемії COVID-19, вона зробила це з точки зору вимоги вичерпання національних засобів правового захисту відповідно до пункту 1 статті 35 Конвенції. У зв'язку з цим Суд роз'яснив два питання, пов'язані з тим, що скарга впливала зі змісту положення

¹⁵ «*Кандаракіс проти Греції*» (*Kandarakis v. Greece*), №№ 48345/12 та ще 2 інших, § 77, 11 червня 2020 року.

¹⁶ «*Радомілія та інші проти Хорватії*» (*Radomilja and Others v. Croatia*) [ВП], №№ 37685/10 і 22768/12, § 117, 20 березня 2018 року.

¹⁷ «*Фарзалієв проти Азербайджану*» (*Farzaliyev v. Azerbaijan*), № 29620/07, § 55, 28 травня 2020 року.

¹⁸ «*Женевське об'єднання синдикальних дій проти Швейцарії*» (*Communauté genevoise d'action syndicale (CGAS) v. Switzerland*) [ВП], № 21881/20, 27 листопада 2023 року.

національного законодавства (а не конкретного заходу, що обмежує свободу зібрань): по-перше, необґрунтоване рішення об'єднання-заявника не продовжувати процедуру отримання дозволу на проведення запланованого заходу позбавило його не лише статусу «безпосереднього» потерпілого, але й можливості звернення до національних судів; по-друге, вимога судового перегляду заздалегідь, до дати запланованого заходу, не була вирішальною для визначення ефективності засобу правового захисту, що дозволяє перевірити закон на відповідність Конвенції.

(i) Що стосується статусу потерпілого для об'єднання-заявника, то, хоча Суд раніше постановив, що заявникам дозволено скаржитися на закон за відсутності будь-якого індивідуального заходу реалізації (наприклад, справи «Маркс проти Бельгії» (*Marckx v. Belgium*)¹⁹; «Бурден проти Сполученого Королівства» (*Burden v. the United Kingdom*)²⁰; «Сейдич і Фінци проти Боснії і Герцеговини» (*Sejdić and Finci v. Bosnia and Herzegovina*)²¹; та «Тенесе проти Молдови» (*Tănase v. Moldova*)²²), ці справи стосувалися текстів законів, застосованих до заздалегідь визначених ситуацій незалежно від індивідуальних обставин, і, як наслідок, могли порушувати права заявників самим фактом набрання ними чинності. Однак ця справа була іншою: заборона публічних заходів, про яку йшлося, не була «загальним заходом», оскільки Постанова дозволяла робити винятки. Однак об'єднання-заявник свідомо вирішило не продовжувати процедуру отримання дозволу на проведення запланованого заходу ще до отримання офіційного рішення компетентного адміністративного органу, яке можна було б оскаржити в суді, і утрималося від подання будь-яких інших запитів на отримання дозволу. На думку Суду, така поведінка, без належного обґрунтування, вплинула на статус потерпілого для об'єднання-заявника. Дійсно, заявник як неприбуткове приватне об'єднання не підлягав кримінальним санкціям і тому не міг покладатися на будь-які побоювання щодо них. У будь-якому випадку, ніщо не вказувало на те, що сам факт вжиття адміністративних

дій для організації публічних заходів становив би поведінку, яка, ймовірно, піддалася б покаранню. Таким чином, заявник не довів, що він «безпосередньо постраждав» від оскаржуваної Постанови.

(ii) Відмовившись від процедури отримання дозволу, об'єднання-заявник також відмовилося від можливості оскарження заборони на проведення публічних заходів у національних судах. Хоча заявник, *inter alia*, стверджував щодо малої ймовірності того, що суд загальної юрисдикції виконав би вимогу про винесення рішення заздалегідь до дати запланованого публічного заходу («Бончковський та інші проти Польщі» (*Bączkowski and Others v. Poland*)²³), було роз'яснено, що цей критерій був розроблений у практиці Суду щодо судового перегляду конкретного заходу, що обмежує свободу зібрань, тоді як у даній ситуації йдеться про сам зміст закону (Постанови): відповідно, цей критерій сам по собі не є вирішальним для визначення ефективності засобу правового захисту щодо перевірки сумісності з Конвенцією.

Нарешті, у безпрецедентному та надзвичайно чутливому контексті пандемії COVID-19 було ще більш важливим, щоб національні органи влади спочатку отримали можливість щодо встановлення балансу між відповідними конкуруючими приватними та публічними інтересами або між різними правами, захищеними Конвенцією, беручи до уваги місцеві потреби та умови, а також ситуацію у сфері охорони здоров'я, що склалася на відповідний момент часу (див. рішення у справі «Замбрано проти Франції» (*Zambrano v. France*)²⁴). Звертаючи увагу на свою принципово допоміжну роль, Суд також повторив, що в питаннях політики у сфері охорони здоров'я межі свободи розсуду Держави є дуже широкими. Відповідно, Суд дійшов висновку, що об'єднання-заявник не вжило належних заходів для того, щоб дозволити національним судам виконувати свою фундаментальну роль у системі захисту Конвенції, а саме: запобігати можливим порушенням Конвенції або виправляти їх за допомогою власної правової системи.

¹⁹ «Маркс проти Бельгії» (*Marckx v. Belgium*), 13 червня 1979 року, серія А № 31.

²⁰ «Бурден проти Сполученого Королівства» (*Burden v. the United Kingdom*) [ВП], № 13378/05, ЄСПЛ 2008.

²¹ «Сейдич і Фінци проти Боснії і Герцеговини» (*Sejdić and Finci v. Bosnia and Herzegovina*), №№ 27996/06 і 34836/06, ЄСПЛ 2009.

²² «Тенесе проти Молдови» (*Tănase v. Moldova*) [ВП], № 7/08, ЄСПЛ 2010.

²³ «Бончковський та інші проти Польщі» (*Bączkowski and Others v. Poland*), № 1543/06, § 81, 3 травня 2007 року.

²⁴ «Замбрано проти Франції» (*Zambrano v. France*) (ухв.), № 41994/21, § 26, 21 вересня 2021 року.

Чотиримісячний строк (пункт 1 статті 35)

Ухвала у справі «Україна та Нідерланди проти Росії» (*Ukraine and the Netherlands v. Russia*)²⁵ стосувалося, *inter alia*, значення не національних засобів правового захисту в міждержавній справі для цілей правила шестимісячного строку.

Міждержавна заява, подана Урядом Нідерландів, стосується збиття літака рейсу МН17. У своїй ухвалі Велика Палата, *inter alia*, відхилила попереднє заперечення Уряду-відповідача щодо недотримання шестимісячного строку та визнала прийнятними скарги Уряду Нідерландів щодо збиття літака рейсу МН17 за матеріальними та процесуальними аспектами статей 2, 3 та 13.

Ухвала Великої Палати заслуговує на увагу, оскільки Суд роз'яснив, у новому та винятковому контексті цієї скарги, яким чином має бути перенесено взаємозв'язок між правилом шестимісячного строку та вичерпанням «національних» засобів правового захисту, закріпленим у пункті 1 статті 35, на потенційні засоби правового захисту за межами Держави-відповідача або на засоби, до яких самі Держави, можливо, захочуть звернутися на міжнародному рівні до подання міждержавної справи до цього Суду, особливо коли від самого початку немає ясності щодо обставин стверджуваного порушення Конвенції та ідентичності Держави, яка, як стверджується, несе за нього відповідальність.

Оскільки в Росії не було ефективних засобів правового захисту, доступних для родичів жертв літака рейсу МН17, початком перебігу шестимісячного строку була б дата самого інциденту (17 липня 2014 року). Однак, Суд підкреслив новий фактичний характер цієї справи: по-перше, ідентичність Держави, яка, як стверджується, несе відповідальність за порушення Конвенції, не була очевидною з дати самого інциденту (з огляду на відсутність ясності щодо осіб злочинців, використаної зброї та ступеня контролю будь-якої Держави над відповідною територією, а також заперечення Росією будь-якої причетності); по-друге, кримінальне розслідування, проведене владою Нідерландів за сприяння ССГ, не може

розглядатися як «національний» засіб правового захисту щодо скарг, поданих проти Росії. Таким чином, Суд розглянув значення останнього розслідування, а також застосованих міжнародно-правових засобів захисту для цілей дотримання шестимісячного строку в міждержавному контексті та у виняткових обставинах цієї справи. Суд особливо враховував інтереси правосуддя та цілі пункту 1 статті 35. З одного боку, це положення не можна тлумачити як таке, що вимагає від Держави-заявника звернення до Суду зі своєю скаргою до того, як вона обґрунтовано переконається в тому, що мало місце стверджуване порушення Конвенції іншою Державою, і до того, як ця Держава буде ідентифікована з достатньою мірою визначеності. З іншого боку, було б дійсно несправедливо і суперечило б меті пункту 1 статті 35, якби наслідком розумного очікування відповідних висновків незалежного, невідкладного та ефективного кримінального розслідування з метою надання допомоги Суду в його власній оцінці скарг було б порушення строків розгляду цих скарг. З огляду на це, Суд дійшов висновку, що було б помилковим ігнорувати слідчі дії, вжиті в Нідерландах і в контексті діяльності ССГ, які якраз і дозволили з'ясувати відповідні факти, тим більше, що в Державі-відповідачі не було проведено жодного розслідування. Крім того, оскільки ці слідчі дії здійснювалися невідкладно, регулярно і ретельно, не можна стверджувати, що затримка з передачею скарг до цього Суду була такою, що ускладнила б з'ясування відповідних фактів, що зробило б справедливий розгляд тверджень майже неможливим. Іншими словами, мету встановлення строку, передбаченого пунктом 1 статті 35, не було порушено подачею заяви через шість років після збиття літака.

Суд також визнав значення засобів правового захисту, передбачених міжнародним правом, у міждержавних спорах, особливо коли стверджується, що відповідальність несе сама Держава на найвищому рівні влади. Хоча такі засоби захисту не згадуються в пункті 1 статті 35 і, як

²⁵ «Україна та Нідерланди проти Росії» (*Ukraine and the Netherlands v. Russia*) (ухв.) [ВП], №№ 8019/16 та 2 інших, прийнята 30 листопада 2022 року та винесена 25 січня 2023 року. Див. також статтю 1 (Юрисдикція Держав), пункт 1 статті 35 (Вичерпання національних засобів правового захисту) вище, а також статтю 33 (Міждержавні справи) нижче.

наслідок, перебіг строку, передбаченого цією статтею, не пов'язаний з їх використанням, Суд вже визнав, що за певних обставин може бути доречним враховувати такі засоби захисту при оцінці того, чи було дотримано зобов'язання ретельності, покладене на заявників («*Варнава та інші проти Туреччини*» (*Varnava and Others v. Turkey*)²⁶). Таким чином, Уряд Нідерландів із законною метою дослідив можливість проведення перемовин з Росією, які завершилися у 2020 році. У підсумку, зважаючи на виняткові обставини справи, скарги були подані вчасно.

Суд також підтвердив, що, на відміну від вимоги про вичерпання засобів правового захисту, до скарг на адміністративні практики застосовується шестимісячний строк.

Ухвала у справі «*Орхан проти Туреччини*» (*Orhan v. Türkiye*)²⁷ стосувалася визначення застосовного строку (шість або чотири місяці) відповідно до пункту 3 статті 8 Протоколу № 15.

Строк подання скарги, передбачений пунктом 1 статті 35 Конвенції, який раніше становив шість місяців, згідно зі статтею 4 Протоколу № 15 був скорочений до чотирьох. Відповідно до пункту 3 статті 8 цього Протоколу, новий строк набув чинності 1 лютого 2022 року²⁸. Відповідно до цього положення, новий строк не поширюється на заяви, щодо яких остаточне рішення у розумінні пункту 1 статті 35 «було прийнято» до дати набрання ним чинності.

18 липня 2022 року заявник, який був засуджений до довічного позбавлення волі, подав до Суду заяву, в якій висунув кілька скарг за статтями 5, 6, 13 і 14 Конвенції. Остаточне рішення національного суду в процесі щодо вичерпання засобів правового захисту було прийнято Конституційним Судом 19 січня 2022 року, тобто до дати набуття чинності нового строку, встановленого Протоколом № 15. Однак заявник був повідомлений про це після цієї дати, а саме 25 лютого 2022 року.

Суд розпочав з визначення того, який строк для подання заяви застосовується у цій справі - попередній, шестимісячний строк чи новий, чотиримісячний. Він вирішив, що підлягає застосуванню положення щодо

шестимісячного строку, оскільки він був чинним станом на 19 січня 2022 року - дату винесення остаточного рішення національного суду. Перебіг відповідного строку розпочався наступного дня після повідомлення про рішення, тобто 26 лютого 2022 року (*dies a quo*), і завершився 25 серпня 2022 року (*dies ad quem*). Оскільки заяву було подано 18 липня 2022 року, Суд дійшов висновку, що строк подання заяви відповідно до пункту 1 статті 35 був дотриманий. Проте Суд визнав заяву неприйнятною з інших підстав.

Ця ухвала варта уваги тим, що Суд розглянув ситуацію, в якій остаточне рішення національного суду було винесене до дати набрання чинності нового строку, встановленого Протоколом № 15 (1 лютого 2022 року), але повідомлення про нього було отримано після цієї дати. У зв'язку з цим Суд роз'яснив, що застосовний строк для подання заяви - попередній шестимісячний строк або новий чотиримісячний строк - повинен визначатися за датою ухвалення остаточного рішення національного суду, а не за датою повідомлення про нього заінтересованій особі. Іншими словами, той факт, що дата повідомлення про рішення іншої особі настала після набуття чинності нового строку, не впливає на визначення застосовного строку.

Як загальне зауваження Суд зазначив, що шестимісячний строк має застосовуватися до заяв, щодо яких остаточне рішення національного суду в розумінні пункту 1 статті 35 було винесено до 1 лютого 2022 року, незалежно від того, коли про нього було повідомлено заінтересовану особу, тобто навіть якщо дата повідомлення настала після 31 січня 2022 року. Положення щодо нового чотиримісячного строку має застосовуватися до заяв, щодо яких остаточне рішення національного суду було прийнято після 31 січня 2022 року.

Питання щодо визначення застосовного строку виникло у цій справі, оскільки, відповідно до практики Суду, строк для подання заяви починає відраховуватися не з дати ухвалення рішення, яким вичерпуються національні засоби правового захисту, а з дати його повідомлення заінтересованій особі

²⁶ «*Варнава та інші проти Туреччини*» (*Varnava and Others v. Turkey*) [ВП], №№ 16064/90 та 8 інших, § 170, ЄСПЛ 2009.

²⁷ «*Орхан проти Туреччини*» (*Orhan v. Türkiye*) (ухв.), №. 38358/22, прийнята 6 грудня 2022 року та винесена 19 січня 2023 року.

²⁸ Зокрема, після закінчення перехідного періоду терміном шість місяців з дати набрання чинності Протоколу № 15. Протокол № 15 набрав чинності 1 серпня 2021 року.

(якщо це передбачено національним законодавством) або остаточного ухвалення («Папахелас проти Греції» (*Papachelas v. Greece*)²⁹). Це було так, незважаючи на те, що англomовна версія пункту 1 статті 35, як і пункту 3 статті 8 Протоколу № 15, вказує на дату «прийняття» рішення як на точку перебігу відповідного періоду. У зв'язку з цим Суд пояснив, що практика, якої дотримуються щодо початку перебігу строку для подання заяви, не стосується питання, порушеного у цій справі, і вважає, що звичайне значення цих слів повинно мати пріоритет під час визначення того, який строк підлягає застосуванню, з наступних причин.

По-перше, визначення застосовного строку - чотири або шість місяців - було явно окремим питанням від визначення дати початку перебігу відповідного періоду.

По-друге, пункт 1 статті 35 та пункт 3 статті 8 Протоколу № 15 переслідували різні цілі: перша містила загальні процесуальні та юрисдикційні правила, тоді як друга встановлювала перехідний період після набуття чинності Протоколу № 15.

По-третє, під час визначення початку перебігу строку для подання заяви, Суд керувався необхідністю збереження ефективності права на подання індивідуальної заяви у спосіб, сумісний з об'єктом і метою Конвенції. Строк для подання заяв був покликаний не лише забезпечити правову визначеність, але й надати потенційному заявнику час на роздуми про те, чи варто подавати заяву, і, якщо так, вирішити, які конкретні скарги та аргументи будуть висунуті («Ворм проти Австрії» (*Worm v. Austria*)³⁰). Крім того, перебіг строку на оскарження може початися лише з дати, коли апелянт отримає можливість діяти в ефективний спосіб. В іншому випадку органи влади могли б суттєво скоротити строк, доступний для подання заяви, або навіть позбавити заявника можливості подати обґрунтовану заяву до Суду, затримавши повідомлення про свої рішення. Ці міркування

свідчать на користь того, щоб брати за точку відліку дату повідомлення або дату, коли заявник мав можливість фактично ознайомитися зі змістом остаточного рішення (дата остаточності). Крім того, такий підхід узгоджувався з практикою Суду щодо доступу до суду для цілей статті 6 Конвенції («Мірагаль Есколано та інші проти Іспанії» (*Miragall Escolano and Others v. Spain*)³¹). Однак жодних міркувань такого роду, які б вимагали від Суду відійти від звичайного значення слів, не виникло, коли мова йшла про визначення застосовного строку за пунктом 3 статті 8 Протоколу № 15.

По-четверте, застосування строку, що діяв на момент повідомлення про остаточне рішення національного суду, а не строку, що діяв на момент ухвалення рішення, суперечило б самим цілям, зазначеним вище, і мало б негативні наслідки для заявника у цій справі, який мав право очікувати, після звернення за відповідною консультацією (за необхідності), що у нього буде шість місяців з дня повідомлення про рішення Конституційного Суду для подання заяви.

По-п'яте, застосування строку, що діяв на дату ухвалення остаточного рішення національного суду, відповідає меті пункту 3 статті 8 Протоколу № 15, яка полягала в тому, щоб запобігти зворотному застосуванню нового чотиримісячного, тобто до заяв, щодо яких остаточне рішення національного суду було ухвалене на дату, коли цей строк ще не набув чинності.

Нарешті, Суд чітко визначив, що немає жодної невідповідності між, з одного боку, врахуванням строку, що діє на дату ухвалення остаточного рішення національного суду, як це прямо передбачено Протоколом № 15, і, з іншого боку, встановленням дати початку перебігу застосовного строку - чи то попереднього, чи то нового - датою повідомлення або остаточного ухвалення рішення, беручи до уваги об'єкт і мету Конвенції згідно з практикою Суду.

²⁹ «Папахелас проти Греції» (*Papachelas v. Greece*) [ВП], № 31423/96, ЄСПЛ 1999-II.

³⁰ «Ворм проти Австрії» (*Worm v. Austria*), 29 серпня 1997 року, Довіді про рішення та ухвали 1997-V.

³¹ «Мірагаль Есколано та інші проти Іспанії» (*Miragall Escolano and Others v. Spain*), №№ 38366/97 і 9 інших, ЄСПЛ 2000-I.

Юрисдикція *ratione temporis* (підпункт «а» пункту 3 статті 35)

Ухвала у справі «Півкіна та інші проти Росії» (*Pivkina and Others v. Russia*)³² стосувалася часової юрисдикції Суду, головним чином, щодо дій або бездіяльності, які охоплюють період після дати, коли Держава-відповідач перестала бути Стороною Конвенції.

16 березня 2022 року Російська Федерація припинила членство в Раді Європи. Невдовзі після цього Суд, засідаючи у форматі пленарних засідань, прийняв Постанову, в якій зазначалося, що Російська Федерація перестане бути Високою Договірною Стороною Конвенції 16 вересня 2022 року («дата припинення»). Заяви у цій справі стосувалися різних фактичних сценаріїв, в яких стверджувалося про порушення різних положень Конвенції. Деякі факти мали місце до дати припинення, деякі - після неї, а деякі охоплювали період після дати припинення. Суд підтвердив свою юрисдикцію щодо розгляду справ, в яких усі дії та судові рішення, що призвели до стверджуваних порушень Конвенції, мали місце до дати припинення³³. Суд також відхилив скарги як несумісні *ratione personae* з положеннями Конвенції, якщо і дія, що призвела до порушення, і судове оскарження заявником мали місце після дати припинення. Що стосується справи, де факти охоплювали період до дати припинення, Суд встановив, що деякі скарги підпадають під його часову юрисдикцію, і повідомив про це Уряд-відповідача. Решту скарг було відхилено як несумісні *ratione temporis* з пунктом 3 статті 35 Конвенції.

Це рішення варте уваги тим, що Суд розробив підхід для визначення своєї часової юрисдикції щодо стверджуваних порушень Конвенції, які охоплюють дату, коли Держава-відповідач перестала бути Стороною Конвенції.

(i) Хоча ситуація, коли Держава-відповідач перестала бути Стороною Конвенції, була новою, Суд зауважив, що вона

схожа на ситуації, коли дії або бездіяльність мали місце або почалися до дати ратифікації (до набуття чинності Конвенції для відповідної Держави), але їхні наслідки або подальші оскарження виходили за межі цієї дати. Тому Суд розробив підхід для визначення своєї часової юрисдикції щодо дій або бездіяльності, які охоплюють період після дати припинення, спираючись на свою судову практику («Блешич проти Хорватії» (*Blečić v. Croatia*)³⁴) і принцип, якого дотримується Міжамериканський суд з прав людини³⁵. Юрисдикція Суду визначається залежно від фактів, що становлять втручання. У випадках, коли втручання відбувається до дати припинення, але нездатність його усунути відбувається після дати припинення, саме дата втручання повинна бути збережена. Таким чином, у кожній конкретній справі важливо визначити точний момент стверджуваного втручання, враховуючи як факти, на які скаржиться заявник, так і обсяг права, передбаченого Конвенцією, яке було порушено. Такий підхід гарантує, що скарги не розглядатимуться по-різному лише на підставі тривалості процесу вичерпання засобів правового захисту, а також запобігає уникненню Державою відповідальності шляхом затягування провадження у справах про виправлення становища.

(ii) Далі Суд застосував цей підхід до стверджуваних порушень різних положень Конвенції:

Стаття 3 (матеріальний аспект): Акт жорстокого поводження, який стався до дати припинення, підпадає під часову юрисдикцію Суду.

Стаття 3 (процесуальний аспект): Суд застосував підхід, розроблений для ситуацій, що охоплюють період після дати ратифікації - важливим для визначення часової юрисдикції Суду є те, що значна частина необхідних процесуальних кроків була або повинна була бути здійснена в період, коли Конвенція була чинною щодо Держави-відповідача.

³² «Півкіна та інші проти Росії» (*Pivkina and Others v. Russia*) (ухв.), № 2134/23 та 6 інших, 6 червня 2023 року. Див. також підпункт «а» пункту 3 статті 35 (Юрисдикція *ratione personae*) та статтю 32 (Юрисдикція Суду) нижче.

³³ «Федотова та інші проти Росії» (*Fedotova and Others v. Russia*) [ВП], №№ 40792/10 та 2 інших, 17 січня 2023 року.

³⁴ «Блешич проти Хорватії» (*Blečić v. Croatia*) [ВП], № 59532/00, ЄСПЛ 2006-III.

³⁵ Рішення Міжамериканського суду з прав людини у справі «Івчер-Бронштейн проти Перу» (*Ivcher-Bronstein v. Peru*) (юрисдикція), 24 вересня 1999 року, серія С № 54; Консультативний висновок ОС-26/20 Міжамериканського суду з прав людини від 9 листопада 2020 року на запит Республіки Колумбія, серія А № 26.

Стаття 3 та пункт 3 статті 5 («ситуація, що триває»): Така ситуація (наприклад, стверджені нелюдські умови тримання під вартою) підпадає під юрисдикцію Суду лише в частині, що має місце до дати припинення, після якої Держава-відповідач більше не зобов'язана забезпечувати умови тримання під вартою, що відповідають Конвенції, або здійснювати судовий розгляд протягом розумного строку. Однак період тримання під вартою, затверджений до дати припинення, але продовжений після неї, підпадає під юрисдикцію Суду в повному обсязі

(до дати, до якої було затверджено останнє продовження) з огляду на «всеохоплюючий» ефект ухвали про продовження строку тримання під вартою.

Стаття 6 (справедливість судового розгляду): Юрисдикція Суду поширюється лише на скарги, що стосуються проваджень, в яких рішення останньої інстанції було винесено до дати припинення провадження. Це також стосується скарг за статтями 7 або 18, які впливають з того самого провадження.

Стаття 8: Миттєва дія (наприклад, обшук), яка відбулася до дати припинення, підпадає під часову юрисдикцію Суду, навіть якщо остаточне рішення в апеляційній інстанції було винесено після цієї дати.

Стаття 10: Дії, що становлять втручання, охоплюють будь-які обмежувальні заходи, вжиті проти заявника у зв'язку з його поведінкою, що виражає його погляди (наприклад, арешт і тримання під вартою, порушення провадження у справі про адміністративне правопорушення, обшук та/або вилучення електронних пристроїв журналіста). Юрисдикція Суду ґрунтується на тому, чи відбулися такі дії до або після дати припинення.

Стаття 11: Втручання може набувати різних форм, таких як заходи, вжиті органами влади до або під час зібрання, а також каральні заходи після нього. Будь-які такі заходи, що мали місце до дати припинення, підпадають під юрисдикцію Суду.

Статті 5 та 2 Протоколу № 7: Дії, що становлять втручання (такі як надмірно тривале і незареєстроване тримання під вартою у відділку поліції та негайне виконання вироку про позбавлення волі), що мали місце до дати припинення дії Конвенції, підпадають під юрисдикцію Суду. Будь-які рішення національних судів у зв'язку зі скаргами заявника з цього приводу, винесені після дати припинення, повинні розглядатися як реалізація доступного національного засобу правового захисту, а не як новий або незалежний випадок втручання.

Юрисдикція *ratione personae* (підпункт «а» пункту 3 статті 35

Ухвала у справі «Півкіна та інші проти Росії» (*Pivkina and Others v. Russia*)³⁶ стосувалася часової юрисдикції Суду, головним чином, щодо дій або бездіяльності, які охоплюють період після дати, коли Держава-відповідач перестала бути Стороною Конвенції.

16 березня 2022 року Російська Федерація припинила членство в Раді Європи. Невдовзі після цього Суд, засідаючи у форматі пленарних засідань, прийняв Постанову, в якій зазначалося, що Російська Федерація перестане бути Високою Договірною Стороною Конвенції 16 вересня 2022 року («дата припинення»). Заяви у цій справі стосувалися різних фактичних сценаріїв, в яких стверджувалося про порушення різних положень Конвенції. Деякі факти мали місце

до дати припинення, деякі - після неї, а деякі охоплювали період після дати припинення. Суд підтвердив свою юрисдикцію щодо розгляду справ, в яких усі дії та судові рішення, що призвели до стверджуваних порушень Конвенції, мали місце до дати припинення³⁷. Суд також відхилив скарги як несумісні *ratione personae* з положеннями Конвенції, якщо і дія, що призвела до порушення, і судове оскарження заявником мали місце після дати припинення. Що стосується справи, де факти охоплювали період до дати припинення, Суд встановив, що деякі скарги підпадають під його часову юрисдикцію, і повідомив про це Уряд-відповідач. Решту скарг було відхилено як несумісні *ratione temporis* з пунктом 3 статті 35 Конвенції.

³⁶ «Півкіна та інші проти Росії» (*Pivkina and Others v. Russia*) (ухв.), № 2134/23 та 6 інших, 6 червня 2023 року. Див. також підпункт «а» пункту 3 статті 35 (Юрисдикція *ratione temporis*) вище і статтю 32 (Юрисдикція Суду) нижче.

³⁷ «Федотова та інші проти Росії» (*Fedotova and Others v. Russia*) [ВП], №№ 40792/10 та 2 інших, 17 січня 2023 року.

«Основні» права

Заборона катувань, нелюдського та такого, що принижує гідність, поводження або покарання (стаття 3)

Нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження

Рішення у справі «Шмідт і Шміголь проти Естонії» (*Schmidt and Šmigol v. Estonia*)³⁸ стосувалося послідовного застосування дисциплінарних покарань та заходів безпеки у в'язниці, що призвело до тривалих періодів одиночного ув'язнення.

Заявники були засудженими ув'язненими, кожен з яких отримав низку дисциплінарних стягнень у вигляді одиночного ув'язнення в карцері. Послідовне застосування цих заходів призвело до особливо тривалих періодів безперервного перебування заявників в одиночній камері. Перший заявник провів у карцері 69 днів, 30 днів, 65 днів, 60 днів і 747 днів: одного разу його також тримали в зачиненому ізоляторі протягом 33 днів поспіль як додатковий захід безпеки (який не вважався покаранням) через його небезпечну поведінку. Перерви між цими періодами, коли він міг повернутися до звичайного режиму тримання під вартою, тривали від 6 до 36 днів. До другого заявника тричі протягом одного року і чотирьох місяців застосовувався режим карцеру, відповідні періоди тривалістю 392, 55 і 34 дні з двома дводенними перервами між ними.

Суд встановив порушення статті 3 у зв'язку з тривалими періодами, проведеними заявниками в одиночній камері, вважаючи, що ні перерви між цими періодами, ні різні заходи соціальної, психологічної та медичної допомоги, запропоновані адміністрацією в'язниці, не були достатніми для пом'якшення негативних і шкідливих наслідків, що виникали внаслідок такого ув'язнення.

Сумісність зі статтею 3 Конвенції одиночного ув'язнення в'язнів не є новим питанням у практиці Суду, навіть якщо воно застосовується як дисциплінарне покарання (наприклад, справи «Рамішвілі та Кохреїдзе проти Грузії» (*Ramishvili and Kokhreidze v. Georgia*)³⁹; «Разв'язкін проти Росії» (*Razvyazkin v. Russia*)⁴⁰; і «Ходорковський і Лебедев проти Росії» (*Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia*)⁴¹) або як захід безпеки/захисту (наприклад, справи «Онуфріу проти Кіпру» (*Onoufriou v. Cyprus*)⁴²; «Бородін проти Росії» (*Borodin v. Russia*)⁴³; і «А.Т. проти Естонії (№ 2)» (*A.T. V. Estonia (no.2)*)⁴⁴).

Це рішення є першим, яке стосується послідовних дисциплінарних стягнень та заходів безпеки: хоча національне

³⁸ «Шмідт та Шміголь проти Естонії» (*Schmidt and Šmigol v. Estonia*), №№ 3501/20 та 2 інших, 28 листопада 2023 року.

³⁹ «Рамішвілі і Кохреїдзе проти Грузії» (*Ramishvili and Kokhreidze v. Georgia*) (ухв.), №1704/06, №№ 79-88, 27 січня 2009 року.

⁴⁰ «Разв'язкін проти Росії» (*Razvyazkin v. Russia*), 13579/09, §§ 102-08, 3 липня 2012 року).

⁴¹ «Ходорковський і Лебедев проти Росії» (*Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia*), №№ 11082/06 і 13772/05, §§ 468-74, 25 липня 2013 року.

⁴² «Онуфріу проти Кіпру» (*Onoufriou v. Cyprus*), № 24407/04, §§ 71-81, 7 січня 2010 року.

⁴³ «Бородін проти Росії» (*Borodin v. Russia*), № 41867/04, §§ 129-35, 6 листопада 2012 року).

⁴⁴ «А.Т. проти Естонії (№2)» (*A.T. v. Estonia (no. 2)*), № 70465/14, §§ 74-86, 13 листопада 2018 року.

законодавство встановлює верхню межу тривалості кожного дисциплінарного стягнення, відсутність такого обмеження на загальну тривалість послідовних періодів безперервних стягнень призвела до того, що у справі заявників вони перебували в ізоляції протягом надмірно тривалого періоду часу.

Тому це рішення заслуговує на увагу в тому сенсі, що Суд:

(a) визнав різницю між одиночним ув'язненням як дисциплінарним покаранням і як заходом безпеки, а також визнав, що призупинення/відкладення заходів безпеки може бути неможливим через різноманітні проблеми безпеки, які адміністрація в'язниці повинна вирішувати в інтересах свого персоналу або ув'язнених;

(b) посилаючись на [Мінімальні стандартні правила ООН щодо поводження з в'язнями](#) («Правила Нельсона Мандели»),

Європейські пенітенціарні правила та висновки ЄКПТ, підкреслив, що одиночне ув'язнення як покарання повинно застосовуватися лише у виняткових випадках і як крайній захід;

(c) вказав, що одиночне ув'язнення слід чергувати з періодами повернення до нормального

в'язничного режиму. Чим тривалішим є одиночне ув'язнення, тим довгими мають бути ці проміжні періоди; і

(d) оголосив, що тривале одиночне ув'язнення саме по собі тягне за собою невід'ємний ризик заподіяння шкоди психічному здоров'ю будь-якої особи, незалежно від матеріальних умов, що його оточують, і навіть за відсутності будь-якого помітного погіршення фізичного здоров'я заявників.

Позитивні зобов'язання

Рішення у справі «*С.П. та інші проти Росії*» (*S.P. and Others v. Russia*)⁴⁵ стосувалося сегрегації, приниження та жорстокого поводження з в'язнями з боку інших в'язнів через їхній нижчий статус у неформальній ієрархії ув'язнених, існування якої допускалося органами влади.

Заявники, ув'язнені, скаржилися на те, що вони постійно піддавалися такому, що принижує гідність, поводженню та фізичному насильству з боку інших ув'язнених через те, що їх віднесли до найнижчої групи «вигнанців» у неформальній ієрархії ув'язнених, існування якої підтримувалось через погрози або насильство і допускалось адміністрацією в'язниці. Заявники розповідали про постійну сегрегацію, як соціальну, так і фізичну. Їм виділяли або окремі, або найменш комфортні місця у спальних приміщеннях та їдальні, і забороняли користуватися будь-якими іншими приміщеннями під загрозою покарання. Їм надавали окремі столові прилади (з дірками) та їжу нижчої якості або залишки їжі. Їхній доступ до ресурсів в'язниці, включаючи душеві та медичну допомогу, був обмежений або заблокований. Їм

заборонялося перебувати в безпосередній близькості, не кажучи вже про дотик до інших ув'язнених, під загрозою того, що ця особа може стати «зараженою». Усіх заявників змушували виконувати те, що вважалося «брудною роботою», наприклад, прибирати туалети або душеві кабінки. Їхні скарги були безпідставно відхилені владою. Суд встановив порушення статті 3 Конвенції (матеріальний аспект). На його думку, стигматизація та сегрегація заявників у поєднанні з їхнім призначенням на виснажливу роботу та відмовою у задоволенні основних потреб, що супроводжувалися погрозами насильства, а також періодичним фізичним та сексуальним насильством, призвели до того, що протягом багатьох років вони зазнавали душевного неспокою та фізичних страждань, що прирівнюються до нелюдських та такого, що принижує гідність, поводження. Крім того, знаючи про вразливе становище заявників, органи влади не вжили жодних індивідуальних чи загальних заходів для забезпечення їхньої безпеки та добробуту, а також для вирішення цієї системної та широко розповсюдженої проблеми. Суд також встановив порушення статті 13 у поєднанні зі статтею 3 Конвенції

⁴⁵ «С.П. та інші проти Росії» (*S. P. and Others v. Russia*), №№ 36463/11 та 10 інших, 2 травня 2023 року.

(щодо заявників, які подали цю скаргу).

Це рішення варте уваги тим, що Суд вперше розглянув як окреме явище принизливий вплив неформальної ієрархії ув'язнених, що є системною і широко поширеною проблемою в пенітенціарних установах Росії⁴⁶. Це рішення цікаве в трьох аспектах: по-перше, тим, як Суд приступив до встановлення фактів; по-друге, аналізом Судом ритуальних і символічних особливостей оскаржуваного поведження; і, по-третє, застосуванням у цьому конкретному новому контексті встановленого позитивного зобов'язання вживати необхідних заходів для захисту фізичної або психологічної цілісності та добробуту ув'язнених («*Премініни проти Росії*» (*Premiņini v. Russia*)⁴⁷).

(i) З огляду на труднощі, пов'язані з неофіційним, *de facto* характером ієрархії, на яку подано скаргу, Суд приступив до встановлення фактів наступним чином. Перш за все, Суд проаналізував якість і послідовність поданих заявниками скарг. Заявники, яких у різний час утримували в далеких і віддалених місцях, подали схожі описи зловживань, з якими вони зіткнулися, включаючи детальні описи подій, що призвели до їхньої класифікації як ув'язнених-«вигнанців». Вони також надали докази на підтримку своїх скарг. По-друге, Суд врахував всю інформацію з різних джерел, надану заявниками, включаючи офіційні звіти (громадських моніторингових організацій та Європейського комітету із запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поведженню чи покаранню) та наукові дослідження. Ці джерела надавали довіри до скарг заявників. По-третє, Суд взяв до уваги позицію Уряду: він не ознайомився з детальними поданнями заявників і не надав альтернативного викладу подій⁴⁸. На цій підставі Суд визнав існування неформальної ієрархії ув'язнених, і що заявники були віднесені до найнижчої групи в цій ієрархії та зазнали поведження, на яке вони скаржилися, і що національні органи

влади були або повинні були знати як про ієрархію, на яку вони скаржилися, так і про нижчий статус заявників у цій ієрархії, а отже, і про їхню особливу вразливість.

(ii) Розглядаючи скарги заявників по суті за статтею 3, Суд звернув особливу увагу на наступні конкретні наслідки та особливості ієрархії ув'язнених. Відокремлення заявників від інших ув'язнених через свавільні обмеження та позбавлення мало фізичні та символічні аспекти: на думку Суду, відмова у людському контакті була дегуманізуючою практикою, яка посилювала ідею про те, що певні люди є неповноцінними та не заслуговують на рівне ставлення та повагу, а соціальна ізоляція та маргіналізація «вигнанців», що виникла внаслідок цього, повинна була мати серйозні психологічні наслідки. Крім того, розподіл на основі статусу на виснажливу роботу ще більше принизив заявників і увічнив їхню відокремленість та почуття неповноцінності. Суд також відзначив стійкий характер стигматизації, пов'язаної з їхнім низьким статусом, що виключало будь-яку перспективу поліпшення становища навіть після тривалого періоду ув'язнення або після переведення до іншої установи.

(iii) Далі Суд розглянув, чи виконала Держава-відповідач своє позитивне зобов'язання щодо захисту осіб від насильства серед ув'язнених, як це було викладено у справі *Премініних* (згадана вище, §§ 82-88). Перш за все, Суд зазначив, що органи влади знали або повинні були знати про підвищений ризик такого насильства, з яким стикалися заявники через приналежність до особливо вразливої категорії ув'язнених «вигнанців» (про важливість вразливості в оцінці Суду див. справи «*Стасі проти Франції*» (*Stasi v. France*)⁴⁹; «*Дж.Л. проти Латвії*» (*J.L. v. Latvia*)⁵⁰; «*М.С. проти Польщі*» (*M.C. v. Poland*)⁵¹; «*Сизарев проти України*» (*Sizarev v. Ukraine*)⁵²; та «*Томолічі проти Румунії*»

⁴⁶ Див. також заключні зауваження Комітету Організації Об'єднаних Націй проти катувань (КПК) до четвертої періодичної доповіді Вірменії (2017) (CAT/C/ARM/CO/4) і до третьої періодичної доповіді Казахстану (2014) (CAT/C/KAZ/CO/3); також доповіді Європейського комітету із запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поведженню чи покаранню (ЕКЗК) за результатами візитів до Вірменії (CPT/Inf (2021) 10), Грузії (CPT/Inf (2022) 11), Литви (CPT/Inf (2023) 01) і Республіки Молдова (CPT/Inf (2020) 27).

⁴⁷ «*Премініни проти Росії*» (*Premiņini v. Russia*), № 44973/04, § 83, 10 лютого 2011 року, і наведені в ньому справи...

⁴⁸ Зауваження Уряду були подані до того, як Російська Федерація перестала бути учасницею Конвенції.

⁴⁹ «*Стасі проти Франції*» (*Stasi v. France*), № 25001/07, § 91, 20 жовтня 2011 року.

⁵⁰ «*Дж.Л. проти Латвії*» (*J.L. v. Latvia*), № 23893/06, § 68, 17 квітня 2012 року.

⁵¹ «*М.С. проти Польщі*» (*M.C. v. Poland*), № 23692/09, § 90, 3 березня 2015 року.

⁵² «*Сизарев проти України*» (*Sizarev v. Ukraine*) [ВП], № 17116/04, §§ 114-15, 17 січня 2013 року.

Totolici v. Romania)⁵³). По-друге, Суд підкреслив структурний характер проблеми: окремі заходи не здатні змінити владні структури, що лежать в основі неформальної ієрархії ув'язнених, або підлегле місце заявників у ній. Таким чином, з боку влади вимагалось системне та комплексне реагування, але Суд констатував відсутність дій на всіх рівнях. Що стосується формування політики, то неформальна ієрархія ув'язнених навіть не була визначена як проблема, що потребує вирішення у відповідних програмних документах: не було створено жодних конкретних засобів правового захисту, а існуючі загальні засоби виявилися неефективними. Що стосується адміністрації

в'язниці, Суд відзначив такі конкретні упущення: відсутність негайних заходів безпеки або спостереження, відсутність будь-якої стандартизованої політики покарань для запобігання дотриманню неформального кодексу поведінки; відсутність належної політики щодо класифікації, яка б включала перевірку на будь-який ризик віктимізації або зловживань. Роблячи висновок про порушення статті 3, Суд підкреслив, що, зважаючи на масштаби проблеми, бездіяльність влади може розглядатися як форма співучасті у зловживаннях, яких зазнають ув'язнені, що перебувають під їхнім захистом.

Заборона рабства та примусової праці (стаття 4)

Позитивні зобов'язання

Рішення у справі «*Крачунова проти Болгарії*» (*Krachunova v. Bulgaria*)⁵⁴ стосувалося позитивного зобов'язання щодо надання дозволу жертві торгівлі людьми вимагати від торговця людьми компенсацію за втрачений заробіток від примусової проституції.

Протягом 2012 і 2013 років заявниця працювала секс-працівницею, поки її не перехопили співробітники поліції і не поговорили з нею. Її сутенер (X) пізніше був засуджений за торгівлю людьми. Хоча національні суди задовольнили позов заявниці до X про відшкодування моральної шкоди, її позов про відшкодування матеріальної шкоди, заснований на оцінці заробітку від проституції, який X нібито відібрав у неї, був відхилений по суті на підставі того, що він стосувався грошей, зароблених аморальним способом. Заявниця скаржилася за статтею 4 Конвенції. Суд постановив, що це положення є застосовним і встановив його порушення.

Це рішення варте уваги тим, що Суд вперше розглянув питання про неможливість жертви торгівлі людьми отримати компенсацію за втрачений заробіток від примусової проституції. По-перше, щодо

застосовності статті 4, Суд підтвердив, що наявність «засобів» як елементу міжнародного визначення торгівлі людьми може бути встановлено на основі більш витончених методів, за відсутності насильства або погроз його застосування. По-друге, Суд встановив нове позитивне зобов'язання, що дозволяє жертвам торгівлі людьми вимагати від торговців людьми компенсації за втрачений заробіток. По-третє, щодо заробітку, отриманого від проституції, Суд роз'яснив, що недотримання вищезгаданого зобов'язання не може бути автоматично виправдане міркуваннями моралі і повинно оцінюватися у світлі переконливої державної політики проти торгівлі людьми та на користь захисту її жертв.

(i) Суд визнав статтю 4 застосовною, оскільки були присутні всі три елементи міжнародного визначення торгівлі людьми - «дія», «засіб» і «мета». Суд детально зупинився на елементі «засоби»: не було жодних доказів того, що X вдавався до насильства або погроз насильством. Посилаючись на пояснювальну доповідь до Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми⁵⁵, Суд зазначив, що

⁵³ «*Тотолічі проти Румунії*» (*Totolici v. Romania*) [ВП], № 26576/10, §§ 48-49, 14 січня 2014 року.

⁵⁴ «*Крачунова проти Болгарії*» (*Krachunova v. Bulgaria*), № 18269/18, 28 листопада 2023 року.

⁵⁵ Рада Європи, Конвенція про заходи щодо протидії торгівлі людьми, Серія договорів Ради Європи № 197.

міжнародне право чітко відображає розуміння того, що сучасна торгівля людьми іноді здійснюється більш витонченими засобами, такими як обман, психологічний тиск і зловживання вразливістю, тобто тактикою, яку не слід розглядати ізольовано. Заявниця, бідна та емоційно нестабільна молода жінка родом з маленького села, відчувала залежність від Х, який поселив її в своєму будинку, забрав її посвідчення особи та значну частину її заробітку. Він також погрожував розповісти її односельцям про те, що вона займається секс-працею. За таких обставин Суд роз'яснив, що той факт, що заявниця могла, принаймні спочатку, дати згоду на заняття секс-працею, не є вирішальним. У будь-якому випадку, відповідно до визначень Конвенції про заходи щодо протидії торгівлі людьми, така згода не має значення, якщо було використано будь-який із «засобів» торгівлі людьми. Також не мало вирішального значення те, що заявник міг би звільнитися раніше.

(ii) Суд проаналізував скаргу заявниці у світлі об'єкта та мети статті 4, а також у спосіб, який зробив її гарантії практичними та ефективними. Він зазначив, що його практика, яка до цього часу стосувалася реагування на торгівлю людьми постфактум, було зосереджене на розслідуванні та покаранні, а не на відшкодуванні матеріальної шкоди, завданої жертвам торгівлі людьми. Однак у деяких нещодавніх справах Суд підкреслив необхідність захисту жертв торгівлі людьми постфактум з точки зору їхнього відновлення та реінтеграції в суспільство («*В.К.Л. та А.Н. проти Сполученого Королівства*» (*V.C.L. and A.N. v. the United Kingdom*)⁵⁶ та «*Дж. та інші проти Австрії*» (*J. And Others v. Austria*)⁵⁷). З цієї ж точки зору, можливість для жертв вимагати від торговців людьми компенсації за втрачений заробіток є засобом забезпечення *restitutio in integrum*, а також значною мірою (надаючи їм фінансові засоби для відновлення життя) сприятиме підтримці їхньої гідності, допомагаючи їм у відновленні їхнього життя та зменшенню ризиків

повторного потрапляння до рук торговців людьми. Крім того, така можливість сприяла б тому, щоб торговці людьми не могли користуватися плодами своїх злочинів, зменшуючи таким чином економічні стимули для їх вчинення. Крім того, це могло б надати жертвам додатковий стимул щодо викриття торгівлі людьми, тим самим збільшуючи шанси на притягнення торговців людьми до відповідальності та запобігання подібним випадкам у майбутньому. Тому Суд вважав, що така можливість має бути невід'ємною частиною комплексного реагування Держави на торгівлю людьми, що вимагається статтею 4. Він зазначив, що такий підхід знайшов підтримку в наявних порівняльно-правових матеріалах, у відповідних міжнародних документах (Палермський протокол⁵⁸ і Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми), а також у рекомендаціях і доповідях органів ООН, Групи експертів Ради Європи з питань протидії торгівлі людьми (ГРЕТА) і Парламентської асамблеї Ради Європи. На цій підставі Суд включив до статті 4 нове позитивне зобов'язання Договірних Держав надати жертвам торгівлі людьми можливість вимагати від торговців людьми компенсацію за втрачений заробіток.

(iv) Що стосується дотримання національними органами влади цього позитивного зобов'язання, Суд звернув особливу увагу на делікатний контекст справи про проституцію - явище, до якого в різних правових системах підходять по-різному. Перш за все, Суд обмежив сферу свого аналізу: він не розглядав питання про те, чи повинні контракти на надання секс-послуг визнаватися юридично дійсними самі по собі, або про те, чи виключає Конвенція проституцію або деякі її аспекти з числа заборонених⁵⁹. Аналіз Суду був обмежений питаннями, чи можна уникнути позитивного зобов'язання з міркувань публічного порядку, зокрема, на підставі того, що заробіток, про який йде мова, був отриманий аморальним шляхом. По-друге, хоча й необхідно брати до уваги в такій делікатній сфері занепокоєння,

⁵⁶ «*В.К.Л. та А.Н. проти Сполученого Королівства*» (*V.C.L. and A.N. v. the United Kingdom*), №№ 77587/12 і 74603/12, 16 лютого 2021 року.

⁵⁷ «*Дж. та інші проти Австрії*» (*J. and Others v. Austria*), № 58216/12, 17 січня 2017 року.

⁵⁸ Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності, прийнята і відкрита для підписання, ратифікації, та приєднання резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листопада 2000 року.

⁵⁹ «*М.А. та інші проти Франції*» (*M.A. and Others v. France*) (ухв.), №№. 63664/19 та 4 інші, 27 червня 2023 року, справа очікує розгляду по суті.

що ґрунтуються на моральних міркуваннях, спосіб, у який національне законодавство підходить до різних аспектів проблеми, повинен бути послідовним і дозволяти належним чином враховувати різні законні інтереси, що мають місце в даному випадку. Крім того, під час розробки та реалізації політики щодо проституції та торгівлі людьми головним критерієм повинні бути права людини. Суд не виключає можливість існування обґрунтованих публічно-політичних причин для відхилення деліктного позову, пов'язаного із заробітком, отриманим від проституції. Однак, він надав великого значення протилежній та переконливій державній політиці, спрямованій на боротьбу з торгівлею людьми та на захист її жертв. Дійсно, дана заявниця прагнула отримати

доходи, якими несправедливо збагатився її торговець людьми і які були отримані від її незаконної експлуатації з метою примусової проституції. Суд також звернув увагу на суголосну позицію болгарської влади, зокрема Конституційного Суду, який розглядає проституцію не як поведінку, що заслуговує на осуд, з боку тих, хто нею займається, а як форму експлуатації з боку інших осіб і порушення їхніх прав людини. У світлі вищевикладеного та незважаючи на свободу розсуду Держави-відповідача, Суд дійшов висновку, що посилання на «аморальний» характер заробітку заявниці не є достатнім виправданням для невиконання владою вищезазначеного позитивного зобов'язання.

Процесуальні права

Право на справедливий розгляд справи у цивільному процесі (пункт 1 статті 6)

Доступ до суду

Рішення у справі «ФУ Куан, с.р.о. проти Чеської Республіки» (*FU QUAN, s.r.o. v. the Czech Republic*)⁶⁰ стосувалося незастосування національними судами принципу *jura novit curia*.

Майно компанії-заявника (переважно товари) було арештовано під час кримінального провадження проти керуючого директора та іншого члена компанії. Після їх виправдання компанія подала цивільний позов про відшкодування державою шкоди, завданої їй майну. У задоволенні позову було відмовлено через відсутність *locus standi*, оскільки компанія не була стороною у кримінальному провадженні. Компанія поскаржилася до Суду за пунктом 1 статті 6 та статтею 1 Першого протоколу. Палата вирішила, що суди, застосовуючи принцип *jura novit curia*, повинні були підвести факти справи під відповідні положення національного законодавства для розгляду позову по суті: було очевидно, що компанія вимагала компенсації за знецінення свого товару. Тому Палата відхилила попереднє заперечення Уряду (вичерпання національних засобів правового захисту) і встановила порушення статті 1 Першого протоколу з огляду на невинуватено тривале утримання майна. Палата також вирішила, що немає необхідності виносити окреме рішення за скаргою за пунктом 1 статті 6 щодо стверджуваної відмови у доступі до суду внаслідок формального та обмежувального тлумачення національного законодавства

національними судами.

Однак Велика Палата вирішила, що скарга за пунктом 1 статті 6 була основною скаргою компанії-заявника, і відхилила її як явно необґрунтовану. Крім того, з'ясувавши обсяг скарг за статтею 1 Першого протоколу, Велика Палата зауважила, що Палата розглянула лише одну з поданих скарг, хоча загалом їх було три. З огляду на свої висновки щодо скарги про доступ до суду, Велика Палата відхилила дві з цих скарг у зв'язку з невичерпанням національних засобів правового захисту: компанія-заявник не скористалася належним чином можливістю отримати компенсацію за невинуватено затримку у скасуванні постанови про арешт її майна та за стверджувану нездатність органів влади подбати про це майно. Що стосується третьої скарги (пошкодження майна внаслідок необґрунтованого кримінального переслідування та затримання керівника та іншого учасника компанії), то така вимога про компенсацію не мала достатнього підґрунтя в національному законодавстві. Оскільки гарантії статті 1 Першого протоколу не були застосовні, Велика Палата відхилила цю скаргу як несумісну *ratione materiae* з положеннями Конвенції.

Рішення Великої Палати варте уваги тим, що Суд проаналізував, чи не становило незастосування національними судами принципу *jura novit curia* надмірний формалізм, що порушує право на доступ до суду, гарантоване пунктом 1 статті 6.

⁶⁰ «ФУ Куан, с.р.о. проти Чеської Республіки» (*FU QUAN s.r.o. v. the Czech Republic*) [ВП], № 24827/14, 1 червня 2023 року. Див. також пункт 1 статті 35 (вичерпання національних засобів правового захисту) вище та розділ «Регламент Суду» нижче.

На відміну від Палати, Велика Палата зосередилася на тому, як компанія-заявник представила факти у своєму позові. По-перше, вона прямо не вказала, яку з двох передбачених законом підстав для позову - незаконне рішення чи неправомірна поведінка посадової особи - вона мала намір оскаржити. По-друге, коли національні суди розглянули його позов як позов проти незаконного рішення і відхилили його за відсутністю *locus standi*, компанія-заявник не стверджувала, звертаючись до подальших засобів правового захисту, що суди нижчих інстанцій неправильно витлумачили його і що вони повинні були розглядати його як позов про неправомірну поведінку посадової особи. Її аргументи скоріше свідчать про те, що відмова судів у наданні *locus standi*, незважаючи на відповідне положення закону, була надмірно формалістичною. На протипагу цьому, у своїх наступних поданнях до Великої Палати цього Суду компанія-заявник зайняла зовсім іншу позицію, стверджуючи, що

надмірний формалізм полягав у тому, що національні суди не розглянули її цивільний позов як такий, що ґрунтується на неправомірній поведінці посадових осіб, а не на незаконному рішенні. Велика Палата підкреслила, що сторони не можуть обґрунтовано висувати перед Судом аргументи, яких вони ніколи не висували у національних судах: компанія-заявник не обґрунтовувала свій позов неправомірною поведінкою посадових осіб і не стверджувала у національних судах, що вони повинні були розглядати його як такий. За таких обставин національні суди не можна звинувачувати в тому, що вони не розглядали дії компанії-заявника як такі, що ґрунтуються на неправомірній поведінці посадових осіб. Нарешті, компанія-заявник мала можливість протягом чотирьох місяців після відхилення її позову подати новий позов, вказавши причиною шкоди неправомірну поведінку посадових осіб. Таким чином, Велика Палата відхилила скаргу щодо доступу до суду.

Справедливість судового розгляду

Рішення у справі «Юксель Ялчинкая проти Туреччини» (*Yüksel Yalçınkaya v. Türkiye*)⁶¹ стосувалося засудження за членство в терористичній організації на підставі використання програми для обміну зашифрованими повідомленнями.

Заявник був засуджений за членство в озброєній терористичній організації («FETÖ/PDY»)⁶², яка, на думку національних органів влади, стояла за спробою державного перевороту в 2016 році. Обвинувальний вирок ґрунтувався, головним чином, на використанні ним програми для обміну зашифрованими повідомленнями «ByLock», яка, як встановили національні суди, була розроблена виключно для використання членами FETÖ/PDY.

Заявник скаржився в основному за статтями 6, 7 і 11. Велика Палата (відступлення юрисдикції) встановила порушення статті 7 через непередбачуване тлумачення національними судами національного законодавства, яке поклало об'єктивну відповідальність за протесте використання «ByLock». Вона також встановила порушення пункту 1 статті 6 у зв'язку з тим, що національні суди не забезпечили належних гарантій, які б

дозволили заявнику ефективно оскаржити ключові докази (електронні дані), розглянути ключові питання, що лежать в основі справи, і надати достатні підстави для цього. На думку Великої Палати, також мало місце порушення статті 11, оскільки національні суди позбавили заявника мінімального захисту від свавілля та розширили обсяг відповідного правопорушення, покладаючись на його членство у профспілці та асоціації

(нібито пов'язаних з FETÖ/PDY), які на той час діяли на законних підставах.

Рішення Великої Палати заслуговує на увагу тим, що Суд підтвердив і роз'яснив застосування гарантій, закріплених у пункті 1 статті 6, стосовно двох специфічних особливостей цієї справи: по-перше, унікальних викликів, з якими зіткнулися національні органи влади у боротьбі з тероризмом у його прихованих, нетипових формах і після спроби військового перевороту; і, по-друге, використання великого обсягу зашифрованих електронних даних, що зберігалися на сервері інтернет-застосунку для комунікації.

Розглядаючи специфіку та обсяг доказів

⁶¹ «Юксель Ялчинкая проти Туреччини» (*Yüksel Yalçınkaya v. Türkiye*) [ВП], № 15669/20, 26 вересня 2023 року. Див. також статтю 7 (Ніякого покарання без закону) та статтю 15 (Відступ від зобов'язань під час надзвичайної ситуації) нижче.

⁶² «Фетхуллахістська терористична організація/паралельна державна структура».

з точки зору відповідних гарантій, передбачених пунктом 1 статті 6, Суд зазначив, що електронні докази багато в чому відрізняються від традиційних форм доказів і викликають окремі питання щодо їхньої надійності. Крім того, робота з електронними доказами, особливо якщо вони стосуються зашифрованих та/або великих за обсягом або сферою охоплення даних, може поставити правоохоронні та судові органи перед серйозними практичними та процесуальними проблемами. У зв'язку з цим Суд роз'яснив, що ці фактори не вимагають іншого застосування гарантій, передбачених пунктом 1 статті 6, більш суворого або більш м'якого. Тому Суд дотримуватиметься свого звичайного підходу та оцінюватиме, чи було забезпечено загальну справедливість провадження крізь призму процесуальних та інституційних гарантій та основоположних принципів справедливого судового розгляду.

У цій справі Суд не мав достатніх елементів, щоб поставити під сумнів точність даних «ByLock» - принаймні в тій мірі, в якій вони встановлювали використання заявником цього застосунку. Однак, оскільки необроблені дані, отримані з сервера «ByLock», не були розкриті заявнику, він не мав можливості перевірити з перших рук цілісність і достовірність цих доказів та оскаржити їхню доречність і значущість, які їм приписуються. На думку Суду, така ситуація покладала на національні суди більший тягар щодо найретельнішого аналізу цих питань. Суд дійшов висновку, що шкода, завдана захисту з цього приводу, не була врівноважена належними процесуальними гарантіями, розглянувши це питання на основі своєї усталеної практики («Рук

проти Німеччини» (Rook v. Germany)⁶³, «Матанович проти Хорватії (Matanović v. Croatia)⁶⁴, «Мірілашвілі проти Росії (Mirilashvili v. Russia)⁶⁵). Зокрема, національні суди не надали підстав для оскаржуваного нерозголошення, не відреагували на прохання заявника про проведення

незалежної експертизи даних або на його занепокоєння щодо їх достовірності; заявнику не було надано можливості ознайомитися з розшифрованими матеріалами «ByLock» (включаючи, зокрема, характер і зміст його діяльності за цією заявою), що стало б важливим кроком у забезпеченні його права на захист, особливо з огляду на переважну вагу цих доказів у забезпеченні його засудження. Важливо, що суди не пояснили в достатній мірі, яким чином було встановлено, що «ByLock» не використовувався і не міг використовуватися будь-ким, хто не був «членом» FETÖ/PDY. Визнаючи, що електронні докази такого роду можуть, в принципі, бути дуже важливими в боротьбі з тероризмом або іншою організованою злочинністю, Суд підкреслив, що вони не можуть використовуватися національними судами в спосіб, який підриває основні принципи справедливого судового розгляду.

Що стосується того, чи може оскаржуване недотримання вимог справедливого судового розгляду бути виправдане відступом Туреччини від статті 15 (у зв'язку зі спробою державного перевороту), Суд підкреслив, що такий відступ, навіть якщо він є виправданим, не звільняє Держави від зобов'язання поважати верховенство права («Пішкін проти Туреччини» (*Pişkin v. Turkey*)⁶⁶), а також не надає їм повної свободи дій щодо поведінки, яка може призвести до свавільних наслідків для окремих осіб. Відповідно, при визначенні того, чи був захід, що відступає від принципу верховенства права, суворо необхідним у зв'язку з гостротою ситуації, Суд також досліджує, чи були надані адекватні гарантії проти зловживань і чи не підриває цей захід верховенство права. У цій справі не було встановлено достатнього зв'язку між вищезазначеними питаннями справедливого судового розгляду та спеціальними заходами, вжитими під час надзвичайного стану. Тому Суд встановив порушення пункту 1 статті 6 Конвенції.

⁶³ «Рук проти Німеччини» (*Rook v. Germany*), № 1586/15, 25 липня 2019 року.

⁶⁴ «Матанович проти Хорватії» (*Matanović v. Croatia*), № 2742/12, 04 квітня 2017 року.

⁶⁵ «Мірілашвілі проти Росії» (*Mirilashvili v. Russia*), № 6293/04, 11 грудня 2008 року.

⁶⁶ «Пішкін проти Туреччини» (*Pişkin v. Turkey*), № 33399/18, § 153, 15 грудня 2020 року.

Інші права у кримінальному судочинстві

Ніякого покарання без закону (стаття 7)

Рішення у справі «Юксель Ялчинкая проти Туреччини» (*Yüksel Yalçınkaya v. Türkiye*)⁶⁷ стосувалося засудження за членство в терористичній організації на підставі використання програми для обміну зашифрованими повідомленнями.

Заявник був засуджений за членство в озброєній терористичній організації («FETÖ/PDY»)⁶⁸, яка, на думку національних органів влади, стояла за спробою державного перевороту в 2016 році. Обвинувальний вирок засудження ґрунтувалося, головним чином, на використанні ним програми для обміну зашифрованими повідомленнями «ByLock», яка, як встановили національні суди, була розроблена виключно для використання членами FETÖ/PDY.

У Суді заявник скаржився переважно за статтями 6, 7 та 11. Велика Палата (відступлення юрисдикції) встановила порушення статті 7 через непередбачуване тлумачення національними судами національного законодавства, яке поклало об'єктивну відповідальність за просте використання «ByLock». Вона також встановила порушення пункту 1 статті 6 у зв'язку з тим, що національні суди не забезпечили належних гарантій, які б дозволили заявнику ефективно оскаржити ключові докази (електронні дані), розглянути ключові питання, що лежать в основі справи, і надати достатні підстави для цього. На думку Великої Палати, також мало місце порушення статті 11, оскільки національні суди позбавили заявника мінімального захисту від свавілля та розширили обсяг відповідного правопорушення, поклавшись на його членство у профспілці та асоціації (нібито пов'язаній з FETÖ/PDY), які на той час діяли на законних підставах.

Рішення Великої Палати заслуговує на увагу тим, що Суд підтвердив і роз'яснив застосування гарантій, закріплених у статті 7, стосовно двох специфічних особливостей цієї справи: по-перше, унікальних викликів, з

якими зіткнулися національні органи влади у боротьбі з тероризмом у його прихованих, нетипових формах і після спроби військового перевороту; і, по-друге, використання великого обсягу зашифрованих електронних даних, що зберігалися на сервері інтернет-застосунку для комунікації.

Суд повторив, що стаття 7 закріплює право, від якого не допускається відступ і що лежить в основі принципу верховенства права. Він підкреслив, що основні гарантії, які гарантуються цим положенням, не можуть застосовуватися менш суворо, коли йдеться про переслідування і покарання за терористичні злочини, навіть якщо вони нібито вчинені за обставин, що загрожують життю нації. Конвенція вимагає дотримання гарантій, передбачених статтею 7, в тому числі за найскладніших обставин. У своєму рішенні Суд роз'яснив, що недостатньо, щоб національне законодавство чітко визначало склад злочину: суди також повинні дотримуватися закону, а не обходити його шляхом тлумачення і застосування до конкретних фактів справи.

У цій справі, незважаючи на те, що використання «ByLock» не було криміналізовано як таке і не було частиною *actus reus* відповідного злочину, тлумачення національних судів призвело до того, що таке використання було прирівняне до свідомої та добровільної участі в озброєній терористичній організації. Для Суду питання полягало не в оцінці значення/ваги, яку слід надавати конкретному доказу, оскільки це питання в принципі не входить до його компетенції за статтею 7. Скоріше, питання в цій справі полягало в тому, що засудження заявника було забезпечено без належного встановлення наявності всіх складових елементів злочину (включаючи його конкретний умисел) в індивідуальному порядку. Він також підтвердив право особи, відповідно до статті 7, не бути покараною без наявності психічного зв'язку, за допомогою якого може бути встановлений елемент

⁶⁷ «Юксель Ялчинкая проти Туреччини» (*Yüksel Yalçınkaya v. Türkiye*) [ВП], № 15669/20, 26 вересня 2023 року. Див. також пункт 1 статті 6 (Справедливість судового розгляду) та статтю 15 (Відступ від зобов'язань під час надзвичайної ситуації) нижче.

⁶⁸ «Фетхуллахистська терористична організація/паралельна державна структура».

особистої відповідальності («Джі.Ай.Е.М.С.Р.Л. та інші проти Італії» (*G.I.E.M.S.r.l. and Others v. Italy*)⁶⁹). Хоча Суд й визнав значні проблеми, пов'язані з доступом до змісту захищених мереж комунікації, що використовуються організаціями, які працюють таємно,

притягнення до кримінальної відповідальності практично в автоматичному режимі всіх користувачів «ByLock» суперечить принципам законності та передбачуваності, а отже, не відповідає гарантіям, викладеним у статті 7.

⁶⁹ «Джі.Ай.Е.М. С.Р.Л. та інші проти Італії» (*G.I.E.M.S.r.l. and Others v. Italy*) [ВП] №№ 1828/06 та 2 інші, §§ 242 і 244, 28 червня 2018 року.

Інші права та свободи

Право на повагу приватного та сімейного життя, житла та кореспонденції (стаття 8)

Приватне життя

Рішення у справі «Л.Б. проти Угорщини» (*L.B. v. Hungary*)⁷⁰ стосувалося законодавчої вимоги публікувати персональні дані платників податків, включаючи їхню домашню адресу, у відповідь на невиконання податкових зобов'язань.

Відповідно до вимог законодавства, Національний податковий та митний орган опублікував у списку найбільших податкових боржників на своєму вебсайті персональні дані заявника, включаючи його ім'я та домашню адресу. Систематична та обов'язкова публікація таких даних, яку було запроваджено як інструмент боротьби з недотриманням податкового законодавства, стосувалася всіх платників податків, які на кінець кварталу мали значну заборгованість зі сплати податків за період, що перевищував 180 днів поспіль.

Заявник скаржився за статтею 8. Палата Суду не встановила порушення цього положення: оскаржувана публікація не поклала на приватне життя заявника більш надмірного тягаря, ніж це було необхідно для просування законного інтересу Держави. Велика Палата, якій було передано цю справу, не погодилася й встановила порушення статті 8 Конвенції. Причини, на які посилався угорський законодавчий орган при прийнятті рішення про запровадження оскаржуваної схеми обов'язкової публікації персональних даних, були доречними, але не достатніми, і не було досягнуто справедливого балансу між конкуруючими інтересами: з одного боку, громадським інтересом у забезпеченні податкової дисципліни та економічного

добробуту країни, а також інтересом потенційних ділових партнерів в отриманні доступу до певної інформації про приватних осіб, що знаходиться у володінні Держави, а з іншого боку, інтересом приватних осіб у захисті певних даних, що зберігаються Державою з метою збору податків.

Рішення Великої Палати варте уваги тим, що Суд вперше розглянув питання про те, чи є сумісним зі статтею 8 Конвенції законодавчо встановлений обов'язок публікувати персональні дані платників податків, у тому числі їхню домашню адресу, і якщо так, то якою мірою. Суд визначив межі свободи розсуду, яка надається Державі під час регулювання питань такого характеру, а також встановив відповідні критерії, за допомогою яких слід здійснювати заходи урівноваження між конкуруючими інтересами, що виникають в цій сфері.

(i) Суд взяв до уваги ступінь консенсусу на національному та європейському рівнях. Згідно з порівняльно-правовим дослідженням, у двадцяти одній з тридцяти чотирьох досліджених Договірних Держав органи державної влади можуть, а в деяких випадках повинні, за певних умов, публічно розкривати персональні дані платників податків, які не виконали свої зобов'язання щодо сплати податків. Хоча більшість відповідних Держав надавали необмежений доступ до інформації про платників податків, лише деякі з них розкривали їхні домашні адреси.

Суд також спирався на три групи принципів: загальні принципи у своїй практиці щодо розкриття персональних даних (*inter*

⁷⁰ «Л.Б. проти Угорщини» (*L.B. v. Hungary*) [ВП], № 36345/16, 9 березня 2023 року.

alia, «З. проти Фінляндії» (*Z v. Finland*)⁷¹; «С. і Марпер проти Сполученого Королівства» (*S. i Marper v. The United Kingdom*)⁷²; і «Сатакуннан Марккінапюрссі Оу та Сатамедіа Оу проти Фінляндії» (*Satakunnan Markkinapörssi Oy and Satamedia Oy v. Finland*)⁷³; конкретні принципи, що стосуються захисту даних (зокрема, Конвенція Ради Європи про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних⁷⁴) і застосовуються Судом; і, нарешті, принципи, що стосуються прийняття та реалізації загальних заходів («Енімал Дефендерс Інтернешнл проти Сполученого Королівства» (*Animal Defenders International v. the United Kingdom*)⁷⁵).

Беручи до уваги всі вищезазначені фактори, Суд встановив, що Договірні Держави користуються широкою свободою розсуду під час оцінки необхідності встановлення схеми поширення персональних даних платників податків, які не виконали свої зобов'язання зі сплати податків, як засобу, *inter alia*, забезпечення належного функціонування системи збору податків в цілому.

Оскільки ця оскаржувана публікація даних була частиною застосування загального заходу (а не питанням індивідуального рішення), Суд роз'яснив, що вибір законодавцем такої загальної схеми сам по собі не був проблематичним; не була проблематичною і публікація даних платників податків як така. Однак свобода розсуду, якою користуються Держави в цій сфері, не є безмежною: Суд неодноразово зазначав, що вибір, зроблений законодавчим органом, не залишається поза його увагою, і оцінював якість парламентського та судового розгляду необхідності запровадження конкретного заходу («М.А. проти Данії» (*M.A. v. Denmark*)⁷⁶).

Таким чином, у цьому конкретному контексті Суд буде ретельно перевіряти, чи здійснили компетентні національні органи, чи то на законодавчому, виконавчому або судовому рівні, належні заходи урівноваження між конкуруючими

інтересами, і при цьому вони повинні враховувати не тільки (а) громадський інтерес у поширенні інформації, про яку йдеться, але й (б) характер розголошеної інформації; (с) наслідки та ризик шкоди для користування правом на приватне життя заінтересованих осіб;

(d) потенційний масштаб розповсюдження, притаманний засобу, що використовується для поширення інформації, зокрема, Інтернету; та (e) основні принципи захисту даних, включаючи принципи обмеження мети, обмеження зберігання, мінімізації даних та точності даних. Важливу роль також може відігравати наявність процесуальних гарантій.

(ii) Оцінюючи, чи діяв угорський законодавчий орган у межах наданої йому свободи розсуду, Суд виділив дві особливості оскаржуваної схеми публікації даних: включення домашньої адреси до персональних даних платника податків, що підлягають обов'язковій публікації, та відсутність у податкового органу будь-якої свободи розсуду щодо проведення індивідуальної оцінки пропорційності. З огляду на це, Суд проаналізував якість парламентського контролю та виявив наступні недоліки:

- не було зроблено оцінки необхідності та додаткової цінності оскаржуваного загального заходу (особливо того факту, що він вимагав публікації домашньої адреси податкового боржника) на тлі існуючих інструментів з такою ж стримувальною метою;

- не було враховано вплив на право на недоторканність приватного життя і, зокрема, ризик зловживання домашньою адресою податкового боржника іншими громадянами;

- не було враховано потенційний масштаб розповсюдження, притаманний засобу, використаного для поширення інформації, про яку йдеться (Інтернет), що передбачає необмежений доступ до досить чутливої інформації (ім'я й прізвище та домашня адреса), з ризиком повторної публікації як природного, ймовірного та

⁷¹ «З. проти Фінляндії» (*Z v. Finland*), 25 лютого 1997 року, *Звіту про рішення і ухвали 1997-1*.

⁷² «С. і Марпер проти Сполученого Королівства» (*S. And Marper v. the United Kingdom*) [ВП], №№ 30562/04 і 30566/04, ЄСПЛ 2008.

⁷³ «Сатакуннан Марккінапюрссі Оу та Сатамедіа Оу проти Фінляндії» (*Satakunnan Markkinapörssi Oy and Satamedia Oy v. Finland*) [ВП], № 931/13, 27 червня 2017 року.

⁷⁴ Конвенція Ради Європи про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних, СЕТ 108.

⁷⁵ «Енімал Дефендерс Інтернешнл проти Сполученого Королівства» (*Animal Defenders International v. the United Kingdom*) [ВП], № 48876/08, ЄСПЛ 2013 (витяги).

⁷⁶ «М.А. проти Данії» (*M.A. v. Denmark*) [ВП], № 6697/18, 09 липня 2021 року.

передбачуваного наслідку первинної публікації; та

- не було враховано вимоги щодо захисту даних відповідно до національного законодавства та законодавства ЄС, а також можливість розробки належних заходів реагування з огляду на принцип мінімізації даних.

Відповідно, Суд дійшов висновку, що, незважаючи на широку свободу розсуду Держави-відповідача, оскаржуване втручання не було «необхідним у демократичному суспільстві».

У відповідь на запит Верховного Суду Фінляндії 13 квітня 2023 року Суд ухвалив консультативний висновок⁷⁷, який стосувався процесуального статусу та прав біологічних батьків у справі про усиновлення повнолітньої особи.

Запит на отримання консультативного висновку виник у зв'язку з розглядом у фінських судах справи про усиновлення повнолітнього С його тіткою Б, з якою він проживав з трирічного віку до повноліття. Протягом цього періоду Б мала додаткову опіку над С, надану на прохання його біологічної матері, А. Його мати, однак, продовжувала брати участь у його вихованні, і вони все ще підтримували зв'язок. Вона заперечувала проти усиновлення і була заслухана районним судом як свідок за власною ініціативою. Цей суд задовольнив заяву про усиновлення, встановивши, що умови, передбачені законом, були дотримані, а саме, що С виховувався Б і що, хоча усиновлений був ще неповнолітнім, вони мали відносини, які можна порівняти з відносинами між дитиною і батьками. Апеляційна скарга А була відхилена Апеляційним судом без розгляду по суті: відповідно до Закону про усиновлення, біологічні батьки повнолітньої особи не є стороною у справі про усиновлення і не мають права на апеляційне оскарження. Біологічна мати звернулася до Верховного Суду, який, у свою чергу, попросив надати консультативний висновок з наступних

питань:

(1) Чи слід тлумачити Конвенцію про захист прав людини таким чином, що на судові провадження щодо усиновлення повнолітньої дитини загалом, і особливо за обставин справи, що розглядається, поширюється захист біологічних батьків, передбачений статтею 8 Конвенції про захист прав людини?

(2) Якщо відповідь на поставлене вище питання є ствердною, чи слід тлумачити статті 6 і 8 Конвенції з прав людини таким чином, що біологічні батьки повнолітньої дитини повинні у всіх випадках, або особливо за обставин цієї справи, бути заслуханими у судовому процесі щодо надання дозволу на усиновлення?

(3) Якщо відповідь на поставлені вище питання є ствердною, чи слід тлумачити статті 6 та 8 Конвенції про захист прав людини таким чином, що біологічним батькам слід надати статус сторони у справі, і що біологічні батьки повинні мати право на перегляд рішення про надання дозволу на усиновлення у суді вищої інстанції шляхом подання апеляції?

У цьому шостому консультативному висновку відповідно до Протоколу № 16 Суд роз'яснив, чи застосовується стаття 8 до судових проваджень щодо усиновлення повнолітньої дитини, які стосуються її сімейного або приватного життя, і які процесуальні вимоги повинні бути дотримані в цьому контексті.

(i) Що стосується аспекту «сімейного життя», Суд зазначив, що відносини між біологічною матір'ю (А) та усиновленою повнолітньою особою (С) не характеризуються жодними факторами залежності («*Емоне та інші проти Швейцарії*» (*Emonet and Others v. Switzerland*)⁷⁸; «*Берські проти Польщі*» (*Bierski v. Poland*)⁷⁹; і «*Савран проти Данії*» (*Savran v. Denmark*)⁸⁰) або матеріальними чи майновими аспектами («*Маркс проти Бельгії*» (*Marckx v. Belgium*)⁸¹). Суд дійшов висновку, що, таким чином, недоречно

⁷⁷ Консультативний висновок щодо процесуального статусу та прав біологічних батьків у провадженні про усиновлення повнолітньої особи [ВП], заява №. P16-2022-001, Верховний Суд Фінляндії, 13 квітня 2023 року. Див. також статтю 1 Протоколу № 16 (Консультативні висновки) нижче.

⁷⁸ «*Емоне та інші проти Швейцарії*» (*Emonet and Others v. Switzerland*), № 39051/03, 13 грудня 2007 року.

⁷⁹ «*Берські проти Польщі*» (*Bierski v. Poland*), № 46342/19, 20 жовтня 2022 року.

⁸⁰ «*Савран проти Данії*» (*Savran v. Denmark*) [ВП], № 57467/15, § 174, 07 грудня 2021 року.

⁸¹ «*Маркс проти Бельгії*» (*Marckx v. Belgium*), 13 червня 1979 року, § 52, серія А № 31.

аналізувати справу, яка перебуває на розгляді в суді, що подав запит, з точки зору «сімейного життя».

Що стосується аспекту «приватного життя» статті 8, Суд відзначив важливість біологічного походження як складової ідентичності («*Меннессон проти Франції*» (*Mennesson v. France*)⁸², та *Консультативний висновок щодо визнання у національному законодавстві законного зв'язку між батьками та дітьми*⁸³), право на самовизначення («*Парадізо та Кампанеллі проти Італії*» (*Paradiso and Campanelli v. Italy*)⁸⁴) та принцип особистої автономії («*Федотова та інші проти Росії*» (*Fedotova and Others v. Russia*)⁸⁵). З огляду на вищезазначені принципи й оскільки під загрозою опинилася ідентичність біологічних батьків, враховуючи наслідки припинення законних батьківських відносин з повнолітньою дитиною, Суд дійшов висновку, що судовий розгляд щодо надання дозволу на усиновлення дорослої дитини може розглядатися як такий, що зачіпає приватне життя біологічних батьків відповідно до статті 8 Конвенції.

(ii) Далі Суд роз'яснив процесуальні вимоги за статтею 8, що застосовуються до провадження, що розглядається, і, зокрема, чи повинні біологічні батьки повнолітнього усиновленого мати право бути вислуханими, право на отримання статусу «сторони» і право на оскарження рішення щодо надання дозволу на усиновлення. Суд зазначив, що, хоча біологічні батьки мають право на належну повагу до своєї особистої автономії, це право слід розуміти як таке, що розмежовується з особистою автономією та приватним життям усиновлювача та повнолітнього усиновленого, які також, навіть більшою мірою, є предметом такого провадження. Оскільки національне провадження стосувалося сфери відносин фізичних осіб між собою, вибір засобів, покликаних забезпечити дотримання статті 8, перебував у межах свободи розсуду Держави. Це, зокрема, стосується фінського підходу до усиновлення повнолітніх осіб, яке, на відміну від усиновлення неповнолітніх, є, по суті, особистою справою, і тому інтереси інших сторін, зокрема, біологічних батьків, не

розглядаються як доречні міркування, а необхідна оцінка зосереджується на фактичному питанні (характер відносин між усиновлювачем та усиновленою особою в період, коли остання була неповнолітньою). Крім того, згідно з проведеним порівняльним дослідженням (тридцять вісім Договірних Держав), серед Держав, що дозволяють усиновлення повнолітніх осіб, не існує єдиної практики: лише в дуже небагатьох правових системах прямо враховуються інтереси біологічних батьків, хоча частіше за все в таких провадженнях біологічні батьки мають певну формальну процесуальну правоздатність та/або процесуальні права. Хоча Суд зазначив, що право бути заслуханим національним судом не передбачено відповідним законодавством Фінляндії, Суд повторив, що його завдання полягає не в загальній оцінці обґрунтування і структури застосовного національного законодавства, а в тому, щоб дати вказівки запитуючому суду для забезпечення того, щоб провадження в ньому проводилося відповідно до Конвенції. Суд підкреслив важливість поняття особистої автономії в цьому відношенні.

У той же час, коли питання стосується інтересів особи, захищених статтею 8, наприклад, інтересів біологічних батьків повнолітнього усиновленого, елементарною процесуальною гарантією є надання їм можливості бути вислуханими, а також те, що наведені аргументи будуть взяті до уваги органом винесення рішення у міру того, наскільки вони будуть доречними. У зв'язку з цим Суд зазначив, що саме це, як видається, відбулося в окружному суді: останній за власною ініціативою заслухав біологічну матір особисто, а також кількох інших свідків, запропонованих нею; вона змогла надати докази про характер і якість її стосунків зі своєю тепер уже повнолітньою дитиною протягом усього її дитинства; і окружний суд прямо посилався на її свідчення. Нарешті, Суд не вважав, що потрібні якісь додаткові конкретні гарантії: з огляду на широку свободу розсуду, на яку Держава має право при регулюванні процедури усиновлення повнолітніх, дотримання статті 8 не вимагало надання біологічним батькам статусу сторони

⁸² «*Меннессон проти Франції*» (*Mennesson v. France*), № 65192/11, ЄСПЛ 2014 (витяги).

⁸³ *Консультативний висновок щодо визнання у внутрішньому законодавстві законного «дитячо-батьківського» зв'язку між дитиною, яка народилася як результат угоди про гестаційне сурогатне материнство за кордоном, і ймовірною матір'ю* [ВП], запит № P16-2018-001, Касаційний Суд Франції, 10 квітня 2019 року.

⁸⁴ «*Парадізо та Кампанеллі проти Італії*» (*Paradiso and Campanelli v. Italy*) [ВП], № 25358/12, 24 січня 2017 року.

⁸⁵ «*Федотова та інші проти Росії*» (*Fedotova and Others v. Russia*) [ВП], №№ 40792/10 та 2 інших, 17 січня 2023 року.

або права оскаржити рішення про усиновлення.

(iii) У зв'язку з посиланням на статтю 6 Суд підкреслив, що для того, щоб надати корисні рекомендації, може знадобитися розгляд усіх елементів, порушених судом, який подав запит. Тому, хоча Суд у своїй практиці часто вирішував зосередитися на статті 8 лише тоді, коли скарги стосувалися і статті 6, і статті 8, така практика може бути

Сімейне життя

Рішення у справі «*Б.Ф. та інші проти Швейцарії*» (*B.F. and Others v. Switzerland*)⁸⁶ стосувалося вимоги фінансової незалежності для возз'єднання сім'ї деяких біженців за Конвенцією 1951 року.

Усі заявники, які проживали в Швейцарії, були визнані біженцями в розумінні Конвенції про статус біженців⁸⁷ («Конвенція 1951 року»). Відповідно до національного законодавства, їм було надано тимчасовий дозвіл на в'їзд, а не притулок, оскільки підстави для їхнього статусу біженців виникли після їхнього від'їзду з країн походження і в результаті їхніх власних дій (так звані «суб'єктивні підстави після польоту»), а саме, їхнього незаконного виїзду з цих країн. Це означало, що вони не мали права на возз'єднання сім'ї (на відміну від біженців, яким було надано притулок), але це було дискреційним і залежало від дотримання певних сукупних умов. Їхні заяви про возз'єднання сім'ї (з неповнолітніми дітьми та/або подружжям) були відхилені, оскільки один з цих сукупних критеріїв - відсутність залежності від соціальної допомоги - не був виконаний, а також тому, що відмови від задоволення таких заяв були визнані такими, що не порушують статтю 8. Суд встановив порушення статті 8 у трьох заявах і відсутність порушення у четвертій заяві.

Це рішення цікаве тим, що Суд вперше розглянув вимогу фінансової незалежності для возз'єднання сім'ї (деяких) біженців за Конвенцією 1951 року.

(i) Суд зауважив, що на міжнародному та європейському рівнях існує спільна позиція щодо необхідності не проводити розрізнення

неприйнятною в контексті Протоколу № 16. Суд зауважив, що право, на яке посилається біологічна мати, як видається, не існує у національному законодавстві навіть на спірних підставах. Якби суд, що подав запит, підтвердив це, то з його точки зору впливало б, що стаття 6 не може бути застосована до провадження з усиновлення повнолітньої особи.

між різними категоріями біженців за Конвенцією 1951 року в частині вимог до возз'єднання сім'ї. Це звучило межі свободи розсуду, надані Державі-відповідачу, як і консенсус на міжнародному та європейському рівнях щодо того, що біженці повинні користуватися більш сприятливою процедурою возз'єднання сім'ї, ніж інші іноземці. Суд не був переконаний, що існує різниця між перебуванням біженців, яким надано притулок, і осіб, яким надано тимчасовий захист, з точки зору характеру та тривалості. Практика Суду не вимагає брати до уваги обставини, за яких відбувся від'їзд з країни походження і розлука з членами сім'ї, але сама по собі така вимога не є явно необґрунтованою. Таким чином, Суд дійшов висновку, що Державам-членам надається певна свобода розсуду щодо встановлення вимоги не покладатися на соціальну допомогу при вирішенні питання про надання дозволу на возз'єднання сім'ї у випадку біженців, які залишили свої країни походження без примусу до втечі від переслідувань і чий підстави для отримання статусу біженця виникли після їхнього від'їзду і в результаті їхніх власних дій. Однак межі цієї свободи розсуду є значно вузькими, ніж межі, надані Державам-членам у зв'язку із запровадженням періодів очікування для возз'єднання сім'ї, коли про таке возз'єднання просили особи, яким не було надано статусу біженця, а лише статус додаткового або тимчасового захисту (порівняйте «*М.А. проти Данії*» (*M.A. v. Denmark*)⁸⁸).

(ii) (a) Суд вважав, що особливо вразливе становище, в якому перебувають біженці на

⁸⁶ «*Б.Ф. та ін. проти Швейцарії*» (*B.F. and Others v. Switzerland*), №№ 13258/18 та 3 інших, 4 липня 2023 року.

⁸⁷ Конвенція про статус біженців, прийнята 28 липня 1951 року.

⁸⁸ «*М.А. проти Данії*» (*M.A. v. Denmark*) [ВП], № 6697/18, § 161, 09 липня 2021 року.

місці, має бути належним чином враховане під час застосування тієї чи іншої умови (наприклад, вимога не покладатися на соціальну допомогу) до їхніх заяв про возз'єднання сім'ї, причому непереборні перешкоди на шляху до сімейного життя в країні походження з плином часу поступово набувають все більшого значення в оцінці справедливого балансу. Вимога щодо незалежності від соціальної допомоги повинна застосовуватися з достатньою гнучкістю як один з елементів комплексної та індивідуальної оцінки справедливого балансу. Беручи до уваги період очікування, що, відповідно до швейцарського законодавства, застосовується до возз'єднання сім'ї біженців, яким було надано тимчасовий захист, це міркування підлягало застосуванню до того часу, коли біженці, яким було надано тимчасовий захист, отримали право на возз'єднання сім'ї. У більш загальному плані Суд зазначив, що від біженців, у тому числі тих, чиї побоювання щодо переслідування в країні походження виникли тільки після їхнього від'їзду з країни походження і в результаті їхніх власних дій (як у цій справі), не слід вимагати «зробити неможливе» для того, щоб отримати право на возз'єднання з сім'єю. Зокрема, якщо біженець, який перебуває на території приймаючої Держави, був і залишається не в змозі задовольнити вимоги щодо доходу, незважаючи на те, що він або вона зробили все можливе, щоб стати фінансово незалежним, застосування вимоги про відсутність залежності від соціальної допомоги без будь-якої гнучкості з плином часу може потенційно призвести до остаточного роз'єднання сімей.

(b) Суд зазначив, що він не був покликаний визначати в цій справі, чи і/або якою мірою ці міркування застосовуються в сценаріях, в яких біженці повинні були виконати таку вимогу, якщо вони подали свої

заяви про возз'єднання сім'ї після закінчення певного терміну, без особливих обставин, що роблять пізнє подання об'єктивно виправданим, зазначивши, що таке питання може виникнути у випадках, коли Держави-члени Європейського Союзу скористалися можливістю, наданою їм відповідно до третього підпункту пункту 1 статті 12 Директиви Ради 2003/86/ЄС від 22 вересня 2003 року про право на возз'єднання сім'ї.

(c) Суд зазначив, що швейцарське законодавство і практика передбачають певну гнучкість у застосуванні цієї вимоги, але існують також умови, що обмежують цю гнучкість. Лише невелику кількість заяв про возз'єднання сім'ї, поданих біженцями, що отримали тимчасовий захист, було задоволено (від тридцяти до п'ятдесяти осіб, допущених таким чином на рік, в той час як в країні налічувалося майже

40 000 осіб, яким було надано тимчасовий захист, з яких майже 10 000 були біженцями).

(iii) У двох заявах Суд встановив, що працюючі заявники зробили все, що від них можна було розумно очікувати, щоб заробити на життя і покрити свої витрати і витрати членів своєї сім'ї. У третій заяві Суд не був задоволений тим, що Федеральний Адміністративний Суд достатньо мірою розглянув питання про те, чи дозволить стан здоров'я заявниці їй працювати, принаймні до певної міри, і, відповідно, чи потрібно було гнучко застосовувати вимогу, про яку йдеться, з огляду на стан її здоров'я. На противагу цьому, Суд не знайшов порушення у четвертій справі, вважаючи, що Федеральний Адміністративний Суд не вийшов за межі своєї свободи розсуду, коли взяв до уваги відсутність ініціативи заявниці щодо поліпшення свого фінансового становища під час збалансування конкуруючих інтересів.

Позитивні зобов'язання

Рішення у справі «Федотова та інші проти Росії» (*Fedotova and Others v. Russia*)⁸⁹ стосувалося позитивного зобов'язання

забезпечити нормативно-правову базу, що дозволяє належне визнання та захист одностатевих пар, а також межі свободи розсуду, наданої Державам у цьому питанні.

⁸⁹ «Федотова та інші проти Росії» (*Fedotova and Others v. Russia*) [ВП], №№40792/10 та 2 інших, 17 січня 2023 року. Див. також статтю 58 (Припинення членства в Раді Європи) нижче.

Заявники - три одностатеві пари - подали повідомлення щодо укладення шлюбу до місцевих відділів РАЦСу. Їхні заяви були відхилені на підставі того, що відповідне національне законодавство визначає шлюб як «добровільний шлюбний союз між чоловіком і жінкою», що виключає одностатеві пари. Заявники безуспішно оскаржували ці рішення.

У Суді заявники скаржилися на те, що для них було неможливо офіційно зареєструвати свої стосунки і що через правовий вакуум, в якому вони опинилися як пари, вони були позбавлені будь-якого правового захисту і стикалися з істотними труднощами у своєму повсякденному житті. Палата Суду встановила порушення статті 8 у цьому аспекті, і Велика Палата підтримала цей висновок.

Рішення Великої Палати заслуговує на увагу тим, що Суд підтвердив, що стаття 8 покладає на Держави-учасниці позитивне зобов'язання забезпечити нормативно-правову базу, що дозволяє одностатевим парам користуватися належним визнанням і захистом їхніх стосунків. Суд також роз'яснив межі дозволеного втручання, що надаються Державам у цьому відношенні.

(i) Стаття 8 вже тлумачилася як така, що вимагає від Держави-учасниці забезпечити правове визнання і захист одностатевих пар шляхом створення «конкретної нормативно-правової бази» («*Oliari ma інші проти Італії*» (*Oriari and Others v. Italy*)⁹⁰ та «*Орланді та інші проти Італії*» (*Orlandi and Others v. Italy*)⁹¹). У цій справі Велика Палата підтвердила в загальних рисах і поза конкретним національним контекстом існування такого позитивного зобов'язання за статтею 8. При цьому Суд спирався, в першу чергу, на ступінь консенсусу, досягнутого на національному та міжнародному рівнях. Суд зазначив, що його власний підхід у вищезазначеній практиці підкріплюється чіткою тенденцією до юридичного визнання одностатевих пар (через інститут шлюбу або інші форми партнерства), оскільки більшість (тридцять) Держав-учасниць ухвалили відповідне законодавство. Ця тенденція була додатково закріплена зближенням позицій низки міжнародних органів, у тому числі кількох органів Ради Європи. По-друге, Суд керувався ідеалами та цінностями

демократичного суспільства. На його думку, надання одностатевим парам правового визнання і захисту, безперечно, слугує плюралізму, толерантності та широті поглядів. Дійсно, визнання і подібний захист надають таким парам легітимності і сприяють їхній інтеграції в суспільство. Багато органів влади і управління розглядали це як інструмент боротьби зі стигматизацією, упередженнями і дискримінацією гомосексуальних осіб.

(ii) Далі Суд роз'яснив межі свободи розсуду національних органів влади в цьому питанні.

На його думку, свобода розсуду Держав-учасниць значно обмежується, коли питання стосується надання одностатевим парам можливості юридичного визнання і захисту. Суд покладався в цьому аспекті на той факт, що йдеться про особливо важливі аспекти особистої та соціальної ідентичності осіб однієї статі, а також на чітку тенденцію, що спостерігається в Державах-членах Ради Європи. У той же час не було знайдено подібного консенсусу щодо форми такого визнання та змісту такого захисту. З цього випливало, що Державам-учасницям необхідно було надати більш широку свободу розсуду при визначенні точного характеру правового режиму, який повинен бути наданий одностатевим парам. Дійсно, держави мають «вибір засобів», які вони будуть використовувати при виконанні своїх позитивних зобов'язань, що випливають зі статті 8. Свобода розсуду, надана їм у цьому аспекті, стосується як форми визнання, так і змісту захисту.

Зокрема, щодо форми визнання, Суд підкреслив, що це не обов'язково має бути форма шлюбу. Суд повторив, що статтю 8 не можна розуміти як таку, що накладає позитивне зобов'язання на Держави-учасниці зробити шлюб доступним для одностатевих пар («*Гемелейнен проти Фінляндії*» (*Hämäläinen v. Finland*)⁹²). Таке тлумачення статті 8 збігається з тлумаченням Судом статті 12, яку також не можна тлумачити як таку, що накладає таке зобов'язання («*Шальк і Копф проти Австрії*» (*Schalk and Kopf v. Austria*)⁹³; справи *Гемелейнен*; *Оліарі та інші*; і *Орланді та інші*, всі згадані вище). Крім того, це

⁹⁰ «*Оліарі та інші проти Італії*» (*Oliari and Others v. Italy*), №№ 18766/11 і 36030/11, 21 липня 2015 року.

⁹¹ «*Орланді та інші проти Італії*» (*Orlandi and Others v. Italy*), №№ 26431/12 та 3 інших, 14 грудня 2017 року.

⁹² «*Гемелейнен проти Фінляндії*» (*Hämäläinen v. Finland*) [ВП], № 37359/09, ЄСПЛ 2014.

⁹³ «*Шальк і Копф проти Австрії*» (*Schalk and Kopf v. Austria*), № 30141/04, ЄСПЛ 2010.

узгоджується з висновком Суду за статтю 14 у поєднанні зі статтю 8 про те, що Держави залишаються вільними в наданні доступу до шлюбу лише різностатевим парам (справа «Шальк і Копф», згадана вище; «Гас і Дюбуа проти Франції» (*Gas and Dubois v. France*)⁹⁴; і «Шапін і Шарпентьє проти Франції» (*Chapin and Charpentier v. France*)⁹⁵).

Стосовно змісту захисту, який повинен надаватися, Суд керувався прагненням забезпечити ефективний захист приватного і сімейного життя гомосексуальних осіб. Тому важливо, щоб захист, який надається, був належним. У зв'язку з цим Суд послався на різні аспекти, зокрема матеріальні (утримання, оподаткування або спадкування) і моральні (права і обов'язки з точки зору взаємодопомоги), які є невід'ємною частиною подружнього життя і для яких краще, якщо будуть регулюватися в рамках правового поля, доступного для одностатевих пар («Валліанатос та інші проти Греції» (*Vallianatos and Others v. Greece*)⁹⁶, і «Оліарі та інші», згадані вище, § 169).

За фактами Суд встановив, що Держава-відповідач перевищила межі своєї свободи розсуду і не виконала своє позитивне зобов'язання щодо забезпечення належного визнання та захисту заявників. Жодна з підстав, висунутих Урядом (захист традиційної сім'ї, захист неповнолітніх від пропаганди гомосексуалізму та несхвалення гомосексуалізму більшістю російського населення), не переважала над інтересами заявників. Офіційне визнання мало для них внутрішню цінність, оскільки надавало їм право на існування і легітимність по відношенню до зовнішнього світу. Однак, згідно з російським законодавством, одностатеві партнери не могли регулювати фундаментальні аспекти подружнього життя, такі як власність, утримання та спадкування, окрім як приватні особи, що укладають контракти відповідно до звичайного права, а не як пара. Вони також не могли покладатися на існування своїх стосунків у відносинах з органами судової чи адміністративної влади. Дійсно, той факт, що одностатеві партнери повинні були звертатися до національних судів за захистом своїх основних потреб як пари, сам по собі є перешкодою для поваги до

їхнього приватного та сімейного життя. Тож, Суд встановив порушення статті 8 Конвенції.

Рішення у справах «О.Г. і Г.Г. проти Німеччини» (*O.H. and G.H. v. Germany*)⁹⁷ та «А.Г. та інші проти Німеччини» (*A.H. and Others v. Germany*)⁹⁸ стосувалися юридичної неможливості зазначення у свідоцтві про народження дитини, зачатої після зміни статі, поточної статі трансгендерних батьків, яка не відповідає біологічній реальності.

Обидві справи стосувалися трансгендерних батьків, які зачали своїх дітей після того, як домоглися визнання їхньої зміни статі в судовому порядку. У справі «О.Г. і Г.Г. проти Німеччини» (*O.H. and G.H. v. Germany*), одинокий трансгендерний чоловік, народжений жінкою, народив дитину, яка була зачата шляхом донорства сперми, і, таким чином, був записаний як мати у свідоцтві про народження. У справі «А.Г. та інші проти Німеччини» (*A.H. and Others v. Germany*), трансгендерна жінка, яка народилася чоловіком, могла бути записана у свідоцтві про народження лише як батько, оскільки дитину було зачато її власною спермою. Її партнерка, яка народила дитину, була записана як мати. Посилаючись на статті 8 і 14, заявники скаржилися на юридичну неможливість зазначення поточної статі трансгендерних батьків, яка не відповідає біологічній реальності, у свідоцтві про народження дитини, зачатої після зміни статі батьків. Визнавши статтю 8 застосовною в частині «приватне життя», Суд встановив, що порушення не було: німецькі суди встановили справедливий баланс між правами трансгендерних батьків і будь-якого зацікавленого партнера, інтересами їхніх дітей, міркуваннями щодо добробуту їхніх дітей і громадськими інтересами. Суд відхилив скарги за статтю 14 разом зі статтю 8 як явно необґрунтовані.

Практичний інтерес цих рішень полягає в тому, що Суд вперше розглянув питання про те, чи сумісний зі статтю 8 запис про трансгендерних батьків під їхньою колишньою статтю і колишнім прізвищем у свідоцтві про народження дитини. Розглядаючи це питання з точки зору позитивних зобов'язань Держави

⁹⁴ «Гас і Дюбуа проти Франції» (*Gas and Dubois v. France*), № 25951/07, ЄСПЛ 2012.

⁹⁵ «Шапін і Шарпентьє проти Франції» (*Chapin and Charpentier v. France*), № 40183/07, 9 червня 2016 року.

⁹⁶ «Валліанатос та інші проти Греції» (*Vallianatos and Others v. Greece*), №№ 29381/09 і 32684/09, § 81, ЄСПЛ 2013 (витяги).

⁹⁷ «О.Г. та Г.Г. проти Німеччини» (*O.H. and G.H. v. Germany*), №№ 53568/18 та 54741/18, 4 квітня 2023 року.

⁹⁸ «А.Г. та інші проти Німеччини» (*A.H. and Others v. Germany*), № 7246/20, 4 квітня 2023 року.

та у світлі принципів, викладених у справі «Гемелейнен проти Фінляндії» (*Hämäläinen v. Finland*)⁹⁹, Суд визначив межі свободи розсуду та роз'яснив критерії, які слід враховувати під час зважування відповідних приватних та громадських інтересів.

(i) Суд пояснив, що органи влади мали широку свободу розсуду, виходячи з наступних міркувань. Спочатку він зазначив відсутність консенсусу в Європі, що відображає той факт, що гендерні зміни в поєднанні з батьківством підіймають делікатні етичні питання. Потім він розглянув складність пошуку заходів урівноваження у цій справі. По-перше, що стосується прав трансгендерних батьків, то їхні скарги стосувалися запису у свідоцтві про народження іншої особи (їхніх дітей), а не їхніх власних офіційних документів. По-друге, що стосується дітей, то питання стосувалося можливого розголошення інформації, пов'язаної з трансгендерною ідентичністю їхніх батьків, а не їхньої власної гендерної ідентичності. Крім того, право дітей бути поінформованими про деталі свого біологічного походження могло обмежити права, на які розраховували трансгендерні батьки. Влада також взяла до уваги інтерес дітей у стабільному правовому зв'язку зі своїми батьками. Звідси випливає, що межі свободи розсуду не були звужені правами, на які посилалися заявники, навіть якщо вони стосувалися базового аспекту приватного життя. Нарешті, необхідно враховувати громадський інтерес у цілісності правової системи, а також у точності та повноті записів актів цивільного стану, які мають особливу доказову цінність. Суд раніше вже визнавав певну важливість цього громадського інтересу під час встановлення заходів урівноваження в таких питаннях («Крістін Гудвін проти Сполученого Королівства» (*Christine Goodwin v. the United Kingdom*)¹⁰⁰, та «А.П., Гарсон і Ніко проти Франції» (*A.P., Garçon i Nicot v. France*)¹⁰¹).

(ii) Виходячи з передумови широкої свободи розсуду, Суд роз'яснив критерії, які він вважав важливими для свого аналізу, зосередившись на розбіжності між інтересами дітей та інтересами їхніх трансгендерних

батьків. По-перше, виходячи з основоположного принципу, що першочергове значення повинні мати найкращі інтереси дитини («Менессон проти Франції» (*Mennesson v. France*)¹⁰²), Суд роз'яснив, що інтереси дитини повинні бути вичерпно вивчені, беручи до уваги будь-які конфлікти інтересів між дитиною та її чи його батьками. Суд підкреслив, що ця перевірка не повинна обмежуватися тим, як інтереси дитини були представлені її батьками. Крім того, необхідно враховувати можливі майбутні інтереси дитини та інтереси дітей, які перебувають у співставній ситуації і до яких також застосовуються відповідні законодавчі положення. Суд підкреслив, що добробут дітей у цій справі не міг розглядатися на індивідуальній основі з огляду на їхнє малолітство на момент виникнення питання про те, яка інформація повинна бути записана в актовому записі про народження. На думку Федерального Суду, інтереси дітей певною мірою збігалися із загальним інтересом у забезпеченні надійності та послідовності системи реєстрації актів цивільного стану, а також правової визначеності. Суд підтримав підхід цієї вищої судової інстанції, визнавши, що право на гендерну ідентичність відповідних батьків може бути обмежене правом дитини знати своє походження, виховуватися двома батьками і мати з ними постійний правовий зв'язок. Федеральний Суд, зокрема, зазначив, що правова прив'язаність дитини до своїх батьків відповідно до їхніх біологічних ролей дозволяє дитині підтримувати стабільний і незмінний зв'язок з батьком і матір'ю, навіть у тому випадку, коли трансгендерні батьки згодом домагаються скасування зміни статі.

По-друге, Суд зазначив, що кількість ситуацій, які можуть призвести до розкриття трансгендерної ідентичності батьків після пред'явлення свідоцтва про народження дитини, є обмеженою. Для зменшення будь-яких незручностей, з якими можуть зіткнутися батьки, були вжиті певні запобіжні заходи. Зокрема, можна було отримати свідоцтво про народження без зазначення батьків. Лише обмежене коло осіб, які, як правило, знають про трансгендерну ідентичність, мали право

⁹⁹ «Гемелейнен проти Фінляндії» (*Hämäläinen v. Finland*) [ВП], № 37359/09, ЄСПЛ 2014.

¹⁰⁰ «Крістін Гудвін проти Сполученого Королівства» (*Christine Goodwin v. the United Kingdom*) [ВП], № 28957/95, §§ 86-88 та 91, ЄСПЛ 2002-VI.

¹⁰¹ «А.П., Гарсон і Ніко проти Франції» (*A.P., Garçon and Nicot v. France*), №№ 79885/12 та ще 2 інших, § 132, 6 квітня 2017 року.

¹⁰² «Менессон проти Франції» (*Mennesson v. France*), № 65192/11, § 81, ЄСПЛ 2014 (витяги).

вимагати повну копію свідоцтва про народження; всі інші повинні були продемонструвати законну мету. Більше того, окрім повного свідоцтва про народження, існують інші документи, які можуть використовуватися без зазначення зміни статі, наприклад, на вимогу роботодавця, без розкриття такої інформації. Суд принагідно зазначив, що запропоновані заявниками рішення не надали б їм більшого захисту від такого розголошення. Наприклад, у разі заміни слів «мати» і «батько» на «батько/мати 1» і «батько/мати 2», вказівка «батько/мати 1» залишалася б пов'язаною з тим з батьків, хто народив дитину. Крім того, якщо одинока трансгендерна людина буде вказана як батько у свідоцтві про народження, але мати не буде згадано, це також може викликати питання щодо статусу цієї людини.

Нарешті, Суд взяв до уваги той факт, що біологічний зв'язок між трансгендерними батьками та їхніми дітьми не був поставлений під сумнів.

У світлі вищевикладеного Суд дійшов висновку, що суди встановили справедливий баланс між конкуруючими інтересами відповідно до вимог статті 8 Конвенції.

Рішення у справі «*Г.Т.Б. проти Іспанії*» (*G.T.B. v. Spain*)¹⁰³ стосувалося позитивного зобов'язання щодо сприяння «реєстрації народження» та отримання документів, що посвідчують особу, вразливою неповнолітньою особою у випадку батьківської недбалості.

Заявник, громадянин Іспанії, народився від матері-іспанки в Мексиці в 1985 році. Його народження не було зареєстровано, і незабаром після цього він та його мати були репатрійовані до Іспанії. Коли йому виповнилося 12 років, його мати подала заяву про реєстрацію його народження в Іспанії. Через брак ретельності матері, а також через обтяжливі запити адміністрації, народження заявника було зареєстровано лише у 2006 році, коли йому виповнився 21 рік, що

дозволило йому нарешті отримати документи, які посвідчують особу.

Посилаючись на статті 3 і 8 Конвенції, а також на статтю 2 Першого протоколу, заявник скаржився на страждання і труднощі, в тому числі в освітній і приватній сфері, пов'язані з відсутністю документів протягом багатьох років в Іспанії. Суд розглянув справу з точки зору статті 8 і встановив порушення цього положення.

Це рішення заслуговує на увагу в кількох аспектах. По-перше, Суд зазначив, що право особи на реєстрацію свого народження та отримання на цій підставі доступу до документів, що посвідчують особу, є захищеним інтересом відповідно до статті 8. По-друге, Суд визначив відповідні міркування для досягнення справедливого балансу між відповідними у зв'язку з цим громадськими та приватними інтересами. По-третє, Суд встановив позитивне зобов'язання сприяти реєстрації народження та отриманню документів, що посвідчують особу, вразливою неповнолітньою особою у випадку недбалості батьків. Нарешті, Суд розробив підхід для оцінки виконання цього позитивного зобов'язання національними органами влади.

Суд підтвердив своє прецедентне право, згідно з яким перешкоди у здійсненні реєстрації народження і, як наслідок, відсутність доступу до документів, що посвідчують особу, можуть мати серйозний вплив на почуття ідентичності особи як окремої людської істоти («*Менессон проти Франції*» (*Menesson v. France*)¹⁰⁴) і на особисту автономію («*Крістін Гудвін проти Сполученого Королівства*» (*Christine Goodwin v. the United Kingdom*)¹⁰⁵), що може спричинити значні проблеми в повсякденному житті людини, зокрема, на адміністративному («*М. проти Швейцарії*» (*M. v. Switzerland*)¹⁰⁶) та освітньому рівнях. Важливість здійснення реєстрації народження і, відповідно, отримання інших дійсних документів, що посвідчують особу, підкреслювали й інші міжнародні органи, зокрема Комітет ООН з прав дитини¹⁰⁷. На цій підставі Суд дійшов

¹⁰³ «*Г.Т.Б. проти Іспанії*» (*G.T.B. v. Spain*), № 3041/19, 16 листопада 2023 року.

¹⁰⁴ «*Менессон проти Франції*» (*Menesson v. France*), № 65192/11, § 96, ЄСПЛ 2014 (витяги).

¹⁰⁵ «*Крістін Гудвін проти Сполученого Королівства*» (*Christine Goodwin v. the United Kingdom*) [ВП], №№ 28957/95, § 91, ЄСПЛ 2002-VI.

¹⁰⁶ «*М. проти Швейцарії*» (*M. v. Switzerland*), № 41199/06, § 57, 26 квітня 2011 року.

¹⁰⁷ Див. Зауваження загального порядку № 13 (2011) про право дитини на свободу від усіх форм насильства та Зауваження загального порядку № 7 (2005) про реалізацію прав дитини в ранньому дитинстві. Див. також Тематичну доповідь Управління Верховного комісара ООН з прав людини «Реєстрація народження та право кожної людини на визнання її правосуб'єктності повсюдно»; та доповідь ЮНІСЕФ «Право кожної дитини у зв'язку з народженням».

висновку, що право на повагу до приватного життя, передбачене статтею 8, слід розглядати як таке, що включає, в принципі, індивідуальне право на реєстрацію свого народження і, відповідно, у певних випадках, на доступ до інших документів, що посвідчують особу.

(i) Далі Суд окреслив важливі відповідні громадські інтереси в процесі реєстрації народження, такі як забезпечення узгодженості та надійності реєстрів актів цивільного стану і, в більш широкому сенсі, правової визначеності, які виправдовують суворі процедури реєстрації народження, зокрема, коли воно відбулося за межами території відповідної Держави, як у згаданій справі. Таким чином, Держави користуються широкою свободою розсуду в цьому питанні, яка охоплює матеріалі та процесуальні вимоги, що пред'являються до особи, яка бажає отримати свідоцтво про народження. У той же час, певна адаптивність стандартних процедур може бути необхідною, якщо за даних обставин необхідно забезпечити важливі інтереси, захищені у розумінні статті 8, такі як право на визнану ідентичність.

(ii) Суд підкреслив наступні особливості цієї справи: по-перше, єдиний з наявних батьків заявника не діяв з належною ретельністю, і, по-друге, заявник був особливо вразливим з огляду на різні медичні та соціальні фактори (неповнолітній, якому діагностували психологічні розлади та психіатричні стани в минулому). Суд зазначив, що відсутність у заявника документів, що посвідчують особу, принаймні до певної міри вплинула на його здатність продовжувати навчання та професійну підготовку. Це також унеможливило укладення стабільних трудових договорів, що вплинуло на його здатність організувати своє приватне та сімейне життя і сприяло посиленню його тривоги та страждань. Спираючись на свою усталену судову практику щодо першочергової важливості діяти в найкращих інтересах дитини, Суд дійшов висновку, що органи влади мали позитивне зобов'язання у розумінні статті 8 діяти з належною ретельністю для надання

допомоги заявнику, вразливому неповнолітньому, який не зміг отримати своє свідоцтво про народження та документи, що посвідчують особу, через недбалість його батьків.

(iii) Нарешті, Суд відповів на два питання, щоб визначити, чи виконали національні органи влади це позитивне зобов'язання.

По-перше, це момент часу, в який можна було б стверджувати, що органи влади були достатньо обізнані про конкретну ситуацію і можна було б обґрунтовано очікувати, що вони вживали активних заходів. У цій справі органи влади були поінформовані про вразливе становище заявника протягом більшої частини його життя і дізналися про його труднощі з реєстрацією народження в середині 1999 року, коли процедуру довелося призупинити через неможливість викликати його матір. Суд встановив, однак, що позитивне зобов'язання допомогти заявнику виникло у 2002 році, коли стало зрозуміло, що, незважаючи на неодноразові запити органів влади, мати заявника не зможе надати інші документи, окрім тих, які вона вже подала.

По-друге, чи вжили державні органи достатньо належних і своєчасних заходів для виконання своїх позитивних зобов'язань. Не беручи до уваги особливу вразливість заявника, органи влади просто наполягали на відповідальності його матері за дотримання всіх законодавчо встановлених критеріїв, незважаючи на усвідомлення того, що вона не діяла з повною ретельністю в минулому і що жодних додаткових документів, що стосуються народження заявника в Мексиці, не буде знайдено. Як наслідок, між моментом, коли стало очевидно, що мати заявника не може надати жодних додаткових документів для реєстрації народження сина, і його фактичною реєстрацією минуло чотири роки. Жодних виправдань для такої затримки не було. Суд дійшов висновку, що національні органи влади не виконали свого позитивного зобов'язання щодо сприяння заявнику в реєстрації його народження і, як наслідок, в отриманні документів, що посвідчують особу.

Свобода думки, совісті і релігії (стаття 9)

Релігія чи переконання

У відповідь на запит, поданий *Державною радою* Бельгії, 14 грудня 2023 року Суд ухвалив консультативний висновок¹⁰⁸, який стосувався питання про те, чи може особі бути відмовлено в дозволі працювати охоронцем або поліцейським через її близькість або належність до релігійної течії, яку національні органи влади вважають небезпечною.

Запит про надання консультативного висновку виник у зв'язку з розглядом у *Державній раді* Бельгії справи про рішення міністра внутрішніх справ щодо вилучення у громадянина Бельгії С.Б. посвідчення особи, яке давало йому право працювати охоронцем на бельгійській залізниці, і відмовити йому у видачі другого посвідчення для виконання аналогічних функцій. Це рішення ґрунтувалося на тому, що, за інформацією спецслужб, С.Б. був послідовником «наукової» салафітської течії, часто відвідував інших її послідовників і займався прозелітизмом серед друзів і членів сім'ї за допомогою електронних засобів. Оскільки науковий салафізм, на думку влади, був несумісний з бельгійською моделлю суспільства (суспільна сегрегація, сумніви в легітимності світського права, підриг фундаментальних прав співгромадян, відсталий погляд на роль жінки тощо), шкодив основним демократичним цінностям правової Держави і становив загрозу для країни в середньо- та довгостроковій перспективі, С.Б. не відповідав встановленим законом умовам роботи охоронцем, зокрема, щодо поваги до основних прав і демократичних цінностей, доброчесності, лояльності та забезпечення відсутності ризику для безпеки Держави або громадського порядку. Стосовно заяви С.Б. *Державна рада* зазначила, що у справі відсутні конкретні і точні факти, за які його можна було б притягнути до відповідальності, наприклад, що він може ставити релігійні інтереси вище вимоги суворого дотримання

законності або що він може дискримінувати певні категорії осіб за релігійними мотивами. Саме на цій підставі *Державна рада* поставила перед Судом наступне питання до Суду для отримання консультативного висновку:

Чи є сам факт близькості або належності до релігійної течії, яка, з огляду на її характеристики, розглядається компетентним адміністративним органом як така, що становить загрозу для країни в середньостроковій або довгостроковій перспективі, достатньою підставою з огляду на пункт 2 статті 9 (право на свободу думки, совісті і релігії) Конвенції для вжиття несприятливого заходу проти особи, такого як заборона на працевлаштування охоронцем?

У цьому сьомому консультативному висновку відповідно до Протоколу № 16 Суд відповів на питання, чи дозволяє стаття 9 Конвенції органам влади посилаючись на той факт, що особа була близька або належала до релігійної течії, яка вважається екстремістською і небезпечною, навіть якщо вона не вчинила жодного правопорушення або професійного проступку, для виправдання несприятливого заходу, подібного до того, що розглядався у національному провадженні.

(i) Суд підтвердив відмінність між двома аспектами статті 9, що стосуються права мати переконання (*forum internum* кожної особи, абсолютне і беззастережне право) і права сповідувати свої переконання (*forum externum*) з його потенційними обмеженнями, передбаченими другим пунктом статті 9 (див. справи «*Іванова проти Болгарії*» (*Ivanova v. Bulgaria*)¹⁰⁹, і «*Мокуте проти Литви*» (*Mockutė v. Lithuania*)¹¹⁰). Стосовно факту «близькості» або «належності» до течії або ідеологічної орієнтації, Суд наголосив на необхідності з'ясувати, з урахуванням конкретних обставин кожної справи, чи стосується обвинувачення проти особи *forum internum* або *forum externum*, а отже, іншими словами, чи йдеться лише про прихильність у думках або про більш конкретний прояв такої

¹⁰⁸ Консультативний висновок щодо того, чи може особі бути відмовлено в дозволі працювати охоронцем або поліцейським через близькість або належність до релігійної течії [ВП], № Р16-2023-001, *Державна рада* Бельгії, 14 грудня 2023 року. Див. також статтю 1 Протоколу № 16 (Консультативні висновки) нижче.

¹⁰⁹ «*Іванова проти Болгарії*» (*Ivanova v. Bulgaria*), № 52435/99, § 79, 12 квітня 2007 року.

¹¹⁰ «*Мокуте проти Литви*» (*Mockutė v. Lithuania*), № 66490/09, § 119, 27 лютого 2018 року.

прихильності у вчинках. Суд визнав поняття «близькості» занадто невизначеним і вважав за краще зосередитися на «належності», яка стосується лише *forum externum*.

(ii) Суд вперше визнав, що діяльність в Інтернеті та соціальних мережах може в принципі становити «прояв» віросповідання або переконань - у формі «богослужіння», «навчання» (включаючи право намагатися переконати ближнього), «виконання» та «дотримання релігійної практики і ритуальних обрядів» - і, таким чином, захищається статтею 9 Конвенції.

(iii) Суд визнав, що встановлений факт належності особи до релігійної течії, яка, з огляду на її характеристики, на думку компетентного адміністративного органу, становить загрозу в середньо- та довгостроковій перспективі для демократичного суспільства та його цінностей, може в принципі виправдати застосування запобіжного заходу проти цієї особи. Однак він встановлює низку умов, яким повинен відповідати такий захід, щоб бути сумісним зі статтею 9, а саме:

(a) Захід повинен мати доступну і передбачувану правову основу.

(b) Захід повинен бути прийнятий з огляду на поведінку або дії відповідної особи.

(c) Захід мав бути вжитий з метою запобігання реальному і серйозному ризику для демократичного суспільства і переслідувати одну або декілька законних цілей, передбачених пунктом 2 статті 9 Конвенції. Оцінка того, чи був ризик реальним і чи міг він реалізуватися, а також його

масштабу, була справою компетентних національних органів. Вона повинна проводитися у світлі характеру обов'язків особи, з одного боку,

і суті переконань або ідеології, про які йдеться, з іншого, а також з урахуванням характеру відповідної особи, її походження, дій, ролі і ступеня прихильності до відповідної релігійної течії. Суд пояснив, що хоча повинні братися до уваги відсутність будь-яких професійних проступків з боку особи, або будь-яких кримінальних звинувачень проти неї, або будь-яких заходів, вжитих проти течії (розпуск або заборона), ці фактори не обов'язково повинні бути вирішальними.

(d) Заходи повинні бути пропорційними ризику, якому вони намагаються запобігти, і законній меті або цілям, які вони переслідують, що означає забезпечення того, що мета не може бути досягнута за допомогою менш суворох або радикальних заходів.

(e) Повинна існувати можливість передачі заходу на розгляд до судового органу, який є незалежним, ефективним і оточеним відповідними процесуальними гарантіями, такими як забезпечення дотримання вимог, перерахованих вище.

(iv) Суд підкреслив, що в будь-якому випадку органи влади повинні уникати будь-якої форми дискримінації, забороненої статтею 14 Конвенції, у доступі до зайнятості, особливо за ознакою віросповідання, під виглядом захисту цінностей демократичного суспільства.

Свобода вираження поглядів (стаття 10)

Свобода вираження поглядів

Рішення у справі «Гале проти Люксембургу» (*Halet v. Luxembourg*)¹¹¹ стосувалося захисту викривачів.

Колишній співробітник приватної компанії «Pricewaterhouse-Coopers» (PwC) розкрив ЗМІ кілька сотень конфіденційних податкових документів. Вони були опубліковані різними ЗМІ, щоб привернути увагу до дуже вигідних податкових угод, укладених між PwC (що діяла від імені транснаціональних компаній) та податковими

органами Люксембургу (так звана справа «Luxleaks»). Після цих викриттів заявник, який також був співробітником PwC, передав журналісту кілька податкових декларацій транснаціональних компаній, які були використані в телевізійній програмі. Заявник був звільнений з PwC. Він також був засуджений до кримінального покарання у вигляді штрафу в розмірі 1 000 євро, при цьому йому було відмовлено в наданні захисту викривача, хоча на цій підставі його було виправдано.

¹¹¹ «Гале проти Люксембургу» (*Halet v. Luxembourg*) [ВП], № 21884/18, 14 лютого 2023 року.

Палата Суду не знайшла порушення статті 10: розкриття заявника становило недостатній громадський інтерес, щоб компенсувати шкоду, заподіяну компанії, а покарання було пропорційним. Велика Палата не погодилася і встановила порушення цього положення.

Рішення Великої Палати заслуговує на увагу тим, що Суд підтвердив і закріпив принципи, що стосуються захисту прав людини і основоположних свобод, викладені у справах викривачів. При цьому він уточнив та роз'яснив критерії, визначені у справі «Гуджа проти Молдови» (*Guja v. Moldova*)¹¹², з урахуванням сучасного європейського та міжнародного контексту, а також особливостей цієї справи (порушення встановленого законом обов'язку дотримуватися професійної таємниці, а також попереднє розкриття інформації третьою особою щодо тієї самої діяльності того самого роботодавця).

(i) З огляду на відсутність однозначного правового визначення на міжнародному та європейському рівні, Суд утримався від надання абстрактного та загального визначення поняття «викривач». Однак він підтвердив три важливі елементи для застосування відповідного режиму захисту: по-перше, чи був відповідний працівник або державний службовець єдиною особою або частиною невеликої категорії осіб, які знали про те, що відбувається на роботі (згадана вище справа Гуджі, § 72, і «Гайніш проти Німеччини» (*Heinisch v. Germany*)¹¹³); по-друге, зобов'язання щодо лояльності, стриманості та розсудливості, притаманний трудовим відносинам, і, у відповідних випадках, зобов'язання дотримуватися встановленого законом обов'язку зберігати таємницю; і, по-третє, економічна вразливість по відношенню до особи, державної установи або підприємства, від яких залежало їхнє працевлаштування, і ризик зазнати помсти з їхнього боку. Спираючись на Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи про захист викривачів, Суд роз'яснив, що вирішальне значення мають фактичні трудові відносини викривача, а не його або її конкретний правовий статус. Зрештою, оцінка того, чи підлягає особа захисту як викривач, має здійснюватися на основі звичайного індивідуального підходу з

урахуванням обставин і конкретного контексту кожної справи.

(ii) Повертаючись до критеріїв справи Гуджі, Суд підтвердив свій підхід щодо перевірки дотримання кожного критерію, взятого окремо, без встановлення ієрархії між ними або порядку розгляду, а також уточнив деякі з цих критеріїв наступним чином:

(a) *Канали, використані для розкриття інформації* - Хоча пріоритет повинен надаватися внутрішньому ієрархічному каналу, певні обставини можуть виправдати пряме використання «зовнішнього повідомлення», наприклад, ЗМІ. Це, зокрема, стосується випадків, коли внутрішній канал розкриття інформації є ненадійним або неефективним; коли викривач може зазнати помсти; або коли відповідна інформація стосувалася самої суті діяльності відповідного роботодавця (зокрема, коли діяльність, про яку йдеться, сама по собі не була незаконною, як у випадку з нинішніми практиками податкової оптимізації).

Ані (b) *достовірність розкритої інформації*, ані (c) *добросовісність заявника* не були предметом спору у цій справі, і Суд підтвердив усталені принципи прецедентного права у цих питаннях (наприклад, «Гоулік проти Ліхтенштейну» (*Gawlik v. Liechtenstein*)¹¹⁴).

(d) *Громадський інтерес у розкритті інформації* - Ця концепція повинна була оцінюватися як з огляду на зміст розкритої інформації, так і з урахуванням принципу її розкриття. Оцінка громадського інтересу до розкриття інформації обов'язково має враховувати інтереси, які покликані захищати зобов'язання щодо збереження таємниці (особливо в тих випадках, коли розкриття інформації стосується також третіх сторін). Беручи до уваги широкий спектр інформації, що становить громадський інтерес, яку може бути викрито, Суд зазначив, що значимість громадського інтересу до розкритої інформації зменшуватиметься залежно від того, стосувалася інформація незаконних дій чи практики; осудних дій, практики чи поведінки; або питання, яке викликало дискусію, внаслідок чого неможливо точно встановити, чи завдано шкоди громадським інтересам. Інформація, яка може розглядатися як така, що становить

¹¹² «Гуджа проти Молдови» (*Guja v. Moldova*) [ВП], № 14277/04, ЄСПЛ 2008.

¹¹³ «Гайніш проти Німеччини» (*Heinisch v. Germany*), № 28274/08, § 63, ЄСПЛ 2011 (витяги).

¹¹⁴ «Гоулік проти Ліхтенштейну» (*Gawlik v. Liechtenstein*), № 23922/19, 16 лютого 2021 року.

громадський інтерес, у певних випадках може також стосуватися поведінки приватних осіб, таких як компанії. Громадські інтереси мали оцінюватися також на наднаціональному (європейському чи міжнародному) рівні або стосовно інших Держав та їх громадян. Тож оцінка цього критерію мала враховувати обставини та контекст кожної справи.

У конкретному контексті даної справи, пов'язаної з попередніми викриттями, Суд роз'яснив, що сам по собі той факт, що на момент розкриття інформації вже відбувалося громадське обговорення, не може виключити можливість того, що розкрита інформація також могла становити громадський інтерес: метою викривання є не лише розкриття та привернення уваги до інформації, що становить громадський інтерес, але й сприяння змін, для чого іноді потрібно наголошувати на одному й тому ж питанні кілька разів. Допомагаючи широкій громадськості сформуванню поінформовану думку з дуже складного питання, податковій декларації, оприлюдненій заявником, сприяли прозорості податкової практики транснаціональних компаній, які прагнуть перенести прибутки в країни з низьким рівнем оподаткування, а також щодо політичного вибору, зробленого у зв'язку з цим у Люксембурзі. Таким чином, розкриття інформації відповідало громадським інтересам не лише Люксембургу, але й Європи та інших Держав, чії податкові надходження можуть постраждати від зазначених практик. Щодо вагомості цього громадського інтересу, Суд відзначив важливі економічні та соціальні питання, пов'язані з місцем, яке зараз займають глобальні транснаціональні компанії.

(е) *Заподіяна шкода* - Суд уточнив умови проведення процедури заходів урівноваження, роз'яснивши, що, крім власне збитку роботодавцю, слід враховувати шкідливі наслідки загалом тією мірою, якою вони могли впливати на приватні інтереси (включно з інтересами третіх сторін) і на громадські інтереси (наприклад, економічне благо загалом або впевненість громадян у чесності й обґрунтованості податково-бюджетної політики Держав). Національний суд зосередився виключно на шкоді, завданій РвС, тому Суд також врахував шкоду,

заподіяну приватним інтересам клієнтів РвС, та відповідним громадським інтересам (наприклад, громадський інтерес у запобіганні/покаранні за крадіжку даних та у збереженні професійної таємниці).

Зваживши всі заходи урівноваження, Суд дійшов висновку, що громадський інтерес у розкритті інформації переважає всі негативні наслідки, беручи до уваги, зокрема, наведені вище висновки щодо важливості (на національному та європейському рівнях) громадських дебатів щодо податкової практики транснаціональних компаній, до яких розкрита інформація зробила суттєвий внесок.

(f) *Суворість покарання* - Хоча притягнення до кримінальної відповідальності було визнано несумісним із здійсненням викривачем свободи вираження поглядів, Суд зазначив, що в багатьох випадках, залежно від змісту розкриття інформації та характеру порушеного ним зобов'язання зберігати конфіденційність або таємницю, поведінка відповідної особи може на законних підставах становити кримінальне правопорушення. Більше того, ні текст статті 10, ні практика Суду не виключають можливості того, що одне й те саме діяння може спричинити сукупність покарань або призвести до кількох наслідків - професійних, дисциплінарних, цивільних або кримінальних. У цій справі, з огляду на характер накладених покарань і серйозність їхнього сукупного впливу, зокрема, стримувального ефекту, Суд вирішив, що кримінальне покарання, призначене заявнику, було непропорційним.

В результаті глобального аналізу всіх критеріїв справи *Гуджі* Суд встановив, що втручання в право заявника на свободу вираження поглядів, зокрема, його свободу у поширенні інформації, не було «необхідним у демократичному суспільстві» і порушувало статтю 10 Конвенції.

Рішення у справі «*Макате проти Литви*» (*Macatè v. Lithuania*)¹¹⁵ стосувалося питання про те, чи переслідували законну мету обмеження на дитячу книгу, в якій одностатеві стосунки зображувалися як по суті еквівалентні різностатевим.

Заявниця є дитячою письменницею і гомосексуальною особою. Вона написала

¹¹⁵ «*Макате проти Литви*» (*Macatè v. Lithuania*) [ВП], № 61435/19, 23 січня 2023 року.

книгу казок, призначену для дітей дев'ятидесяти років, прагнучи заохотити толерантність і прийняття різних маргіналізованих соціальних груп. Деякі об'єднання та депутати Сейму висловили занепокоєння з приводу двох казок, в яких змальовувалися шлюби між особами однієї статі. Розповсюдження книги було призупинено на рік. Після його відновлення, книга була позначена попереджувальною етикеткою про те, що її зміст може бути шкідливим для дітей віком до 14 років: це було зроблено на підставі вказівки державного органу про те, що казки, про які йде мова, заохочують іншу концепцію шлюбу і створення сім'ї, ніж та, що закріплена в Конституції і законодавстві Литви (а саме, союз лише між чоловіком і жінкою). Орган влади спирався на пункт 16 частини 2 статті 4 Закону «Про захист неповнолітніх від негативного впливу публічної інформації» (далі - «Закон про захист неповнолітніх»). Заявниця безуспішно порушила цивільне провадження проти видавництва.

Звернувшись до Суду, заявниця подала скаргу за статтею 10 Конвенції. Велика Палата (відступлення юрисдикції) не змогла підтримати аргумент Уряду про те, що метою заходів, вжитих проти книги заявниці, був захист дітей від відверто сексуального змісту або змісту, який «пропагує» одностатеві стосунки як вищі за різностатеві шляхом «образи», «приниження» або «применшення» останніх (у тексті книги не було жодних підтверджень такого висновку). На думку Великої Палати, оскаржувані заходи фактично мали на меті обмежити доступ дітей до інформації, яка представляє одностатеві стосунки як по суті еквівалентні різностатевим. Однак така мета не могла бути визнана законною відповідно до пункту 2 статті 10, що призвело до того, що Суд визнав порушення цього положення.

Рішення Великої Палати варте уваги тим, що Суд вперше оцінив обмеження, накладені саме на дитячу літературу (тобто літературу, спрямовану безпосередньо на дітей і написану в легкодоступному для них стилі і мовою), що зображує одностатеві стосунки. Це рішення цікаве в двох аспектах: по-перше, тим, як Суд визначив мету, яку переслідували оскаржувані заходи, і, по-друге, оцінкою

легітимності цієї мети.

(i) Виключивши цілі, на які посилався Уряд, Суд звернувся до законодавчої історії пункту 16 частини 2 статті 4 Закону про захист неповнолітніх. Дійсно, пряме посилання на гомосексуальні або бісексуальні стосунки було вилучено з остаточного тексту цього положення лише для уникнення міжнародної критики. Більше того, кожен випадок, коли це положення застосовувалося або на нього посилалися, стосувався інформації, пов'язаної з ЛГБТІ. Тому Суд не має сумнівів, що його метою було обмеження доступу дітей до змісту, який представляє одностатеві стосунки як фактично рівнозначні різностатевим стосункам. Беручи до уваги відповідні рішення національних судів, Суд дійшов висновку, що мета оскаржуваних заходів щодо книги заявника була такою ж, а саме: заборонити дітям доступ до такої інформації.

(ii) Що стосується того, чи можна вважати вищезазначену мету законною, аналіз Суду ґрунтувався на наступних факторах.

По-перше, Суд оцінив це питання з точки зору найкращих інтересів дітей, зважаючи на їхню вразливу природу, що легко піддається впливу. У цьому аспекті Суд спирався на власні висновки (справи «Алексєєв проти Росії» (*Alekseyev v. Russia*)¹¹⁶, «Баєв та інші проти Росії» (*Bayev and Others v. Russia*)¹¹⁷) та висновки різних міжнародних органів (включаючи Європейський парламент, Парламентську асамблею Ради Європи, Венеціанську комісію та Європейську комісію проти расизму та нетерпимості). З одного боку, не існує наукових доказів того, що інформація про різні сексуальні орієнтації, якщо вона подається об'єктивно і відповідно до віку, може завдати шкоди дітям. З іншого боку, відсутність такої інформації та триваюча стигматизація ЛГБТІ в суспільстві шкодить дітям, особливо тим, хто ідентифікує себе як ЛГБТІ або походить з одностатевих сімей. Крім того, закони значної кількості Держав-членів Ради Європи або прямо включають викладання про одностатеві стосунки до шкільної програми, або містять положення про забезпечення поваги до різноманітності та заборону дискримінації за ознакою сексуальної орієнтації у навчанні. Суд також

¹¹⁶ «Алексєєв проти Росії» (*Alekseyev v. Russia*), №№ 4916/07 та 2 інших, 21 жовтня 2010 року.

¹¹⁷ «Баєв та інші проти Росії» (*Bayev and Others v. Russia*), №№ 67667/09 та 2 інших, 20 червня 2017 року.

взяв до уваги справу про порушення, порушену Європейською Комісією проти Угорщини у зв'язку з нещодавнім законодавством, яке прямо обмежує доступ неповнолітніх до інформації про гомосексуальність або одностатеві стосунки (такий закон є винятковим серед Держав-членів Ради Європи).

По-друге, враховуючи аргумент Уряду щодо необхідності уникнення пропаганди одностатевих сімей, Суд звернув увагу на спосіб, у який була подано інформацію, про яку йдеться. Суд підкреслив, що рівна і взаємна повага до осіб різної сексуальної орієнтації притаманна всій структурі Конвенції. Звідси випливає, що образа, приниження чи применшення гідності осіб через їхню сексуальну орієнтацію або просування одного типу сім'ї за рахунок іншого ніколи не є прийнятними відповідно до Конвенції. Однак у фактах цієї справи не було виявлено такої мети або наслідків. Навпаки, зображення, як це робила заявниця у своїх роботах, стосунків між особами однієї статі як таких, що по суті є еквівалентними стосункам між особами іншої статі, скоріше свідчить про повагу та прийняття всіх членів даного суспільства в цьому фундаментальному аспекті їхнього життя.

По-третє, Суд окреслив ще один ключовий елемент своєї оцінки обмежень на доступ дітей до інформації про одностатеві стосунки. Зокрема, Суд ретельно перевіряє, чи ґрунтуються такі заходи виключно на міркуваннях сексуальної орієнтації, чи існують інші підстави вважати інформацію, про яку йде мова, непринятною або шкідливою для зростання і розвитку дітей.

Суд підкреслив, що будь-які такі заходи, вжиті виключно на підставі сексуальної орієнтації, мають більш широкі соціальні наслідки. Такі заходи, незалежно від того, закріплені вони безпосередньо в законі або прийняті в індивідуальних рішеннях, демонструють, що влада надає перевагу одним типам стосунків і сімей над іншими, і що вона вважає різностатеві стосунки більш соціально прийнятними і цінними, ніж одностатеві, сприяючи тим самим продовженню стигматизації останніх. Тож такі заходи, якими б обмеженими вони не були за своїм охопленням і наслідками,

несумісні з поняттями рівності, плюралізму й толерантності, що властиві демократичному суспільству. Таким чином, Суд повністю підтримав і розвинув свої попередні висновки у справі «Баєв та інші» щодо російської законодавчої заборони «пропаганди гомосексуалізму або нетрадиційних сексуальних відносин» серед неповнолітніх: він, зокрема, постановив, що, приймаючи такі закони, влада посилює стигматизацію та упередження і заохочує гомофобію. Таким чином, за відсутності будь-яких інших підстав вважати інформацію про одностатеві стосунки недоречною або шкідливою для зростання і розвитку дітей, обмеження доступу до такої інформації не переслідувало жодних цілей, які можна було б визнати законними для цілей пункту 2 статті 10, а отже, було несумісним зі статтею 10 Конвенції.

Рішення у справі «Санчес проти Франції» (*Sanchez v. France*)¹¹⁸ стосувалося відповідальності політиків, які використовують соціальні мережі в політичних і виборчих цілях у випадках, коли інші користувачі використовують мову ворожнечі на сторінках облікових записів таких політиків.

Заявника, який на той час був депутатом місцевої ради і кандидатом на виборах до парламенту, визнали винним у розпалюванні ненависті і насильства проти мусульман. Йому було призначено штраф за те, що він не видалив зі своєї «стіни» у соціальній мережі «Facebook», що була відкритою для громадськості і використовувалася під час виборчої кампанії, ісламофобські коментарі, автори яких також були засуджені (як співучасники). Обвинувальний вирок став остаточним результатом скарги, поданої партнеркою одного з політичних опонентів заявника. Відчуваючи, що коментарі було спрямовано особисто проти неї, вона вступила в суперечку з одним з авторів, який негайно видалив своє повідомлення і повідомив про це заявницю, яка згодом розмістила на своїй «стіні» у «Facebook» повідомлення з проханням до інтернет-користувачів бути обережними зі змістом своїх коментарів, але не редагуючи вже розміщені коментарі. У 2021 році Палата Суду не встановила порушення статті 10,

¹¹⁸ «Санчес проти Франції» (*Sanchez v. France*) [ВП], № 45581/15, 15 травня 2023 року.

вважаючи, що засудження ґрунтувалося на відповідних і достатніх підставах, а також було «необхідним у демократичному суспільстві». Велика Палата, якій було передано справу, дійшла аналогічного висновку.

Це рішення Великої Палати варте уваги тим, що Суд вперше розглянув питання відповідальності користувачів соціальних мереж або інших видів некомерційних інтернет-форумів у зв'язку з коментарями, розміщеними третіми особами на сторінках облікових записів таких користувачів. Таким чином, Суд консолідував і доповнив свою практику у справі «Делфі АС» проти Естонії» (*Delfi AS v. Estonia*)¹¹⁹, яка стосувалася відповідальності на аналогічній підставі великого інтернет-порталу новин. З огляду на специфіку цієї справи, Суд підійшов до питання з точки зору «обов'язків та відповідальності» у розумінні пункту 2 статті 10, які повинні брати на себе політики, коли вони вирішують використовувати соціальні мережі в політичних цілях, зокрема, для виборчої кампанії, відкриваючи форуми, доступні для громадськості в Інтернеті, з метою отримання її реакції та коментарів.

(i) На думку Суду, в принципі, не існує жодних труднощів щодо відповідальності власника облікового запису в соціальній мережі за коментарі третіх осіб, за умови, що існують гарантії щодо покладання такої відповідальності і що існує спільна відповідальність між усіма залученими суб'єктами. За необхідності, рівень відповідальності та спосіб її розподілу можуть бути відрізнятися відповідно до об'єктивної ситуації кожного суб'єкта, незалежно від того, чи це хост (професіонал, який створює соціальну мережу і робить її доступною для користувачів), чи власник облікового запису, який використовує платформу для публікації власних дописів, дозволяючи іншим користувачам розміщувати коментарі. Суд підкреслив, що власник облікового запису не може претендувати на право на безкарність у використанні цифрових інструментів, доступних в Інтернеті. Звільнення власника облікового запису від відповідальності могло б полегшити або заохотити зловживання, причому не лише мову ненависті та заклики до насильства, а й маніпуляції, брехню або дезінформацію. Для Суду не було жодних

сумнівів, що мінімальний ступінь модерації або попередньої фільтрації для якнайшвидшого виявлення будь-яких явно незаконних дописів і забезпечення їх видалення в розумні строки, навіть за відсутності повідомлення від потерпілої сторони, - є бажаним, незалежно від того, здійснює це хост (у цьому випадку «Facebook»), чи власник облікового запису. Останній повинен був діяти в межах, яких від нього можна було очікувати.

(ii) Для того, щоб визначити, які заходи власник облікового запису повинен був вжити або від нього можна було обґрунтовано очікувати, що він до них вдасться у зв'язку з неправомірними коментарями третіх осіб, Суд виклав фактори, які мали значення для його аналізу:

(a) характер і зміст оскаржуваних коментарів (у цій справі вони становили мову ворожнечі, вплив якої посилювався і ставав більш шкідливим напередодні виборів);

(b) запровадження автоматичної фільтрації коментарів та практичної можливості попередньої модерації (у цій справі ці засоби були відсутні у «Facebook»);

(c) трафік на обліковому записі: коли він є надмірним, ресурси або доступність, необхідні для забезпечення ефективного моніторингу, будуть значними, якщо не суттєвими (у цій справі це питання не виникло, оскільки у відповідь на початковий і законний допис заявника було розміщено лише близько п'ятнадцяти коментарів);

(d) свідомий вибір зробити доступ до форуму облікового запису («стіни» «Facebook») повністю публічним: таке рішення не могло бути піддане критиці в цій справі, і будь-яка особа, яка зробила такий вибір - особливо політик, який має досвід публічної комунікації, - повинна була усвідомлювати більший ризик надмірних і непоміrkованих коментарів, які можуть з'явитися і обов'язково стануть видимими для широкої аудиторії;

(e) знання про протиправні коментарі третіх осіб (у цій справі, незважаючи на швидке попередження з боку авторів, заявник не регулював коментарі, про які йшлося);

(f) оперативність реакції (у цій справі, зазначивши, що один з авторів видалив свій коментар менш ніж через двадцять чотири години після його розміщення, Суд дійшов

¹¹⁹ «Делфі АС» проти Естонії» (*Delfi AS v. Estonia*) [ВП], № 64569/09, ЄСПЛ 2015.

висновку, що вимагати від власника облікового запису ще більш оперативних дій було б надмірним і нездійсненним; однак заявник залишив усі інші коментарі видимими більш ніж через місяць після їх розміщення);

(g) статус власника облікового запису (у цій справі йшлося не лише про політика під час виборчої кампанії, а й про професіонала у сфері комунікаційних стратегій в Інтернеті, який має певний досвід роботи з цифровими технологіями), зокрема, популярність та впливовість особи, від яких залежав рівень відповідальності. Суд визнав доречним застосувати оцінку пропорційності на основі цього рівня:

«... приватна особа з обмеженою популярністю та впливовістю матиме менше обов'язків, ніж місцевий політик та кандидат, який балотується на місцеву посаду, який, у свою чергу, матиме менший тягар, ніж національний діяч, для якого вимоги обов'язково будуть ще суворішими, з огляду на вагу та обсяг, що надається його словам, і ресурси, до яких він матиме більший доступ для ефективного втручання у соціальних мережах.

Однак Суд підкреслив, що, хоча від політика можуть вимагатися конкретні обов'язки, такі вимоги невіддільні від принципів, що стосуються прав, які впливають з такого статусу, і національні суди могли б з користю посилалися на ці принципи відповідно до усталеної судової практики.

(iii) Хоча питання анонімності в Інтернеті в цій справі не піднімалося (на відміну від згаданої вище справи «Делфі АС»), той факт, що автори незаконних коментарів були засуджені, не виключає можливості окремого встановлення відповідальності власника облікового запису за іншими звинуваченнями та за іншим режимом. Крім того, незважаючи на стримувальний ефект для користувачів соціальних мереж або онлайн-форумів, Суд підтвердив, що не можна виключати кримінально-правові заходи у випадках застосування мови ворожнечі або закликів до насильства. Більше того, штраф у розмірі 3 000 євро не мав жодних негативних наслідків для політичної кар'єри заявника і не вплинув

на здійснення ним свободи вираження поглядів.

Рішення у справі «Гурбейн проти Бельгії» (*Hurbain v. Belgium*)¹²⁰ стосувалося заходів, вжитих щодо законних матеріалів в онлайн-архівах преси на підставі «права на забуття», а також критеріїв і принципів зважування відповідних прав.

Заявник, видавець щоденної газети, був зобов'язаний за судовим рішенням у цивільній справі анонімізувати, на підставі «права на забуття», електронну архівну версію статті, спочатку опублікованої в 1994 році в друкованому виданні газети, а потім опублікованої в Інтернеті в 2008 році. У статті було вказано повне ім'я Г., водія, відповідального за смертельну дорожньо-транспортну пригоду.

У 2021 році Палата Суду постановила, що порушення статті 10 не було. Велика Палата погодилася з цим висновком.

Рішення Великої Палати варте уваги тим, що Суд обмежив сферу позовів, що впливають з «права на забуття», і встановив принципи та критерії, які мають застосовуватися для вирішення конфлікту між правами, передбаченими статтями 8 і 10 Конвенції, зокрема у випадках, коли запитувані заходи стосувалися інформації, яка була опублікована в законний і ненаклепницький спосіб, і коли запит стосувався не первинної публікації інформації, а скоріше її подальшого поширення в Інтернеті, в архівах преси та в журналістських цілях.

(i) Суд визнав негативні наслідки постійної доступності певної інформації в Інтернеті, зокрема, значний вплив на те, як відповідна особа сприймається в очах громадськості, а також ризики, пов'язані зі створенням профілю відповідної особи та фрагментарним і викривленим відображенням реальності. Проте, Суд роз'яснив, що вимога про право на забуття не є самостійним правом, захищеним Конвенцією. У попередніх справах («Венґржиновський і Смолчевський проти Польщі» (*Węgrzynowski i Smolczewski v. Poland*)¹²¹, «Фухсманн проти Німеччини»

¹²⁰ «Гурбейн проти Бельгії» (*Hurbain v. Belgium*), № 57292/16, 4 липня 2023 року.

¹²¹ «Венґржиновський і Смолчевський проти Польщі» (*Węgrzynowski and Smolczewski v. Poland*), № 33846/07, 16 липня 2013 року.

(*Fuchsmann v. Germany*)¹²², «М.Л. і В.В. Проти Німеччини» (*M.L. i W.W. v. Germany*)¹²³, «Біанкарді проти Італії» (*Biancardi v. Italy*)¹²⁴ «право на забуття в Інтернеті» було пов'язане з правом на повагу до репутації, незалежно від того, які заходи були вжиті для реалізації цього права. Тією мірою, якою це право охоплюється статтею 8, воно може стосуватися лише певних ситуацій і відомостей. До цього рішення Суд не підтримав жодного заходу, спрямованого на видалення або зміну інформації, яка була опублікована на законних підставах з журналістською метою і зберігалася на вебсайті інформаційного агентства.

(ii) Суд підкреслив, що під час розгляду будь-якого втручання у свободу вираження поглядів, заснованого на вимозі про право на забуття, він надає важливого значення відмінності між діяльністю та обов'язками операторів пошукових систем і видавців новин («М.Л. і В.В. Проти Німеччини» (*M.L. i W.W. v. Germany*), згадана вище, § 97). Крім того, розгляд позову проти видавця не може бути поставлений у залежність від подання попереднього запиту на виключення з переліку до операторів пошукових систем, і навпаки.

(iii) Суд відзначив появу в Європі консенсусу щодо важливості архівів, які, за загальним правилом, повинні залишатися автентичними, надійними і повними, щоб преса могла виконувати свою місію. Відповідно, цілісність архівів преси має бути керівним принципом під час розгляду будь-якого запиту на видалення або зміну всієї або частини архівної статті, особливо якщо її законність ніколи не ставилася під сумнів. Такі запити вимагають особливої пильності та ретельного вивчення з боку державної влади.

(iv) З огляду на конкретний контекст цієї справи (архіви онлайн-преси) Суд розвинув і уточнив критерії балансу між відповідними різними правами, спираючись на загальні принципи і, зокрема, на необхідність збереження цілісності цих архівів, а також, до певної міри, на практику судів у Державах-членах Ради Європи.

(a) Характер архівної інформації - Необхідно було з'ясувати, чи стосується ця

інформація приватного, професійного або громадського життя відповідної особи і чи має вона соціальний вплив, або, навпаки, належить до інтимної сфери приватного життя. Щодо даних, які стосуються кримінальних проваджень і характеризуються як конфіденційні дані, то тут важливими є характер і тяжкість злочину. Включення індивідуалізованої інформації (повне ім'я) було важливим аспектом щодо повідомлень у пресі і саме по собі не порушувало питання відповідно до Конвенції ні під час первинної публікації звітів про кримінальні провадження, ні під час внесення до онлайн-архівів.

(b) Час, що минув з моменту подій, а також з моменту первинної публікації та публікації в Інтернеті.

(c) Сучасний інтерес до інформації - З точки зору часу, коли було подано запит щодо «права на забуття», необхідно з'ясувати, чи продовжує стаття сприяти обговоренню, що становить громадський інтерес (наприклад, у зв'язку з появою нової інформації). За відсутності сприяння такому обговоренню, необхідно з'ясувати, чи становить інформація інтерес для будь-якої іншої мети (історичної, наукової чи статистичної) або для розгляду нещодавніх подій в контексті.

Чи була особа, яка претендує на право бути забутою, добре відомою, а також її поведінка після подій - Цей критерій слід розглядати з точки зору часу, коли було подано заяву про «право на забуття». Факт відсутності в центрі уваги ЗМІ може свідчити на користь захисту репутації особи.

(e) Негативні наслідки постійної доступності інформації в Інтернеті - Зацікавлена особа повинна мати можливість подати належним чином обґрунтовану позовну вимогу про нанесення серйозної шкоди її приватному життю. Стосовно судової інформації, то той факт, що особу було визнано такою, що не має судимості, і її було реабілітовано, є факторами, які слід брати до уваги, хоча реабілітація сама по собі не може виправдати визнання «права на забуття».

(f) Ступінь доступності інформації в цифрових архівах - Важливо встановити, чи є інформація доступною без обмежень і безкоштовно, чи доступ до неї обмежений

¹²² «Фухсманн проти Німеччини» (*Fuchsmann v. Germany*), № 71233/13, 19 жовтня 2017 року.

¹²³ «М.Л. і В.В. проти Німеччини» (*M.L. and W.W. v. Germany*), №№ 60798/10 і 65599/10, 28 червня 2018 року.

¹²⁴ «Біанкарді проти Італії» (*Biancardi v. Italy*), № 77419/16, 25 листопада 2021 року.

передплатниками або обмежений іншим чином.

(g) Вплив заходу на свободу вираження поглядів і, зокрема, на свободу преси - Під час вирішення питання про те, який із різних заходів, що їх прагне застосувати особа, яка подає запит, слід надавати перевагу тому заходу, який одночасно найкраще відповідає переслідуваній меті - за умови, що вона є обґрунтованою - і найменше обмежує свободу преси, на яку може розраховувати відповідний видавець. Можуть бути призначені лише ті заходи, які відповідають цій подвійній меті, навіть якщо це може передбачати відмову в задоволенні позову з посиланням на «право на забуття». На думку Суду, зобов'язання щодо анонімізації законної статті може в принципі підпадати під «обов'язки та відповідальність» преси та обмеження, які можуть бути на неї накладені.

У контексті пошуку заходів урівноваження між відповідними правами, не всі критерії, що підлягають застосуванню, мають однакову вагу. Особливу увагу слід приділяти належному балансуванню, з одного боку, інтересів осіб, які вимагають вжиття

заходів, і, з іншого боку, впливу таких вимог на видавців. Принцип збереження цілісності архівів преси вимагав, щоб зміна і, *a fortiori*, вилучення матеріалів обмежувалися лише тим, що є суворо необхідним для запобігання будь-якому негативному впливу на виконання пресою свого завдання з поширення інформації та ведення архівів.

(v) У цій справі національні суди взяли до уваги той факт, що стаття, яка стосувалася короткої новини, не становила актуального, історичного або наукового інтересу, а також той факт, що Г. не був добре відомим і зазнав серйозної шкоди в результаті того, що стаття залишалася в Інтернеті з необмеженим доступом, що могло створити «віртуальне кримінальне минуле» з огляду на тривалість часу, який минув з моменту первинної публікації. Розглянувши заходи, які можна було б проаналізувати, суди постановили, що анонімізація не поклала на заявника надмірного і нездійсненого тягаря, водночас являючи собою найефективніший засіб захисту приватного життя Г. На думку Суду, це балансування між правами, що були під загрозою, задовольнило вимоги Конвенції.

Свобода зібрань і об'єднання (стаття 11)

Свобода об'єднання

Рішення у справі «Гумперт та інші проти Німеччини» (*Humpert and Others v. Germany*)¹²⁵ стосувалося повної заборони страйків державних службовців.

Заявниками були вчителі державних шкіл (зі статусом державних службовців, які працювали в різних землях Німеччини) та члени профспілки. У рамках дисциплінарного провадження їм було призначено покарання у вигляді догану або штрафу за порушення своїх обов'язків шляхом участі у страйках, організованих цією профспілкою у робочий час. Федеральний Конституційний Суд відхилив їхні конституційні скарги, постановивши, що заборона страйків для всіх державних службовців є усталеним

традиційним принципом кар'єрної державної служби в рамках конституційного ладу Німеччини, системно пов'язаним і невіддільним від обов'язку лояльності державних службовців і «принципу аліментарності», тобто їхнього індивідуального права вимагати відповідної винагороди від Держави. Конституційний Суд зазначив, що зазначена заборона не нівелювала повну ефективність свободи об'єднань державних службовців, оскільки законодавець вжив достатніх компенсаційних заходів, таких як участь головних організацій профспілок державних службовців у розробці відповідних законодавчих положень, що дозволило профспілкам бути почутими, а також можливість для державних службовців

¹²⁵ «Гумперт та інші проти Німеччини» (*Humpert and Others v. Germany*) [ВП], №№ 59433/18 та 3 інших, 14 грудня 2023 року.

оскаржити в суді конституційність рівня їхньої заробітної плати. Велика Палата (відступлення юрисдикції) не встановила порушення статті 11, вважаючи, що за конкретних обставин справи цей захід не позбавив профспілкову свободу державних службовців змісту та відображав належний баланс і зважування різних, потенційно конкуруючих, конституційних інтересів: таким чином, межі свободи розсуду, надані Державі-відповідачу, не були перевищені.

Рішення Великої Палати заслуговує на увагу, оскільки Суд застосував більш зважений підхід, ніж у справі «Енерджі Япу-Йол Сен проти Туреччини» (*Enerji Yapı-Yol Sen v. Turkey*)¹²⁶, у якій він заявив, що заборона на страйки не може поширюватися на державних службовців загалом, а може поширюватися лише на деякі чітко і вузько визначені категорії осіб. Суд застосував індивідуальний підхід до кожної конкретної справи, заявивши, що питання про те, чи впливає такий захід на істотний елемент свободи профспілок, позбавляючи її змісту, залежить від контексту і не може бути вирішене абстрактно. Необхідно було оцінити всі обставини справи, враховуючи, *inter alia*, всю сукупність заходів, вжитих Державою-відповідачем для забезпечення свободи профспілок, щоб їх голос був почутий і щоб захистити професійні інтереси їхніх членів. Суд відрізняв цю справу від справи *Енерджі Япу-Йол Сена*, де на національному рівні не було вжито належних заходів для урівноваження.

(а) Суд повторив, що, хоча страйк є важливою частиною профспілкової діяльності, він не є єдиним засобом захисту профспілками та їхніми членами відповідних професійних інтересів. В принципі, Договірні Держави залишаються вільними вирішувати, яких заходів вони бажають вжити для захисту свободи профспілок, гарантованої статтею 11, доки ця свобода не втрачає свого змісту. У випадку загальної заборони, як у цій справі, Суд повинен був розглянути, беручи до уваги всі відповідні обставини, чи достатньою мірою компенсують це обмеження інші гарантії, дозволяючи відповідним особам ефективно захищати свої професійні інтереси.

Суд зазначив, що структура трудових

відносин у відповідній системі, зокрема, чи визначаються умови праці в цій системі шляхом колективних переговорів (останнє тісно пов'язане з правом на страйк) і представництво, не пов'язане з профспілками, а також характер функцій, які виконують працівники, є також елементами, які слід брати до уваги при такій оцінці. У цій справі Суд взяв до уваги такі аспекти справи:

(i) характер і ступінь обмеження права на страйк; (ii) заходи, вжиті для того, щоб профспілки державних службовців і самі державні службовці могли захищати професійні інтереси; (iii) цілі, які переслідувала ця заборона; (iv) додаткові права, що охоплюються статусом державного службовця; (v) можливість працювати вчителем державної школи як державний службовець за контрактом з правом на страйк; і (vi) суворість дисциплінарних заходів, застосованих до заявників.

(b) Суд прийняв аргумент Уряду-відповідача, заснований на висновку Федерального Конституційного Суду, про те, що заборона в цілому переслідувала загальну мету забезпечення належного управління і гарантувала ефективне виконання функцій, делегованих державній службі, тим самим забезпечуючи захист населення, надання послуг, що становлять загальний інтерес, і захист прав, закріплених у Конвенції - у даному випадку права інших осіб на освіту, захищеного як Основним законом Німеччини, так і статтею 2 Першого протоколу до Конвенції, - за допомогою ефективного публічного управління в численних ситуаціях.

(c) Суд підтвердив і роз'яснив широту свободи розсуду, наданої Державі, уточнивши, що вона буде зменшена, якщо обмеження, про яке йде мова, завдає удару по суті профспілкової діяльності і якщо воно зачіпає істотний елемент свободи профспілок. Так, наприклад, у випадках суворих обмежень «первинного» або прямого страйку працівників державного сектору, які не здійснюють публічну владу від імені держави і не надають основні послуги населенню, межі свободи розсуду будуть вузькими, а оцінка пропорційності обмеження повинна враховувати всі обставини конкретної справи. І навпаки, межі розсуду будуть широкими, якщо суттєве обмеження

¹²⁶ «Енерджі Япу-Йол Сен проти Туреччини» (*Enerji Yapı-Yol Sen v. Turkey*), № 68959/01, § 63, 21 квітня 2009 року.

права на страйк стосується державних службовців, які здійснюють публічну владу від імені Держави, або другорядних дій, оскільки в останньому випадку постраждав не основний, а другорядний або допоміжний аспект профспілкової діяльності («Національна спілка залізничних, морських і транспортних працівників проти Сполученого Королівства» (*National Union of Rail, Maritime and Transport Workers v. the United Kingdom*)¹²⁷, і «Рада директорів Національної солідарності поліції (ER.N. E.) проти Іспанії» (*Junta Rectora Del Ertzainen Nazional Elkartasuna (ER.N.E.) v. Spain*)¹²⁸).

(d) Суд також роз'яснив ступінь важливості зовнішніх джерел (таких як, у цій справі, міжнародне трудове право і практика компетентних органів моніторингу, створених відповідно до спеціалізованих міжнародних договорів), а також консенсусу або переважаючих тенденцій серед Договірних Держав як допоміжних джерел права, що допомагають визначити пропорційність

втручання, про яке йдеться. Суд зазначив, що підхід, застосований Державою-відповідачем, а саме заборона страйків для всіх державних службовців, явно не відповідає тенденції, що впливає зі спеціалізованих міжнародних документів, інтерпретованих компетентними моніторинговими органами, або з практики Договірних Держав. Більше того, ці моніторингові органи неодноразово критикували засновану на статусі заборону страйків державних службовців у Німеччині, зокрема, щодо вчителів. Суд підкреслив, що його оцінка повинна обмежуватися дотриманням Конвенції та ґрунтуватися на конкретних фактах справи. Таким чином, хоча всі ці елементи, безсумнівно, мали значення, вони самі по собі не були вирішальними для висновку Суду про те, чи залишалися оскаржувана заборона страйків і дисциплінарні заходи, застосовані до заявників, в межах свободи розсуду, наданої Державі-відповідачу відповідно до Конвенції.

¹²⁷ «Національна спілка залізничників, морських та транспортних робітників проти Сполученого Королівства» (*National Union of Rail, Maritime and Transport Workers v. the United Kingdom*), № 31045/10, §§ 87-88, ЄСПЛ 2014.

¹²⁸ «Рада директорів Національної солідарності поліції (ER.N. E.) проти Іспанії» (*Junta Rectora Del Ertzainen Nazional Elkartasuna (ER.N.E.) v. Spain*), № 45892/09, §§ 37-41, 21 квітня 2015 року.

Справедлива (стаття 41)

сатисфакція

Моральна шкода

Рішення у справі «Грузія проти Росії (II)» (*Georgia v. Russia (II)*)¹²⁹ стосувалося справедливої сатисфакції у міждержавній справі, де Держава-відповідач припинила членство у Раді Європи.

У своєму основному рішенні¹³⁰ від 21 січня 2021 року Суд встановив, що в контексті збройного конфлікту між Грузією та Росією в серпні 2008 року з боку Російської Федерації мала місце низка адміністративних практик, які порушували статті 2, 3, 5 та 8 Конвенції, статтю 1 Першого протоколу та статтю 2 Протоколу № 4. Суд також постановив, що Росія не виконала своїх зобов'язань за статтею 38 Конвенції. Розгляд статті 41 було відкладено. Після цього Уряд-заявник подав свої вимоги щодо справедливої сатисфакції, а Уряд-відповідач не відреагував на запрошення Суду щодо надання своїх коментарів у відповідь. Тим часом, 16 березня 2022 року Російська Федерація припинила членство у Раді Європи, а 22 березня 2022 року пленарне засідання Суду ухвалило «Резолюцію Європейського суду з прав людини про наслідки припинення членства Російської Федерації в Раді Європи у світлі статті 58 Європейської конвенції про захист прав людини», в якій зазначено, що Російська Федерація перестане бути Стороною Конвенції 16 вересня 2022 року. Суд постановив, що він має юрисдикцію розглядати вимоги Уряду-заявника про справедливу сатисфакцію, незважаючи на вищезгадане припинення членства Російської Федерації в Раді Європи, і що відмова Уряду-

відповідача від співпраці не є перешкодою для їх розгляду. Він присудив Уряду-заявнику одноразову компенсацію моральної шкоди за кожне порушення, встановлене в основному рішенні, за винятком щодо 1 408 стверджуваних жертв адміністративної практики підпалів і мародерства будинків у «буферній зоні».

Рішення Великої Палати варте уваги тим, що Суд, по-перше, підтвердив свою юрисдикцію розглядати питання нематеріального характеру (такі як справедлива сатисфакція, обов'язкова сила судового рішення та обов'язок Уряду щодо співпраці) після того, як відповідна Держава перестала бути Високою Договірною Стороною Конвенції, і, по-друге, додатково роз'яснив застосування статті 41 у міждержавних справах (після рішень у справах «Кіпр проти Туреччини» (*Cyprus v. Turkey*)¹³¹ та «Грузія проти Росії (I)» (*Georgia v. Russia (I)*)¹³²).

(i) Суд роз'яснив, що припинення членства Договірної Сторони в Раді Європи не звільняє її від обов'язку співпрацювати з органами Конвенції, і що цей обов'язок продовжує діяти доти, доки Суд залишається компетентним розглядати заяви проти цієї Держави. Оскільки факти, що стали підставою для подання цієї міждержавної заяви, мали місце до 16 вересня 2022 року, Суд підтвердив, що він має юрисдикцію розглядати вимоги про справедливу сатисфакцію у цій справі. Він роз'яснив, що стаття 38 (обов'язок Держави-відповідача щодо співпраці), стаття 41 (справедлива

¹²⁹ «Грузія проти Росії» (II) (*Georgia v. Russia (II)*) (справедлива сатисфакція) [ВП], № 38263/08, 28 квітня 2023 року. Див. також статтю 46 (Обов'язкова сила рішень та їх виконання - Виконання судових рішень) та статтю 38 (Зобов'язання щодо створення всіх необхідних умов) нижче.

¹³⁰ «Грузія проти Росії (II)» (*Georgia v. Russia (II)*) [ВП], № 38263/08, 21 січня 2021 року.

¹³¹ «Кіпр проти Туреччини» (справедлива сатисфакція) (*Cyprus v. Turkey*) (Just Satisfaction)[ВП], № 25781/94, ЄСПЛ 2014.

¹³² «Грузія проти Росії» (II) (справедлива сатисфакція) (*Georgia v. Russia (I)*) (Just Satisfaction)), № 13255/07, 31 січня 2019 року.

сатисфакція) та стаття 46 (обов'язкова сила рішень та їх виконання) Конвенції, а також відповідні положення Регламенту Суду продовжують застосовуватися після того, як Держава-відповідач перестала бути Високою Договірною Стороною Конвенції.

(ii) Аналогічно, відповідно до пункту 1 статті 46 Конвенції, Російська Федерація повинна була виконувати рішення Суду, незважаючи на припинення свого членства в Раді Європи. Пункт 2 статті 46, що вимагає від Комітету міністрів створення ефективного механізму для виконання рішень Суду, також застосовується у справах проти Держави, яка перестала бути Високою Договірною Стороною.

(iii) Суд повторив принципи та методологію підрахунку та ідентифікації стверджуваних індивідуальних жертв порушення для цілей застосування статті 41 у міждержавній справі, як це було визначено у справі «Грузія проти Росії (I)» (справедлива сатисфакція)» (§§ 68-71, згадане вище). У зв'язку з цим Суд зазначив, що зобов'язання Високих Договірних Сторін щодо співпраці (стаття 38 Конвенції та правило 44А Регламенту Суду) поширюється на обидві сторони провадження: не лише на Уряд-відповідача, щодо якого в основному рішенні було встановлено існування адміністративної практики, яка порушує Конвенцію, але й на

Уряд-заявника, який, відповідно до правила 60 Регламенту Суду, повинен був обґрунтувати свої вимоги.

Зокрема, щодо справедливої сатисфакції за адміністративну практику розграбування або знищення приватної власності Суд наклав на Уряд-заявника сувору вимогу щодо надання додаткових доказів права власності або місця проживання стверджуваних безпосередніх жертв. Уряд-заявник подав перелік з 1 408 стверджуваних жертв адміністративної практики підпалів і грабежів будинків у «буферній зоні». Посилаючись на свою практику в індивідуальних заявах, Суд зазначив, що він розробив гнучкий підхід щодо доказів, які повинні надавати заявники, які стверджували, що втратили своє майно і житло в ситуаціях міжнародного або внутрішнього збройного конфлікту. Однак, якщо заявник не надав жодних доказів права власності на майно або місця проживання, його скарги будуть безуспішними. Так само і в цій міждержавній справі докази, надані Урядом-заявником, не дозволили Суду встановити, що будинки, які нібито були підпалені або розграбовані, дійсно належали особам, зазначеним у переліку, або були їхнім будинком чи житлом у розумінні статті 8. Відповідно, Суд постановив, що він не може винести рішення за статтею 41 в цьому аспекті.

Матеріальна шкода

Рішення у справі «Дж.Ай.Е.М. та інші проти Італії» (*G.I.E.M.S.r.l. and Others v. Italy*)¹³³ стосувалося елементів, які слід брати до уваги при оцінці розміру матеріальної шкоди, завданої конфіскацією майна в порушення статті 1 Першого протоколу.

Заявники - чотири компанії та одна фізична особа - скаржилися на автоматичну та повну конфіскацію незаконно забудованих земельних ділянок. У 2018 році Велика Палата встановила, що цей захід порушив статтю 1 Першого протоколу щодо всіх заявників; вона також встановила порушення статті 7 Конвенції щодо компаній, але не щодо фізичної особи; і, нарешті, порушення пункту 2 статті 6 щодо фізичної особи. Майно було

повернуто всім заявникам. У цьому рішенні, застосувавши порушення статті 1 Першого протоколу як єдину підставу для компенсації, Велика Палата присудила відшкодування матеріальної шкоди, зокрема, у зв'язку з неможливістю заявників користуватися своєю землею. Однак вона відмовила у компенсації за погіршення стану будівель, оскільки вони були зведені з порушенням адміністративних дозволів. Вона також відмовилася брати до уваги зниження вартості землі внаслідок обставин, які не мали причинно-наслідкового зв'язку з конфіскацією або виявленими порушеннями. Нарешті, Велика Палата присудила заявникам суми на відшкодування моральної шкоди та судових витрат.

Це рішення Великої Палати заслуговує на

¹³³ «Джі.Ай.Е.М. С.Р.Л. та інші проти Італії» (*G.I.E.M. S.r.l. and Others v. Italy*) [ВП] №№ 1828/06 та 2 інших, 12 липня 2023 року.

увагу, оскільки Суд роз'яснив відповідні фактори, які слід брати до уваги при визначенні розміру матеріальної шкоди, завданої конфіскацією майна в порушення статті 1 Першого протоколу. Суд почав з підтвердження свого усталеного підходу, згідно з яким заявник в принципі повинен надати докази наявності та розміру будь-якої матеріальної шкоди, а також довести, що існує причинно-наслідковий зв'язок між заявленою скаргою та виявленим порушенням (порушеннями).

Стосовно елементів, які необхідно враховувати для оцінки матеріальної шкоди в цьому контексті, то вони включають вартість землі та/або споруд до конфіскації, незалежно від того, чи могла земля бути забудована на той час, цільове використання майна під час конфіскації, можливість забудови земельної ділянки на той час, цільове використання майна згідно з відповідним законодавством та планами землекористування, тривалість неможливості використання земельної ділянки та втрату вартості, спричинену конфіскацією, а також, за необхідності, вирахування витрат на знесення незаконних споруд.

Суд спирався на своє рішення у справі «Суд Фонді С.р.л. та інші проти Італії» (справедлива сатисфакція) (*Sud Fondi S.r.l. and others v. Italy*) (*just satisfaction*)¹³⁴ підкресливши при цьому, що цю справу слід відрізнити у низці аспектів. Зокрема, характер порушень, про які йдеться, суттєво відрізняється: якщо у справі «Суд Фонді С.р.л. та інші проти Італії» (*Sud Fondi S.r.l. and others v. Italy*)¹³⁵, порушення статті 7 Конвенції та статті 1 Першого протоколу були

встановлені через відсутність правових підстав для конфіскації, що зробило її свавільною, то у цій справі порушення були переважно процесуальними, спричиненими виключно тим фактом, що компанії-заявники не були сторонами у відповідному провадженні.

У справі «Суд Фонді С.р.л. та інші» (справедлива сатисфакція), згаданій вище, Суд вирішив, що компенсація за неможливість користуватися землею повинна ґрунтуватися на ймовірній вартості землі на початок оскаржуваної ситуації. Шкода, заподіяна такою неможливістю за відповідний період, може бути компенсована сумою, що відповідає встановленим законом відсоткам, нарахованим за цей період, із застосуванням до вартості землі. Суд застосував такий підхід у цій справі.

Оцінюючи тривалість періоду, протягом якого майно після повернення було непридатним для використання, Суд взяв за відправну точку фактичну конфіскацію, а не будь-які попередні заходи вилучення, враховуючи, що лише конфіскація була визнана порушенням у рішенні по суті справи.

Таким чином, у кожній справі Суд з'ясував, чи можна будувати земельну ділянку, зазначаючи, що цей статус має значний вплив на вартість землі. Якщо будова земельної ділянки була можливою в дуже обмеженому обсязі, Суду необхідно було розглянути питання про те, чи могла вона бути продана, незважаючи на будь-яке будівництво на ній, яке не відповідає технічним умовам, передбаченим у дозволі на будівництво.

¹³⁴ «Суд Фонді С.р.л. та інші проти Італії» (справедлива сатисфакція) (*Sud Fondi srl and Others v. Italy*) (*just satisfaction*), № 75909/01, 10 травня 2012 року.

¹³⁵ «Суд Фонді С.р.л. та інші проти Італії» (*Sud Fondi srl and Others v. Italy*), № 75909/01, 20 січня 2009 року.

Обов'язкова сила рішень та їх виконання (стаття 46)

Виконання судових рішень

Рішення у справі «Грузія проти Росії (II)» (*Georgia v. Russia (II)*)¹³⁶ стосувалося справедливої сатисфакції у міждержавній справі, у якій Держава-відповідач припинила членство у Раді Європи.

У своєму основному рішенні¹³⁷ від 21 січня 2021 року Суд встановив, що в контексті збройного конфлікту між Грузією та Росією в серпні 2008 року з боку Росії мала місце низка адміністративних практик, які порушували статті 2, 3, 5 та 8 Конвенції, статтю 1 Першого протоколу та статтю 2 Протоколу № 4. Суд також постановив, що Росія не виконала своїх зобов'язань за статтею 38 Конвенції. Розгляд статті 41 було відкладено. Після цього Уряд-заявник подав свої вимоги щодо справедливої сатисфакції, а Уряд-відповідач не відреагував на запрошення Суду щодо надання своїх коментарів у відповідь. Тим часом, 16 березня 2022 року Російська Федерація припинила членство у Раді Європи, а 22 березня 2022 року Суду на пленарному засіданні ухвалив «Резолюцію Європейського суду з прав людини про наслідки припинення членства Російської Федерації в Раді Європи у світлі статті 58 Європейської конвенції про захист прав людини», в якій зазначено, що Російська Федерація перестане бути Стороною Конвенції 16 вересня 2022 року.

Суд постановив, що він має юрисдикцію розглядати вимоги Уряду-заявника про справедливую сатисфакцію, незважаючи на вищезгадане припинення членства Російської Федерації в Раді Європи, і що відмова Уряду-відповідача від співпраці не є перешкодою для їх розгляду. Він присудив Уряду-заявнику

одноразову компенсацію моральної шкоди за кожне порушення, встановлене в основному рішенні, за винятком щодо 1 408 стверджуваних жертв адміністративної практики підпалів та мародерства будинків у «буферній зоні».

Рішення Великої Палати варте уваги тим, що Суд підтвердив свою юрисдикцію розглядати питання нематеріального характеру (такі як справедлива сатисфакція, обов'язкова сила судового рішення та обов'язок Уряду щодо співпраці) після того, як відповідна Держава перестала бути Високою Договірною Стороною Конвенції.

(i) Суд роз'яснив, що припинення членства Договірної Сторони в Раді Європи не звільняє її від обов'язку співпрацювати з органами Конвенції, і що цей обов'язок продовжує діяти доти, доки Суд залишається компетентним розглядати заяви проти цієї Держави. Оскільки факти, що стали підставою для подання цієї міждержавної заяви, мали місце до 16 вересня 2022 року, Суд підтвердив, що він має юрисдикцію розглядати вимоги про справедливую сатисфакцію у цій справі. Він роз'яснив, що стаття 38 (обов'язок Держави-відповідача щодо співпраці), стаття 41 (справедлива сатисфакція) та стаття 46 (обов'язкова сила рішень та їх виконання) Конвенції, а також відповідні положення Регламенту Суду продовжують застосовуватися після того, як Держава-відповідач перестала бути Високою Договірною Стороною Конвенції.

(ii) Аналогічно, відповідно до пункту 1 статті 46 Конвенції, Російська Федерація повинна була виконувати рішення Суду,

¹³⁶ «Грузія проти Росії» (II) (справедлива сатисфакція) (*Georgia v. Russia (II) (just satisfaction)*) [ВП], № 38263/08, 28 квітня 2023 року. Див. також статтю 41 (Справедлива сатисфакція - Моральна шкода), викладена вище, та статтю 38 (Зобов'язання щодо створення всіх необхідних умов) нижче.

¹³⁷ «Грузія проти Росії (II)» (*Georgia v. Russia (II)*) [ВП], № 38263/08, 21 січня 2021 року.

незважаючи на припинення свого членства в Раді Європи. Пункт 2 статті 46, який вимагає встановлення Комітетом міністрів ефективного механізму виконання рішень

Суду, також застосовується у справах проти Держави, яка перестала бути Високою Договірною Стороною.

Інші положення Конвенції

Відступ від зобов'язань під час надзвичайної ситуації (стаття 15)

Рішення у справі «Юксель Ялчинкая проти Туреччини» (*Yüksel Yalçınkaya v. Türkiye*)¹³⁸ стосувалося засудження за членство в терористичній організації на підставі використання програми для обміну зашифрованими повідомленнями.

Заявник був засуджений за членство в озброєній терористичній організації («FETÖ/PDY»)¹³⁹, яка, на думку національних органів влади, стояла за спробою державного перевороту в 2016 році. Обвинувальний вирок ґрунтувався, головним чином, на використанні ним програми для обміну зашифрованими повідомленнями «ByLock», яка, як встановили національні суди, була розроблена виключно для використання членами FETÖ/PDY.

У Суді заявник скаржився переважно за статтями 6, 7 та 11. Велика Палата (відступлення юрисдикції) встановила порушення статті 7 через непередбачуване тлумачення національними судами національного законодавства, яке поклало об'єктивну відповідальність за просте використання «ByLock». Вона також встановила порушення пункту 1 статті 6 у зв'язку з тим, що національні суди не забезпечили належних гарантій, які б дозволили заявнику ефективно оскаржити ключові докази (електронні дані), розглянути ключові питання, що лежать в основі справи, і надати достатні підстави для цього. На думку Великої Палати, також мало місце порушення статті 11, оскільки національні суди позбавили заявника мінімального захисту від свавілля та розширили обсяг відповідного

правопорушення, поклавшись на його членство у профспілці та асоціації (нібито пов'язаній з FETÖ/PDY), які на той час діяли на законних підставах.

Рішення Великої Палати заслуговує на увагу тим, що Суд підтвердив і роз'яснив застосування гарантій, закріплених у статті 7 та в пункті 1 статті 6, стосовно двох специфічних особливостей цієї справи: по-перше, унікальних викликів, з якими зіткнулися національні органи влади у боротьбі з тероризмом у його прихованих, нетипових формах і після спроби військового перевороту; і, по-друге, використання великого обсягу зашифрованих електронних даних, що зберігалися на сервері інтернет-застосунку для комунікації.

Суд розглянув питання про те, чи може оскаржуване недотримання вимог справедливого судового розгляду бути виправдане відступом Туреччини від статті 15 (у зв'язку зі спробою державного перевороту). У зв'язку з цим Суд підкреслив, що такий відступ, навіть якщо він є виправданим, не звільняє Державу від зобов'язання поважати верховенство права («Пішкін проти Туреччини» (*Pişkin v. Turkey*)¹⁴⁰), а також не надає їм повної свободи дій на поведінку, яка може призвести до довільних наслідків для окремих осіб. Відповідно, при визначенні того, чи був захід, що відступає від принципу верховенства права, суворо необхідним у зв'язку з гостротою ситуації, Суд також досліджує, чи були надані адекватні гарантії проти зловживань і чи не підриває цей захід верховенство права. У цій справі не було

¹³⁸ *Юксель Ялчинкая проти Туреччини» (Yüksel Yalçınkaya v. Türkiye)* [ВП], № 15669/20, 26 вересня 2023 року. Див. також статтю 7 (Ніякого покарання без закону) та пункт 1 статті 6 (Справедливість розгляду справи) вище.

¹³⁹ «Фетхуллахистська терористична організація/паралельна державна структура».

¹⁴⁰ «Пішкін проти Туреччини» (*Pişkin v. Turkey*), № 33399/18, § 153, 15 грудня 2020 року.

встановлено достатнього зв'язку між вищезазначеними питаннями справедливого судового розгляду та спеціальними заходами,

вжитими під час надзвичайного стану. Тому Суд встановив порушення пункту 1 статті 6 Конвенції.

Зобов'язання щодо створення всіх необхідних умов (стаття 38)

Рішення у справі «Грузія проти Росії (II)» (*Georgia v. Russia (II)*)¹⁴¹ стосувалося справедливої сатисфакції у міждержавній справі, де Держава-відповідач припинила членство у Раді Європи.

У своєму основному рішенні¹⁴² від 21 січня 2021 року Суд встановив, що в контексті збройного конфлікту між Грузією та Росією в серпні 2008 року з боку Російської Федерації мала місце низка адміністративних практик, які порушували статті 2, 3, 5 та 8 Конвенції, статтю 1 Першого протоколу та статтю 2 Протоколу № 4. Суд також постановив, що Росія не виконала своїх зобов'язань за статтею 38 Конвенції. Розгляд статті 41 було відкладено. Після цього Уряд-заявник подав свої вимоги щодо справедливої сатисфакції, а Уряд-відповідач не відреагував на запрошення Суду щодо надання своїх коментарів у відповідь. Тим часом, 16 березня 2022 року Російська Федерація припинила членство у Раді Європи, а 22 березня 2022 року Суд на пленарному засіданні ухвалив «Резолюцію Європейського суду з прав людини про наслідки припинення членства Російської Федерації в Раді Європи у світлі статті 58 Європейської конвенції про захист прав людини», в якій зазначено, що Російська Федерація перестане бути Стороною Конвенції 16 вересня 2022 року.

Суд постановив, що він має юрисдикцію розглядати вимоги Уряду-заявника про справедливую сатисфакцію, незважаючи на вищезгадане припинення членства Російської Федерації в Раді Європи, і що відмова Уряду-

відповідача від співпраці не є перешкодою для їх розгляду. Він присудив Уряду-заявнику одноразову компенсацію моральної шкоди за кожне порушення, встановлене в основному рішенні, за винятком 1 408 передбачуваних жертв адміністративної практики підпалів і мародерства будинків у «буферній зоні».

Рішення Великої Палати варте уваги тим, що Суд підтвердив свою юрисдикцію розглядати питання нематеріального характеру (такі як справедлива сатисфакція, обов'язкова сила судового рішення та обов'язок Уряду щодо співпраці) після того, як відповідна Держава перестала бути Високою Договірною Стороною Конвенції. Суд роз'яснив, що припинення членства Договірної Сторони в Раді Європи не звільняє її від обов'язку співпрацювати з органами Конвенції, і що цей обов'язок продовжує діяти доти, доки Суд залишається компетентним розглядати заяви проти цієї Держави. Оскільки факти, що стали підставою для подання цієї міждержавної заяви, мали місце до 16 вересня 2022 року, Суд підтвердив, що він має юрисдикцію розглядати вимоги про справедливую сатисфакцію у цій справі. Він роз'яснив, що стаття 38 (обов'язок Держави-відповідача щодо співпраці), стаття 41 (справедлива сатисфакція) та стаття 46 (обов'язкова сила рішень та їх виконання) Конвенції, а також відповідні положення Регламенту Суду продовжують застосовуватися після того, як Держава-відповідач перестала бути Високою Договірною Стороною Конвенції.

¹⁴¹ «Грузія проти Росії» (II) (справедлива сатисфакція) (*Georgia v. Russia (II) (just satisfaction)*) [ВП], № 38263/08, 28 квітня 2023 року. Див. також статтю 41 (Справедлива сатисфакція - Моральна шкода), викладена вище, та статтю 46 (Обов'язкова сила рішень та їх виконання) нижче.

¹⁴² «Грузія проти Росії (II)» (*Georgia v. Russia (II)*) [ВП], № 38263/08, 21 січня 2021 року.

Юрисдикція Суду (стаття 32)

Рішення у справі «Гросам проти Чеської Республіки» (*Grosam v. the Czech Republic*)¹⁴³ стосувалося розмежування між скаргами та другорядними аргументами і, як наслідок, обмеження здатності Суду перекваліфікувати скаргу.

Дисциплінарна палата Вищого Адміністративного Суду визнала заявника винним у вчиненні проступку і наклала на нього штраф.

У своїй заяві до Суду він скаржився за пунктом 1 статті 6 на несправедливість дисциплінарного провадження. Він також скаржився за статтею 2 Протоколу №7 до Конвенції на те, що національне законодавство виключає можливість оскарження рішень дисциплінарної палати Вищого Адміністративного Суду. Після того, як Державі-відповідачу було повідомлено про справу, Палата Суду за власною ініціативою запропонувала сторонам подати додаткові зауваження відповідно до пункту 1 статті 6 щодо того, чи відповідає дисциплінарна палата, з огляду на її склад, вимогам «суду, встановленого законом» у значенні цього положення. У своїх зауваженнях від 5 листопада 2015 року заявник стверджував, що не відповідає. У своєму рішенні Палата Суду перекваліфікувала скаргу за статтею 2 Протоколу № 7 як таку, що підлягає розгляду за пунктом 1 статті 6, і встановила порушення цього положення: дисциплінарна палата не відповідала вимогам незалежного та безстороннього суду і, крім того, не було необхідності розглядати прийнятність/суть решти скарг у розумінні пункту 1 статті 6 (справедливість дисциплінарного провадження).

Велика Палата не погодилася із зазначеним, вирішивши, що аргументи заявника за статтею 2 Протоколу №7 до Конвенції не можна тлумачити як скаргу на те, що дисциплінарна палата не була незалежним і безстороннім судом у розумінні пункту 1 статті 6. Заявник не порушував таку скаргу у своїй заяві, а лише згодом зазначив про це у своїх зауваженнях до Палати, після направлення нею повідомлення про заяву

Уряду-відповідачу. Тому Велика Палата визнала цю нову скаргу неприйнятною з огляду на те, що вона була подана більш ніж через шість місяців після завершення дисциплінарного провадження щодо заявника (у 2012 році). Продовжуючи розгляд решти скарг у рамках зазначеної справи, Велика Палата відхилила скарги за пунктом 1 статті 6 (справедливість дисциплінарного провадження) як явно необґрунтовані і, погодившись з Палатою, що пункт 1 статті 6 підлягає застосуванню відповідно до її цивільного, а не кримінального аспекту, відхилила як несумісну *ratione materiae* з положеннями Конвенції скаргу за статтею 2 Протоколу №7 до Конвенції (поняття «кримінальне правопорушення», що використовується в цьому положенні, відповідає поняттю «обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення» в пункті 1 статті 6).

Рішення Великої Палати заслуговує на увагу, оскільки Суд, що виступає як експерт у питаннях юридичної кваліфікації фактів справи, підтвердив і роз'яснив межі своїх повноважень щодо перекваліфікації скарг заявника і, таким чином, забезпечив, щоб обсяг справи не виходив за межі скарг, що містяться в заяві.

Суд повторив, що він може засновувати своє рішення лише на «оскаржуваних» фактах, які повинні розглядатися у світлі правових аргументів, що їх обґрунтовують, і навпаки, ці два елементи скарги є взаємопов'язаними («*Радомілія та інші проти Хорватії*» (*Radomilja and Others v. Croatia*)¹⁴⁴). Спираючись на свій підхід у контексті вичерпання національних засобів правового захисту, Суд підкреслив, що «очевидності» порушення Конвенції з фактів справи або поданих заявником документів недостатньо. Замість цього заявники повинні були подати скаргу на те, що певна дія або бездіяльність призвела до порушення прав, викладених у Конвенції або протоколах до неї, у спосіб, який не повинен залишати Суду сумнівів щодо того, чи була подана певна скарга чи ні («*Фарзалієв проти*

¹⁴³ «Гросам проти Чеської Республіки» (*Grosam v. the Czech Republic*) [ВП], № 19750/13, 1 червня 2023 року. Див. також статтю 34 (Індивідуальні заяви) вище.

¹⁴⁴ «Радомілія та інші проти Хорватії» (*Radomilja and Others v. Croatia*) [ВП], №№ 37685/10 і 22768/12, 20 березня 2018 року.

Азербайджану» (*Farzaliyev v. Azerbaijan*¹⁴⁵). Посилаючись на аналогічну позицію Міжнародного Суду ООН (МС ООН - порівняйте рішення у справах «Ядерні випробування (Австралія проти Франції)» (*Nuclear Tests (Australia v. France)*¹⁴⁶ та «Спір щодо статусу та використання вод річки Сілала (Чилі проти Болівії)» (*Dispute over the Status and Use of the Waters of the Silala (Chile v. Bolivia)*¹⁴⁷), Суд підкреслив, що він не має повноважень підміняти собою заявника та формулювати нові скарги лише на підставі висунутих аргументів та фактів. Знову ж таки, спираючись на рішення Міжнародного Суду ООН у справі про ядерні випробування, Суд пояснив, що необхідно розрізняти скарги (тобто аргументи, що вказують на причину або факт, що є підставою для стверджуваних порушень Конвенції) і другорядні аргументи.

На цій підставі Суд розглянув питання про те, чи може скарга заявника за статтею 2 Протоколу № 7, сформульована в його заяві, розглядатися відповідно до пункту 1 статті 6 (як скарга на незалежний і безсторонній суд), як це зробила Палата після перекваліфікації її під дію цього положення. У своїй заяві заявник не стверджував, що включення до складу дисциплінарної палати членів, які не були професійними суддями, тягне за собою порушення статті 2 Протоколу № 7. Скоріше, він стверджував, що цей орган не може розглядатися як «найвищий суд» у значенні пункту 2 цього положення, оскільки його непрофесійні члени не підпадають під ті ж вимоги щодо компетентності та незалежності, що й судді. Таким чином, цей аргумент був спрямований лише на виключення застосування винятку, передбаченого пунктом 2 статті 2 Протоколу № 7, згідно з яким право на апеляційне оскарження не застосовується, якщо обвинувачений був засуджений у першій інстанції судом вищої інстанції. Крім того, заявник підкреслив, що склад дисциплінарної палати був нетиповим для вищих судових установ Чеської Республіки, які зазвичай не залучають

народних засідателів (їх участь є поширеною в деяких судах першої інстанції). Коротко кажучи, він не стверджував, що дисциплінарна палата не була «судом», а лише те, що вона не була «найвищим судом».

На думку Суду, це був другорядний аргумент, який не можна прирівнювати до скарги: адже заявник не стверджував, що склад дисциплінарної палати є причиною або фактом, що становить порушення статті 2 Протоколу № 7. Таким чином, його аргумент не можна тлумачити як скаргу на те, що дисциплінарна палата не була незалежним і безстороннім судом у значенні пункту 1 статті 6. Якщо заявник бажав на цьому етапі поскаржитися на порушення гарантій, викладених у пункті 1 статті 6, він повинен був чітко зазначити про це у своїй заяві, тим більше, що сфера застосування статті 6 є дуже широкою і скарги за цим положенням повинні містити всі аспекти, необхідні для того, щоб Суд визначив питання, яке він повинен розглянути («*Рамос Нунеш де Карвальо е Са проти Португалії*» (*Ramos Nunes de Carvalho e Sá v. Portugal*)¹⁴⁸). Хоча заявник сформулював таку скаргу у своїх зауваженнях до Палати, це була нова скарга: оскільки вона стосувалася окремих вимог, що випливають з пункту 1 статті 6, вона не могла розглядатися як така, що стосується конкретного аспекту його первинної скарги за статтею 2 Протоколу № 7.

Відповідно, порушивши питання щодо дотримання вимоги «суду, встановленого законом» за пунктом 1 статті 6, Палата з власної ініціативи розширила рамки справи за межі тих, на які первісно послався заявник у своїй заяві. Тим самим вона перевищила повноваження, надані Суду статтями 32 і 34 Конвенції.

■ Ухвала у справі «Півкіна та інші проти Росії» (*Pivkina and Others v. Russia*)¹⁴⁹ стосувалася часової юрисдикції Суду, головним чином, щодо дій або бездіяльності, які охоплюють період після дати, коли

¹⁴⁵ «*Фарзалієв проти Азербайджану*» (*Farzaliyev v. Azerbaijan*), № 29620/07, 28 березня 2020 року.

¹⁴⁶ «*Ядерні випробування (Австралія проти Франції)*» (*Nuclear Tests (Australia v. France)*), рішення від 20 грудня 1974 року, *Доповіді МС ООН* 1974, с. 253.

¹⁴⁷ «*Спір щодо статусу та використання вод річки Сілала (Чилі проти Болівії)*» (*Dispute over the Status and Use of the Waters of the Silala (Chile v. Bolivia)*), рішення МС ООН від 1 грудня 2022 року.

¹⁴⁸ «*Рамос Нунеш де Карвальо е Са проти Португалії*» (*Ramos Nunes de Carvalho e Sá v. Portugal*) [ВП], №№ 55391/13 та 2 інших, § 104, 6 листопада 2018 року.

¹⁴⁹ «*Півкіна та інші проти Росії*» (*Pivkina and Others v. Russia*) (ухв.), №№ 2134/23 та 6 інших, 6 червня 2023 року. Див. також підпункт «а» пункту 3 статті 35 (Юрисдикція *ratione temporis* та Юрисдикція *ratione personae*) вище.

Держава-відповідач перестала бути учасницею Конвенції.

16 березня 2022 року Російська Федерація припинила членство в Раді Європи. Невдовзі після цього Суд, засідаючи у форматі пленарних засідань, прийняв *Постанову*, в якій зазначалося, що Російська Федерація перестане бути Високою Договірною Стороною Конвенції 16 вересня 2022 року («дата припинення»). Заяви у цій справі стосувалися різних фактичних сценаріїв, в яких стверджувалося про порушення різних положень Конвенції. Деякі факти мали місце до дати припинення, деякі - після неї, а деякі охоплювали період після дати припинення. Суд підтвердив свою юрисдикцію щодо розгляду справ, в яких усі дії та судові рішення, що призвели до стверджуваних порушень Конвенції, мали місце до дати припинення¹⁵⁰. Суд також відхилив скарги як несумісні *ratione personae* з положеннями Конвенції, якщо і дія, що призвела до порушення, і судові оскарження заявником мали місце після дати припинення. Що стосується справи, де факти охоплювали період до дати припинення, Суд встановив,

що деякі скарги підпадають під його часову юрисдикцію, і повідомив про це Уряд-відповідач. Решту скарг було відхилено як несумісні *ratione temporis* з пунктом 3 статті 35 Конвенції.

Федеральний закон Росії № 43-ФЗ від 28 лютого 2023 року передбачав, що Конвенція вважається такою, що втратила чинність для Російської Федерації з 16 березня 2022 року (а не з дати припинення). Суд, однак, підкреслив, що його здатність визначати власну юрисдикцію має важливе значення для системи захисту, передбаченої Конвенцією. Приєднавшись до Конвенції, Високі Договірні Сторони взяли на себе зобов'язання дотримуватися не лише її матеріальних, але й процесуальних положень, включаючи статтю 32, яка надає Суду виключні повноваження у справах щодо його юрисдикції. Таким чином, юрисдикція Суду не може залежати від подій, що не стосуються його власної діяльності, таких як національне законодавство, яке намагається вплинути на його юрисдикцію або обмежити її у справах, що перебувають на розгляді, як, наприклад, вищезгадане російське законодавство.

Припинення членства в Раді Європи (стаття 58)

Рішення у справі «*Федотова та інші проти Росії*» (*Fedotova and Others v. Russia*)¹⁵¹ варте уваги тим, що Суд вперше визначив свою юрисдикцію розглядати справу проти Росії після того, як вона перестала бути учасницею Конвенції. Посилаючись на формулювання статті 58 (§§ 2 і 3), Суд підтвердив, що Держава, яка перестала бути Стороною Конвенції в силу того, що вона припинила членство у Раді Європи, не звільняється від своїх зобов'язань за Конвенцією щодо будь-якої дії, вчиненої цією Державою до дати, коли вона припинила бути Стороною Конвенції. Таким чином, Суд підтвердив своє

тлумачення цього положення, викладене у своїй Резолюції щодо Росії¹⁵², ухваленій після пленарного засідання. У цій справі факти, що стали підставою для стверджуваних порушень Конвенції, мали місце до 16 вересня 2022 року, коли Росія припинила бути Стороною Конвенції. Оскільки заяви були подані до Суду у 2010 та 2014 роках, Суд мав юрисдикцію розглядати їх. Зрештою Суд визнав порушення статті 8 на тій підставі, що Держава-відповідач не виконала свого позитивного зобов'язання щодо забезпечення належного визнання та захисту заявників, які були одностатевими парами.

¹⁵⁰ «*Федотова та інші проти Росії*» (*Fedotova and Others v. Russia*) [ВП], №№ 40792/10 та 2 інших, 17 січня 2023 року.

¹⁵¹ «*Федотова та інші проти Росії*» (*Fedotova and Others v. Russia*) [ВП], №№ 40792/10 та 2 інших, 17 січня 2023 року. Див. також статтю 8 (Позитивні зобов'язання) вище.

¹⁵² Резолюція Європейського суду з прав людини щодо наслідків припинення членства Російської Федерації в Раді Європи у світлі статті 58 Європейської конвенції про захист прав людини, прийнята 22 березня 2022 року.

Міждержавні справи (стаття 33)

Ухвала у справі «Україна та Нідерланди проти Росії» (*Ukraine and the Netherlands v. Russia*)¹⁵³ стосувалася виключення з юрисдикції в контексті активної фази бойових дій, а також доречності не внутрішньодержавних засобів правового захисту в міждержавній справі для цілей правила шестимісячного строку. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-222889>

У своїх двох міждержавних заявах Уряд України стверджував, що адміністративна практика Росії призвела до численних порушень Конвенції на територіях східної України, що перебувають під контролем сепаратистів. Міждержавна заява, подана Урядом Нідерландів, стосувалася збиття літака рейсу МН17. У своїй ухвалі Велика Палата постановила, що з 11 травня 2014 року Росія здійснювала ефективний контроль над усіма територіями, які перебували під контролем сепаратистів, і що оскаржувані факти підпадають під територіальну юрисдикцію (*ratione loci*) Росії в розумінні статті 1, за винятком скарги Уряду України на бомбардування та обстріли територій, які не перебували під контролем сепаратистів. Питання про те, чи підпадала остання скарга під персональну юрисдикцію Росії (влада і контроль посередника Держави), було долучено до розгляду справи по суті. Велика Палата підтвердила свою юрисдикцію за фактором *ratione materiae* щодо розгляду скарг, що стосуються збройного конфлікту. Вона відхилила подальші попередні

заперечення Держави-відповідача (стверджувана відсутність «вимог обґрунтованості заяви» (стаття 33), невичерпання національних засобів правового захисту та недотримання шестимісячного строку) та оголосила прийнятними: скарги Уряду Нідерландів за матеріальними та процесуальними аспектами статей 2, 3 та 13 щодо збиття літака рейсу МН17, та скарги Уряду України щодо стверджуваної адміністративної практики, яка суперечить статтям 2 та 3, пункту 2 статті 4 та статтям 5, 8, 9 і 10 Конвенції та статтям 1 і 2 Першого протоколу, статті 2 Протоколу № 4 і статті 14 Конвенції в поєднанні зі статтями 2 і 3, пунктом 2 статті 4, статтями 5, 9 і 10 Конвенції та статтями 1 і 2 Першого протоколу¹⁵⁴.

Ухвала Великої Палати варта уваги за декількома аспектами. По-перше, Суд роз'яснив, яким чином слід тлумачити виключення з юрисдикції «воєнних операцій, проведених під час активної фази бойових дій», відповідно до принципу, викладеного у справі «Грузія проти Росії (II)».

(*Georgia v. Russia (II)*)¹⁵⁵. По-друге, у справі про збиття літака рейсу МН17 Суд розглянув ефективність національних засобів правового захисту, беручи до уваги важливий політичний аспект цієї справи. По-третє, Суд роз'яснив, у новому та винятковому контексті цієї скарги, як взаємозв'язок між правилом шестимісячного строку та вичерпанням «національних» засобів юридичного захисту, закріпленим у пункті 1 статті 35, має бути перенесено на потенційні засоби правового

¹⁵³ «Україна та Нідерланди проти Росії» (*Ukraine and the Netherlands v. Russia*) (ухв.) [ВП], №№ 8019/16 та 2 інших, прийнята 30 листопада 2022 року та винесена 25 січня 2023 року. Див. також статтю 1 (Юрисдикція Держав), пункт 1 статті 35 (Вичерпання національних засобів правового захисту), а також пункт 1 статті 35 (Чотиримісячний строк) вище.

¹⁵⁴ Велика Палата визнала неприйнятними наступні скарги Уряду України: індивідуальні скарги щодо стверджуваного викрадення трьох груп дітей та супроводжуючих їх дорослих осіб (невичерпання національних засобів юридичного захисту); скарги на адміністративну практику, що порушує статтю 11 (відсутність достатніх доказів *prima facie* повторності дій) та статтю 3 Першого протоколу (президентські вибори не підпадають під дію цього положення).

¹⁵⁵ «Грузія проти Росії (II)» (*Georgia v. Russia (II)*) [ВП], № 38263/08, 21 січня 2021 року.

захисту за межами Держави-відповідача або на шляхи, які самі Держави, можливо, захочуть використати на міжнародному рівні до подання міждержавної справи до цього Суду, особливо коли від самого початку немає ясності щодо обставин стверджуваного порушення Конвенції та ідентичності Держави, яка, як стверджується, несе за нього відповідальність.

(i) Велика Палата послалася на своє рішення у справі «Грузія проти Росії (II)» (*Georgia v. Russia (II)*) (згадана вище), згідно з яким перше питання, яке необхідно вирішити у справах, що стосуються збройного конфлікту, полягає в тому, чи стосуються скарги «воєнних операцій, проведених під час активної фази бойових дій». У цій справі на це питання було надано ствердну відповідь, і, як наслідок, скарги по суті на події, що стосуються «активної фази бойових дій», вийшли за межі «юрисдикції» Держави-відповідача для цілей статті 1, в той час як обов'язок розслідувати смерті, що сталися, залишився. Водночас, у цій справі мала місце окрема, єдина, безперервна п'ятиденна фаза інтенсивних бойових дій. Таким чином, Суд зміг відокремити скарги, які він визначив як такі, що стосуються «воєнних операцій, проведених під час активної фази бойових дій», в сенсі «збройного протистояння і бойових дій між ворожими воєнними силами, які прагнуть встановити контроль над територією в умовах хаосу». Передбачувані напади, що підпадають під цей виняток, охоплювали «бомбардування, артилерійські обстріли та артилерійський вогонь». У цій ухвалі Велика Палата роз'яснила, що рішення у справі «Грузія проти Росії (II)» (*Georgia v. Russia (II)*) не може розглядатися як підстава для повного виключення з-під юрисдикції держави за статтею 1 певної тимчасової фази міжнародного збройного конфлікту: адже в цій справі Суд встановив наявність юрисдикції щодо затримання цивільних осіб і військовополонених та поводження з ними навіть під час «п'ятиденної війни». Таким чином, Держава може мати екстериторіальну юрисдикцію щодо скарг, які стосуються подій, що відбулися під час активних бойових дій. На відміну від вищезгаданої справи, переважна більшість скарг, висунутих у цій справі (за винятком тих, що стосуються збиття літака рейсу МН17 та артилерійських обстрілів), стосувалися подій, не пов'язаних з

військовими діями, що відбувалися на території, яка перебуває під контролем сепаратистів, і тому вони не могли бути виключені з територіальної юрисдикції Росії на підставі цього винятку.

Що стосується збиття літака рейсу МН17, яке відбулося в контексті активних бойових дій між двома протиборчими силами, Суд заявив, що було б абсолютно неточно посилатися на будь-який «контекст хаосу» в цьому зв'язку. Він відзначив виняткову і кропітку роботу міжнародної Спільної слідчої групи (ССГ), яка змогла прорватися крізь «туман війни» і з'ясувати особливі обставини цього інциденту. Суд також зазначив, що хаос, який може існувати на землі, коли велика кількість наступаючих сил намагається взяти під контроль територію під прикриттям шквального артилерійського вогню, не є неминучим у контексті застосування ракет класу «земля-повітря», які використовувалися для атаки конкретних цілей у повітрі. Крім того, не було жодних доказів бойових дій за встановлення контролю над територіями, що мають безпосереднє відношення до місця запуску ракет або місця їх падіння, які перебувають під контролем сепаратистів, а отже, в межах територіальної юрисдикції Росії. Таким чином, юрисдикція Росії щодо цього інциденту не може бути виключена на підставі виключення «активної фази бойових дій».

Стосовно скарги Уряду України на бомбардування та обстріли, то жертви перебували за межами територій, контрольованих сепаратистами, і ці скарги були виключені з територіальної юрисдикції Росії. Велика Палата приєдналася до розгляду справи по суті щодо питання про те, чи була ця скарга також виключена з персональної юрисдикції Росії (з огляду на повноваження або контроль посередника Держави) на підставі вищезазначеного винятку, встановленого у справі «Грузія проти Росії (II)» (*Georgia v. Russia (II)*) (згадана вище).

(ii) Суд повторив, що вимога вичерпання засобів правового захисту застосовується до міждержавних заяв про порушення, від яких, як стверджується, постраждали окремі особи («Україна проти Росії (щодо Криму)» (*Ukraine v. Russia (re*

Crimea)¹⁵⁶). Оцінюючи ефективність національних засобів правового захисту в цьому контексті, Суд зважав на наявність спору щодо фактів, які лежать в основі справи. Наприклад, щодо викрадення та переміщення до Росії трьох груп дітей, про які стверджував Уряд України, російські слідчі органи оскаржували не основні факти (а саме, перетин кордону), а лише насильницький характер переміщення. Таким чином, Суд дійшов висновку, що російська влада повинна була надати можливість Уряду України розслідувати свої твердження та зібрані ними докази, зокрема, в контексті судового оскарження. На противагу цьому, що стосується збиття літака рейсу МН17, то на цю скаргу Уряд-відповідач послідовно відповідав категоричним запереченням будь-якої причетності до цього злочину. В останньому контексті Суд також підкреслив політичний вимір справи, оскільки не був впевнений в ефективності національних засобів правового захисту у випадку, коли представники Держави були причетні до скоєння злочину, особливо такого, що був засуджений Радою Безпеки Організації Об'єднаних Націй. У зв'язку з цим Суд послався на свій висновок про порушення процесуального аспекту статті 2 у справі «*Картер проти Росії*» (*Carter v. Russia*)¹⁵⁷, яка стосувалася гучного отруєння російського дисидента за кордоном посередниками Держави. У цій справі Суд вказав на формальну неспроможність російської влади розпочати розслідування твердження про причетність російських громадян до збиття літака рейсу МН17. Дійсно, російська влада неодноразово зверталася до родичів жертв і мала широкі правові можливості розпочати таке розслідування, навіть за відсутності конкретного запиту.

(iii) Оскільки в Росії не було ефективних засобів правового захисту, доступних для родичів жертв літака рейсу МН17, початком перебігу шестимісячного строку була б дата самого інциденту (17 липня 2014 року). Суд, однак, підкреслив новий фактичний характер цієї справи: по-перше, ідентичність Держави, яка, як стверджується, несе відповідальність за порушення Конвенції, не була очевидною з дати самого

інциденту (з огляду на відсутність ясності щодо осіб злочинців, використаної зброї та ступеня контролю будь-якої Держави над відповідною територією, а також заперечення Росією будь-якої причетності); по-друге, кримінальне розслідування, проведене владою Нідерландів за сприяння ССГ, не може розглядатися як «національний» засіб правового захисту щодо скарг, поданих проти Росії. Таким чином, Суд розглянув значення останнього розслідування, а також застосованих міжнародно-правових засобів захисту для цілей дотримання шестимісячного строку в міждержавному контексті та у виняткових обставинах цієї справи. Суд особливо враховував інтереси правосуддя та цілі пункту 1 статті 35. З одного боку, це положення не можна тлумачити як таке, що вимагає від Держави-заявника звернення до Суду зі своєю скаргою до того, як вона обґрунтовано переконається в тому, що мало місце передбачуване порушення Конвенції іншою Державою, і до того, як ця Держава буде ідентифікована з достатньою мірою визначеності. З іншого боку, було б дійсно несправедливо і суперечило б меті пункту 1 статті 35, якби наслідком розумного очікування відповідних висновків незалежного, невідкладного та ефективного кримінального розслідування з метою надання допомоги Суду в його власній оцінці скарг було б порушення строків подання цих скарг. З огляду на це, Суд дійшов висновку, що було б помилковим ігнорувати слідчі дії, вжиті в Нідерландах і в контексті діяльності ССГ, які якраз і дозволили з'ясувати відповідні факти, тим більше, що в Державі-відповідачі не було проведено жодного розслідування. Крім того, оскільки ці слідчі дії здійснювалися невідкладно, регулярно і ретельно, не можна стверджувати, що затримка з передачею скарг до цього Суду була такою, що ускладнила б з'ясування відповідних фактів, що зробило б справедливий розгляд тверджень майже неможливим. Іншими словами, мету встановлення строку, встановленого пунктом 1 статті 35, не було порушено подачею заяви через шість років після збиття літака.

Суд також визнав значення засобів правового захисту, передбачених

¹⁵⁶ «Україна проти Росії» (щодо Криму) (*Ukraine v. Russia (re Crimea)*) (ухв.) [ВП], №№ 20958/14 та 38334/18, 16 грудня 2020 року.

¹⁵⁷ «Картер проти Росії» (*Carter v. Russia*), № 20914/07, 21 вересня 2021 року.

міжнародним правом, у міждержавних спорах, особливо коли стверджується, що відповідальність несе сама Держава на найвищому рівні влади. Хоча такі засоби захисту не згадуються в пункті 1 статті 35 і, як наслідок, перебіг строку, передбаченого цією статтею, не пов'язаний з їх використанням, Суд вже визнав, що за певних обставин може бути доречним враховувати такі засоби захисту при оцінці того, чи було дотримано зобов'язання ретельності, покладене на

заявників («Варнава та інші проти Туреччини» (*Varnava and Others v. Turkey*)¹⁵⁸. Таким чином, Уряд Нідерландів із законною метою дослідив можливість проведення перемовин з Росією, які завершилися у 2020 році. У підсумку, зважаючи на виняткові обставини справи, скарги були подані вчасно. Суд підтвердив, що, на відміну від вимоги про вичерпання засобів правового захисту, до скарг на адміністративні практики застосовується шестимісячний строк.

КОНСУЛЬТАТИВНІ ВИСНОВКИ (СТАТТЯ 1 ПРОТОКОЛУ № 16)

У відповідь на запит Верховного Суду Фінляндії від 13 квітня 2023 року Суд ухвалив консультативний висновок¹⁵⁹. Він стосувався процесуального статусу та прав біологічних батьків у провадженні щодо усиновлення повнолітньої особи.

Див. також статтю 8 (Приватне життя) вище.

У відповідь на запит, поданий Державною радою Бельгії, 14 грудня 2023 року Суд ухвалив консультативний висновок¹⁶⁰, який стосувався питання про те, чи може особі бути відмовлено в дозволі працювати охоронцем або поліцейським через її близькість або належність до релігійної течії, яку національні органи влади вважають небезпечною. Див. також статтю 9 (Релігія чи переконання) нижче.

Регламент Суду

¹⁵⁸ «Варнава та інші проти Туреччини» (*Varnava and Others v. Turkey*) [ВП], №№ 16064/90 та 8 інших, § 170, ЄСПЛ 2009.

¹⁵⁹ Консультативний висновок щодо процесуального статусу та прав біологічних батьків у провадженні про усиновлення повнолітньої особи [ВП], заява №. P16-2022-001, Верховний Суд Фінляндії, 13 квітня 2023 року.

¹⁶⁰ Консультативний висновок щодо того, чи може особі бути відмовлено в посаді охоронця чи поліцейського через близькість або належність до релігійної течії [ВП], № P16-2023-001, Державна рада Бельгії, 14 грудня 2023 року.

Рішення у справі «Светова та інші проти Росії» (*Svetova and Others v. Russia*)¹⁶¹ стосувалося наслідків неучасті Держави в судовому розгляді після того, як вона перестала бути Стороною Конвенції.

Журналісти-заявники скаржилися на необґрунтований обшук їхнього будинку та невибіркоче вилучення особистих речей, включаючи електронні пристрої зберігання даних. У 2021 році Суд повідомив Уряд-відповідача про скарги заявників за статтями 8, 10 та 13.

В рамках процедури, розпочатої відповідно до статті 8 Статуту Ради Європи (РЄ), Комітет міністрів РЄ прийняв Резолюцію¹⁶², відповідно до якої Російська Федерація припинила членство в Раді Європи з 16 березня 2022 року. Невдовзі після цього Суд на пленарному засіданні прийняв Резолюцію¹⁶³, в якій зазначалося, що Російська Федерація перестане бути Високою Договірною Стороною Конвенції 16 вересня 2022 року.

Посилаючись на формулювання статті 58 (пп. 2 і 3) Конвенції та вищезгадану Резолюцію від 22 березня 2022 року, Суд встановив свою юрисдикцію щодо розгляду цієї справи¹⁶⁴, оскільки факти, що призвели до стверджуваних порушень Конвенції, мали місце до 16 вересня 2022 року. Суд також зазначив, що, не надавши свої письмові зауваження на відповідний запит, Уряд-відповідач продемонстрував свій намір утриматися від подальшої участі в розгляді цієї справи. Незважаючи на це, спираючись на правила 44А і 44С Регламенту Суду, Суд вирішив, що може розглянути справу по суті, і встановив порушення статей 8 і 10 Конвенції, а також статті 13 у поєднанні зі статтею 8.

Це рішення варте уваги тим, що процесуальні питання, які виникли внаслідок припинення членства Російської Федерації в Раді Європи, розглядала Палата, сформована Судом.

(i) Перш за все, Суд розглянув питання

про призначення судді *ad hoc* у російських справах після 16 вересня 2022 року. 5 вересня 2022 року Суд, засідаючи на пленарному засіданні, офіційно взяв до відома той факт, що посада судді щодо Російської Федерації припинить своє існування після 16 вересня 2022 року. Це, відповідно, означало, що перелік суддів *ad hoc*, які могли б брати участь у розгляді справ проти Росії, більше не є чинним. Поінформувавши сторони, Голова Палати вирішив призначити суддю *ad hoc* з числа членів складу, застосувавши за аналогією підпункт «b» пункту 2 правила 29 Регламенту Суду.

(ii) По-друге, Суд розглянув наслідки неучасті Уряду у провадженні, постановивши, що така неучасть не може бути перешкодою для розгляду справи.

Суд спирався на принципи судової практики, розроблені в контексті статей 34 і 38 Конвенції щодо зобов'язань Держав надавати всі необхідні засоби для забезпечення належного та ефективного розгляду заяв («Грузія проти Росії (I)» (*Georgia v. Russia (I)*)¹⁶⁵, і «Картер проти Росії» (*Carter v. Russia*)¹⁶⁶). Суд також покладався на правило 44А Регламенту Суду про зобов'язання сторін співпрацювати з Судом, підкреслюючи, що припинення членства Договірної Сторони в Раді Європи не звільняє її від цього зобов'язання. Це зобов'язання зберігається доти, доки Суд залишається компетентним розглядати заяви, що впливають з дій або бездіяльності, які можуть становити порушення Конвенції, за умови, що зазначена дія/бездіяльність мала місце до дати, коли Держава-відповідач припинила бути Договірною Стороною Конвенції.

Суд також послався на пункт 2 правила 44С, який передбачає, що «неучасть або відмова Договірної Сторони-відповідача від ефективної участі у провадженні сама по собі не є підставою для Палати припинити розгляд заяви». На думку Суду, це положення діє як дозвільне застереження для Суду, що

¹⁶¹ «Светова та інші проти Росії» (*Svetova and Others v. Russia*), № 54714/17, 24 січня 2023 року.

¹⁶² Резолюція CM/Res(2022)2 про припинення членства Російської Федерації в Раді Європи, прийнята 16 березня 2022 року.

¹⁶³ Резолюція Європейського суду з прав людини щодо наслідків припинення членства Російської Федерації в Раді Європи у світлі статті 58 Європейської конвенції про захист прав людини, прийнята 22 березня 2022 року.

¹⁶⁴ Вперше Суд ухвалив рішення з цього питання у справі «Федотова та інші проти Росії» (*Fedotova and Others v. Russia*) [ВП], №№ 40792/10 та 2 інших, 17 січня 2023 року. Див. також «Кутяєв проти Росії» (*Kutayev v. Russia*), № 17912/15, 24 січня 2023 року.

¹⁶⁵ «Грузія проти Росії» (I) (*Georgia v. Russia (I)*) [ВП], № 13255/07, § 99, ЄСПЛ 2014 (витяги).

¹⁶⁶ «Картер проти Росії» (*Carter v. Russia*), № 20914/07, §§ 92-94, 21 вересня 2021 року.

унеможлиблює одностороннє затягування або перешкоджання стороною ведення провадження у справі. Суд вже мав справу з ситуацією, коли Держава не брала участі принаймні в деяких стадіях провадження (наприклад, Уряд Держави-відповідача не подав свій детальний виклад фактів або не взяв участі в слуханнях за відсутності достатніх підстав, див. рішення у справах «*Kıpr проти Туреччини*» (*Cyprus v. Turkey*)¹⁶⁷ та «*Данія, Норвегія та Швеція проти Греції*» (*Denmark, Norway and Sweden v. Greece*)¹⁶⁸): Суд вважав таку неучасть відмовою від права на участь, що не може перешкоджати Суду в проведенні розгляду справи. Така позиція Суду відповідала принципу належного здійснення правосуддя.

Хоча Суд не був таким чином позбавлений можливості розглянути цю справу, він повинен був оцінити наслідки такої відмови для розподілу тягаря доказування. Відповідно до його звичайного критерію доведеності «поза розумним сумнівом», заснованого на вільній оцінці всіх доказів, розподіл тягаря доказування залишається нерозривно пов'язаним з конкретністю фактів, характером висунутих тверджень і конвенційного права, про яке йдеться, а також з поведінкою сторін («*Грузія проти Росії (I)*»), згадана вище, §§ 93-95 і 138, і «*Абу Зубайда проти Литви*» (*Abu Zubaydah v. Lithuania*)¹⁶⁹). Стосовно останнього аспекту, Суд послався на правило 44С (пункт 1 *in fine*), яке уповноважує його робити такі висновки, які він вважає за доцільне, з нездатності або відмови сторони ефективно брати участь у провадженні. У той же час, така бездіяльність Держави-відповідача не повинна автоматично призводити до визнання вимог заявників, і Суд повинен був задовольнитися наявними доказами того, що вимога була добре обґрунтована фактично і юридично (порівняйте підхід, застосований у справі «*Kıpr проти Туреччини*» (*Cyprus v. Turkey*), згаданій вище, § 58, і у справі «*Мангір та інші проти Республіки Молдова*

та Росії» (*Mangir and Others v. the Republic of Moldova and Russia*)¹⁷⁰, де лише один з Урядів-відповідачів подав зауваження щодо питання юрисдикції). У цій справі, зіткнувшись з вибором Держави-відповідача не брати участь у провадженні або не подавати жодних документів чи аргументів на свій захист, Суд розглянув заяву на підставі тверджень заявників, які вважалися достовірними, якщо вони були підтвержені доказами, і якщо інші докази, наявні в матеріалах справи, не приводили до іншого висновку.

Рішення у справі «*ФУ КУАН, с.р.о. проти Чеської Республіки*» (*FU QUAN, s.r.o. v. the Czech Republic*)¹⁷¹ стосувалося незастосування національними судами принципу *jura novit curia*.

Майно компанії-заявника (переважно товари) було арештовано під час кримінального провадження проти керуючого директора та іншого члена компанії. Після їх виправдання компанія подала цивільний позов про відшкодування Державою шкоди, завданої їй майну. У задоволенні позову було відмовлено через відсутність *locus standi*, оскільки компанія не була стороною у кримінальному провадженні. Компанія поскаржилася до Суду за пунктом 1 статті 6 та статтею 1 Першого протоколу. Палата вирішила, що суди, застосовуючи принцип *jura novit curia*, повинні були підвести факти справи під відповідні положення національного законодавства для розгляду позову по суті: було очевидно, що компанія вимагала компенсації за знецінення свого товару. Тому Палата відхилила попереднє заперечення Уряду (вичерпання національних засобів правового захисту) і встановила порушення статті 1 Першого протоколу з огляду на невиправдано тривале утримання майна. Палата також вирішила, що немає необхідності виносити окреме рішення за скаргою за пунктом 1 статті 6 щодо стверджуваної відмови у доступі до суду внаслідок формального та обмежувального

¹⁶⁷ «*Kıpr проти Туреччини*»-и (*Cyprus v. Turkey*) [ВП], № 25781/94, §§ 10-12, ЄСПЛ 2001-IV.

¹⁶⁸ «*Данія, Норвегія та Швеція проти Греції*» (*Denmark, Norway and Sweden v. Greece*), № 4448/70, рішення Комісії від 16 липня 1970 року, не опубліковане.

¹⁶⁹ «*Абу Зубайда проти Литви*» (*Abu Zubaydah v. Lithuania*), № 46454/11, §§ 480-83, 31 травня 2018 року.

¹⁷⁰ «*Мангір та інші проти Республіки Молдова та Росії*» (*Mangir and Others v. the Republic of Moldova and Russia*), № 50157/06, §§ 47-60, 17 липня 2018 року.

¹⁷¹ «*ФУ КУАН, с.р.о. проти Чеської Республіки*» (*FU QUAN, s.r.o. v. the Czech Republic*) [ВП], № 24827/14, 1 червня 2023 року. Див. також пункт 1 статті 35 (Вичерпання національних засобів правового захисту) та пункт 1 статті 6 (Право на справедливий судовий розгляд у цивільному провадженні - Доступ до суду) вище.

тлумачення національного законодавства національними судами.

Однак Велика Палата вирішила, що скарга за пунктом 1 статті 6 була основною скаргою компанії-заявника, і відхилила її як явно необґрунтовану. Крім того, з'ясувавши обсяг скарг за статтею 1 Першого протоколу, Велика Палата зауважила, що Палата розглянула лише одну з поданих скарг, хоча загалом їх було три. З огляду на свої висновки щодо скарги про доступ до суду, Велика Палата відхилила дві з цих скарг у зв'язку з невичерпанням національних засобів правового захисту: компанія-заявник не скористалася належним чином можливістю отримати компенсацію за невиправдану затримку у скасуванні постанови про арешт її майна та за стверджену нездатність органів влади подбати про це майно. Стосовно третьої скарги (пошкодження майна внаслідок необґрунтованого кримінального переслідування та затримання керівника та іншого учасника компанії), то така вимога про компенсацію не мала достатнього підґрунтя в національному законодавстві. Оскільки гарантії статті 1 Першого протоколу не були застосовні, Велика Палата відхилила цю скаргу як несумісну *ratione materiae* з положеннями Конвенції.

Рішення Великої Палати заслуговує на увагу тим, що Суд наголосив на важливості подання скарг до нього в чіткій формі у своєму формулярі заяви.

Суд повторив, що заявник повинен скаржитися на те, що певна дія чи

бездіяльність призвела до порушення прав, викладених у Конвенції або Протоколах до неї, у спосіб, який не повинен залишати Суду сумнівів щодо того, чи була подана певна скарга, чи ні («*Фарзалієв проти Азербайджану*» (*Farzaliyev v. Azerbaijan*)¹⁷²). Двозначні фрази або окремі слова не є достатніми для того, щоб Суд визнав, що певна скарга була подана («*Іліас і Ахмед проти Угорщини*» (*Ilias and Ahmed v. Hungary*)¹⁷³), що також впливає з підпунктів «e» і «f» пункту 1 правила 47 та підпункту «a» пункту 2 правила 47 Регламенту Суду, які стосуються змісту індивідуальної заяви.

Хоча компанія-заявник зазначила в заяві, що майно було вилучене протягом п'яти років, вона зробила це лише для того, щоб підкреслити, наскільки функціонування компанії було паралізоване нібито незаконним рішенням про взяття під варту обох її членів. На думку Великої Палати, це посилення на зберігання майна протягом п'яти років було занадто неоднозначним, щоб його можна було тлумачити як скаргу на його тривале вилучення. Якби компанія-заявник на тому етапі хотіла поскаржитися на тривалий арешт свого майна, вона повинна була чітко зазначити про це у своїй заяві, як вона це зробила згодом у своїх зауваженнях на розгляд Палати. Таким чином, ця скарга була подана більш ніж через шість місяців після завершення провадження щодо виплати компенсації (і в будь-якому випадку є неприйнятною з огляду на невичерпання національних засобів правового захисту).

¹⁷² «*Фарзалієв проти Азербайджану*» (*Farzaliyev v. Azerbaijan*), № 29620/07, § 55, 28 травня 2020 року.

¹⁷³ «*Іліас та Ахмед проти Угорщини*» (*Ilias and Ahmed v. Hungary*) [ВП], № 47287/15, § 85, 21 листопада 2019 року.

Показчик

А

«А.Г. та інші проти Німеччини» (A.H. and Others v. Germany), № 7246/20, 4 квітня 2023 року **52**

Б

«Б.Ф. та ін. проти Швейцарії» (B.F. and Others v. Switzerland), №№ 13258/18 та 3 інших, 4 липня 2023 року **49**

Г

«Гале проти Люксембургу» (Halet v. Luxembourg) [ВП], № 21884/18, 14 лютого 2023 року **57**

«Гросам проти Чеської Республіки» (Grosam v. the Czech Republic) [ВП], № 19750/13, 1 червня 2023 року **23 • 75**

«Грузія проти Росії» (II) (справедлива сатисфакція) (Georgia v. Russia (II) (just satisfaction)), № 38263/08, 28 квітня 2023 року **68 • 71 • 74**

«Г.Т.Б. проти Іспанії» (G.T.B. v. Spain), № 3041/19, 16 листопада 2023 року **75**

«Гумперт та інші проти Німеччини» (Humpert and Others v. Germany) [ВП], №№ 59433/18 та 3 інших, 14 грудня 2023 року **65**

«Гурбейн проти Бельгії» (Hurbain v. Belgium), № 57292/16, 4 липня 2023 року **63**

Д

«Джі.Ай.Е.М. С.Р.Л. та інші проти Італії» (G.I.E.M.S.r.l. and Others v. Italy) [ВП] №№ 1828/06 та 2 інших, 12 липня 2023 року **44 • 69**

Ж

«Женевське об'єднання синдикальних дій проти Швейцарії» (Communauté genevoise d'action syndicale (CGAS) v. Switzerland) [ВП], № 21881/20, 27 листопада 2023 року **27**

К

Консультативний висновок щодо того, чи може особі бути відмовлено в посаді охоронця чи поліцейського через близькість або належність до релігійної течії [ВП], № P16-2023-001, Державна рада Бельгії, 14 грудня 2023 року **56 • 81**

Консультативний висновок щодо процесуального статусу та прав біологічних батьків у провадженні про усиновлення повнолітньої особи [ВП], заява №. P16-2022-001, Верховний суд Фінляндії, 13 квітня 2023 року **47 • 81**

«Крачунова проти Болгарії» (Krachunova v. Bulgaria), № 18269/18, 28 листопада 2023 року **37**

Л

«Л.Б. проти Угорщини» (L.B. v. Hungary) [ВП], № 36345/16, 9 березня 2023 року **45**

М

М.А. та інші проти Франції (M.A. and Others v. France) (ухв.), №№. 63664/19 та 4 інші, 27 червня

2023 року, справа очікує розгляду по суті **38**

«Макате проти Литви» (Macatė v. Lithuania) [ВП], № 61435/19, 23 січня 2023 року **59**

О

«О.Г. та Г.Г. проти Німеччини» (O.H. and G.H. v. Germany), №№ 53568/18 та 54741/18, 4 квітня 2023 року **52**

«Орхан проти Туреччини» (Orhan v. Türkiye) (ухв.), № 38358/22, прийнята прийнята 6 грудня 2022 року та винесена 19 січня 2023 року **30**

П

«Півкіна та інші проти Росії» (Pivkina and Others v. Russia) (ухв.), №№ 2134/23 та 6 інших, 29 червня 2023 року **32 • 33 • 76**

С

«Санчес проти Франції» (Sanchez v. France) [ВП], № 45581/15, 15 травня 2023 року **61**

«Свето́ва та інші проти Росії» (Svetova and Others v. Russia), № 54714/17, 24 січня 2023 року **82**

«С.П. та інші проти Росії» (S.P. and Others v. Russia), №№ 36463/11 та 10 інших, 2 травня 2023 року **35**

У

«Україна та Нідерланди проти Росії» (Ukraine and the Netherlands v. Russia) (ухв.) [ВП], №№ 8019/16 та 2 інших, прийнята 30 листопада 2022 року та винесена 25 січня 2023 року **22 • 25 • 29 • 78**

Ф

«Федотова та інші проти Росії» (Fedotova and Others v. Russia) [ВП], №№ 40792/10 та 2 інших, 17 січня 2023 року **32 • 33 • 48 • 50 • 77 • 77 • 82**

«ФУ КУАН, с.р.о. проти Чеської Республіки» (FU QUAN, s.r.o. v. the Czech Republic) [ВП], № 24827/14, 1 червня 2023 року **26 • 40 • 83**

Ш

«Шмідт та Шміголь проти Естонії» (Schmidt and Šmigol v. Estonia), №№ 3501/20 та 2 інших, 28 листопада 2023 року **34**

Ю

«Юксель Ялчинкая проти Туреччини» (Yüksel Yalçinkaya v. Türkiye) [ВП], № 15669/20, 26 вересня 2023 року **41 • 43 • 73**